

22.2.74

S.621.B

VERHANDELINGEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE

MAATSCHAPPYE

D E R

WEETENSCHAPPEN,

T E

H A A R L E M.

XXVIII. DEEL.

VERHANDELINGEN

UITGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE

MAATSCHAPPIE

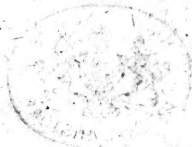
5621 B. 34

WETENSCHAPPEN

T E

H A R L E M

XXIII DEEL

VERHANDELINGEN;
UITGEGEEVEN DOOR DE
HOLLANDSCHE
MAATSCHAPPYE
DER
WEETENSCHAPPEN,
TE
HAARLEM.
XXVIII. DEEL.

Te HAERLEM en AMSTERDAM,
By C. PLAAT en J. ALLART
Drukkers van de Hollandsche Maatschappye der
Weetenschappen, 1792.

Met Privilegie der Ed. Groot Mog. Heeren Staaten
van Holland en West-Vriesland.

VERHANDLINGEN
 UITGEVERD DOOR DE
 HOLLANDSCHE
 MAATSCHAPPIJE

DE WETENSCHAPPEN

H A A L D E N

DE WETENSCHAPPEN

DE WETENSCHAPPEN
 O. P. L. A. T. V. O. N. H. A. A. L. D. E. N.
 DE WETENSCHAPPEN
 DE WETENSCHAPPEN
 DE WETENSCHAPPEN

VOORBERICHT

VAN DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER WEETENSCHAPPEN.

OPGERICHT TE HAARLEM.

De Maatschappy floot haar laatste Bericht aan het Publicq op den 9 October 1789 — zedert dien tyd heeft zy de volgende Programmata van het Jaar 1790, 1791, en 1792 aan het Publicq bekend gemaakt.

De Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, opgericht te Haarlem, heeft beslooten in haare Vergaderinge, welke zy op den 21 Mey 1790 heeft gehouden, om aan het algemeen by deezen te berichten:

1. Met opzicht tot de vraagen welke termyn zedert de laatste vergadering is verscheenen. — En wel op de vraag.

A. Daar niet zeker is, dat de grootheid der *Astronomische Refractie* verschillende is, naar den verschillende stand van den Barometer en Thermometer, vraagt de Maatschappye:

„Eene Theorie der *Astronomische Refractie*, waaruit, voor elken gegeven stand van den Barometer en Thermometer, en voor alle hoogte van 't Hemel, licht boven den Gezicht-einder, de grootheid der *Astronomische Refractie* naauwkeurig kan worden bepaald.”

De Maatschappye voegt hier nog by:

1. Dat deeze Theorie of moet zyn afgeleid uit naauwkeurige *Astronomische Observatien*, of ten minste met dezelve overeenkomstig zyn.

2. Zy geeft in bedenking, of de verschillende graad van vogtigheid des Dampkrings, ook niet eenen merke-

kelyken invloed hebbe op de veranderlykheid der Refractie?

3. Meent zy ook te moeten herrinneren aan de Formule, welke de Heer DE LA GRANGE (*Nouveaux Memoires de l'Academie de Berlin pour 1772. pag. 259.*) gegeven heeft, en de daar over gemaakte Aanmerkingen van den Heer Prof. DAMEN (*Disfert. de Montium altitudine Baromet. metienda, Hagæ Com. 1783 in Additam.*

Opgegeeven 21 May 1788 om te beantwoorden voor *primo* November 1789 geene Antwoorden zynde ingekomen word dezelve wederom ter beandwoordinge voorgesteld vóór *primo* November 1793. onder aanbod van den DUBBELEN EERPRYS.

B.) Op de vraag, , *Nademaal een zuivere Dampkring van zo groot belang is voor de gezondheid der Ingezetenen, en dezelve by 't staande ofte te langzaam afloopende Water in de Rivier, (die dagelyks in den omtrek van Batavia met veele duizenden ponden vuiligheeden aangevuld word,) onmogelyk kan verkreegen worden: Welk is het beste Middel, om eene sterkere schuuring en afvoering deezer vuile stoffen te verkrygen en te onderhouden, en aan Batavia een zuiverer en gezonder lucht te bezorgen.*

In den Jaare 1779. opgegeeven om te beantwoorden vóór *primo* January 1785. En toen onvoldoende beantwoord zynde, werd dezelve op Nieuw voorgesteld om te beantwoorden vóór *primo* November 1789, dan daarop toen insgelyks géén Antwoord ingekomen zynde, word dezelve weder onder dezelfde uitlooying, opgegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaal-

den tyd, dat is, dan en wanneer eenig Schryver zui-
mocht goedvinden.

C.) Op de vraag, *Welke is de tegenwoordige Ge-
nees- en Heelwyze der OOST-INDISCHE VOL-
KEN, ook der CHINEEZEN; en welken zyn de na-
tuurlyke Voortbrengfels, die zy daartoe bezigen?*

(Voorgesteld in 1784. om beantwoord te worden,
voor *primo* November 1789.) géén Antwoord inge-
komen zynde, word dezelve op nieuw voorgesteld ter
beantwoording voor *primo* November 1795. onder
aanbod van den *Dubbelden Eerprys*.

D.) Op de Vraag uit het Fonds van wylen den Heer
N. W. Kops. Voor de eerstemaal in 1784, om beant-
woord te worden vóór *primo* November 1786. opge-
geven, en toen weder voorgesteld om te beantwoorden
vóór *primo* November 1789 rouleerende over de *In-
en Uitademing der Planten* in haaren *Natuurlyken
staat &c.*

Weder géén Antwoorden zynde ingekomen, is be-
slooten dezelve *niet* weder ter beantwoording opte-
geeven.

II.) Overgegaan zynde tot het arresteeren van Nieu-
we Vraagen voor dit Jaar, heeft zy beslooten ter beant-
woording voor *primo* November 1791. optegeeven de
vraag:

A.) *Een* der voornaame gebreken van de gewoone
Schepradmolens is ongetwyffeld daarin gelegen, dat
het Rad ondieper in het water staat, naarmate het
sneller omloopt, en dus dat de weerstand of last ver-
mindert naarmate de beweegkracht toeneemt, en om-
ge-

gekeerd. Daar echter in dit geval, buiten kyf, kracht en tyd nutteloos verspild, mitsdien ook tegen de eerste regels der werktuigkunde gehandeld word; zo word gevraagd: „op welke wyze kan het gewoone, *scheprad*, behoudens deszelfs overige volkomenheden, zoodanig verbeterd en toegesteld worden, dat, de toevoer van water geduurig aan de ontlasting, geëvenredigd zynde, het rad altoos, het zy hetzelfde snel of langzaam beweege, even diep in het water hange?” — Als een tweede gebrek moet men aanmerken, dat volgens de tegenwoordige gesteldheid der *schepradmolens*, de weerstand of last niet vermindert, of gemaatigd kan worden, naar maate de beweegkracht vermindert, waardoor de Molens, by verslapping van den wind, genoodzaakt zyn stil te staan: men vraagt derhalve in de tweede plaats, *Welk het geschiktste middel zy, om dit gebrek te vergoeden, mits hetzelfde zonder aanmerkelyk tydverlies werkstellig gemaakt kan worden, en géene groote, noch geduurige oplettenheid van den Molen, naar vereische.*”

B.) En uit het Fonds van Wylen den Heer *Directeur N. W. Kops* om te beantwoorden vóór *primo* November 1792. de vraag.

Wat leeren de laattere ontdekkingen in de scheikunde, omtrent den Aart der gisting; en welke voordeelen zouden zommige Trasciquen hier uit kunnen trekken, by welken gistende stoffen gebezigd worden?

III.) De vraagen, door de Maatschappye te voren opgegeven; waarop zy voldoende Antwoorden met verlangen té gemoot ziet, zyn de volgenden.

A.) , *De Goude Medaille of 30 Ducaten: Aan den geenen, die, naar het begrip der Maatschappye, best zal aantoonen, wat men te denken hebben, van het Moreele bewys van Gods Aanwezen, en wel zoo als hetzelfde door den Heer Kant (*) is opgegeven als waare dit het eenige, in 1789. opgegeven. — Om te beantwoorden vóór primo November 179c.*

B.) De Vraag, opgegeven den 21 Mey 1782. om te beantwoorden voor 1785. en toen wederom voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1787. luidende aldus. — , *Schoon men thans in de luchtkennis zeer verre gevorderd is, heeft men echter tot nu toe omtrent de verdikte Lucht slechts weinige Proeven genoomen. Waarschynlyk is dit aan de onvolmaaktheid van den daar toe noodigen toefstel toeteschryven; waarom de Maatschappye thans vraagt. 1. Op te geeven den besten toefstel, om op de gemaklykste en zekerste wyze Proefneemingen omtrent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk stellen: 2. Met den besten toefstel de werking der verdikte Lucht, in verschillende gevallen, na te gaan; en inzonderheid het dierlyke leven, den groei der Planten, en het branden in lucht van verschillende digtheid te beproeven. En 3. aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leeringen hier uit kunnen afgeleid worden? Ook toen géén Antwoord ingekomen zynde, is daarom dezelve wederom voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1790.*

C.) De

(*) *Critick der Reine Vernunft*, pag. 304—318. *Eerste uitgave* 1781. by J. F. HARTKNOCH in Riga, en in deszelfs *Critick de Practischen Vernunft* pag. 223.—238

C.) De Vraag, voorgesteld den 22 Mey 1786. om te beantwoorden voor *primo* November 1787. en toen wederom opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1790. luidende aldus:

Hoe verkrygen de Planten haare voedsels? Wat is dezelve hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrichtingen zyn 'er, uit het geene ons hier van bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweeking van de Gewassen, in het algemeen te trekken?

D. Uit het byzondere *Fonds* van wylen den Heer *Directeur N. W. Kops*, om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

, Is het *Heulsap* in den Persloop uit besmettinge niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en stilling van Toevallen, mitsgaders ter voorkooming van derzelve gevolgen; maar bovendien, een Hoofdmiddel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot eenen aanmerklyken trap aanwezig, in eenig tydperk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag afgwarten? Zo jaa; welk is dat tydperk, ofte die byzondere staat der ziekte, hier toe geschikt? En welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveelheid en herhaaling, in het aanwenden van dit Middell, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen, wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter staaving der verschillende Leeren opgegeeven? — Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart van het Heulsap, ofte uit de eerste oorzaak van deezen Persloop ontleend, als wel zulken, die steunen op eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen van anderen, die van bestiptheid, dat zy eenen Arts, schoon mischien bevoorens van verschillende meening,

ning, ofte ook van schynstrydige ondervinding, behooren te bepaalen tot zulk eene toestemming, volgens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk mooge inrichten naar geleide der beslissing.

*Bedoeling van eenige Utdrukkingen in
deezee Vraag.*

1. In den Persloop uit besmetting, schynt de Ziekte-stoffe van buiten aangekoomen en het Spyscanaal onmiddelyk aandoende, als de eerste oorzaak door eenen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden genomen. De ontlasting en temming deezer stoffe, schynt alsdan by hem het hoofdoogmerk te moeten zyn; alle Toevallen schynen gevolgen ofte uitwerkfelen van die stoffe; andere bykomende oorzaaken kunnen alsdan slechts de tweede zyn. In een Persloop uit andere eerste oorzaaken, is 'er een verschillend hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene alsdan gepaste geneeswyze aan haare plaats. Men bepaalt zich tot den gewoonen Persloop uit besmettinge, ten einde het voornaame doelwit der Vraage, door weering van tusfchenkoomende voorwerpen, te beter in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte, tot eenen aanmerklyken trap aanwezig, kunnen alleen beslissend zyn. De natuur kan, in laagere trappen, wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan dezelve den schyn van hulpmiddelen laten, ofte ook de ontstentenis van gepaste middelen vervullen, en dus, uit deezen of geenen hoofde, eene beslissende uitspraak verhinderen.

2. Waar-

3. Men verlangt, *eene genoegzaame veiligheid*, zonder eene *volkomene* te vereischen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, schy-
nen in de Geneeskunde beter geschikt ter handleidinge tot Proefneemingen, als wel ten grondslage eeniger Leere, die op genoomene Proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot vierende aan zyne zucht om eenig middel of handelwyze, ten beste der menschen in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verschynselen vergroot of verkleint, en uit byzondere gevallen te algemeene gevolgen trekt. Weshalven géene Proeven opgegeeven, ter staaving eener gewigtige Leere, ook schoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naa-
volginge behooren te bepaalen, dan zulken, die men naa overweeing der omstandigheden bevoelt, dat *verschillende meeningen*, die in ons bevoorens mischien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *schynstrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

E.) De Vraag: *Hoe verre kan men thans de natuurlyke Historie des Dampkrings van ons Vaderland, uit de METEOROLOGISCHE Waarneemingen, op Zwaanenburg genomen, vergeleeken met die van andere plaatsen, opmaaken?* — Men bedoeld byzonderlyk, dat men hier uit aantone: 1. Welken de doorgaande of meest gewoone gevolgen van het weder zyn, die men naa het vermeerderen of ver-
min-

minderen van de zwaarte of dichtheid van den Dampkring, dat is, naa het ryzen of daalen van den *Barometer*, als mede naa de veranderingen van Warmte en Koude, en van de kracht en streek der Winden, op verschillende tyden van het jaar en plaatsen, waarneemt? 2. Of de verandering van Wind en Weder hier te Lande ook somtyds een zekeren loop houde? 3. Welken invloed de verschillende stand der Maane op dezelve hebbe? 4. Of 'er aan de verschillende standen der planeeten ook eenige invloed op den Dampkring zy toe te schryven? 5. Welke overeenstemming 'er is tussehen de verschillende afwykingen van de Compasnaalden en de Weersveranderinge? 6. Welke Regelen 'er uit deeze Waarneemingen kunnen worden afgeleid, volgens welken men in sommige gevallen, eene aanstaande verandering van Wind en Weder met waarschyndykheid kan voor uit zien? — Men zag hier ook gaarne bygevoegd: of 'er, behalven deezen, ook eenige andere Voortekenen voor aanstaande Weersveranderingen, in ons Vaderland waargenomen worden? zo jaa: welken? — In het jaar 1778. voorgesteld om te beantwoorden vóór *primo* January 1781. — Is besloten in de Vergadering van 1781. de gemelde Vraag nog eens op te geeven, om ze te beantwoorden vóór *primo* January 1785. onder aanbod van eene *dubbelde Goude Medaille* aan den Schryver, die ze volledig beantwoordt.

Hier op is toen wel geantwoord, doch *onvoldoende*, zoo dat men niet heeft kunnen den Eerprys uitdeelen. — Dan, overmits de Maatschappij toch gaarne zou zien, dat dezelve eens wel beantwoord wierdt; is den 21. Mey. 1787. beslooten, om de beantwoording van deeze Vraag open

open te stellen *uiterlyk* tot *primo* November 1790. zoo en in dier voege, dat het den geenen, die goedvindt om dezelve te beantwoorden, *ten allen tyde* zal vrystaan, om aan den *Secretaris* van deeze Maatschappye te zenden zyn Antwoord, en dat dan daarover op de *eerst daaraan volgende* Groote Vergadering zal worden beslist, indien hetzelve Antwoord voor *primo* November, en dus tydig genoeg, om behoorelyk geëxamineerd te worden, zal zyn ingekomen, en ingeval het voor voldoende gekeurd word, alsdan aan hem de uitgelooft *dubbelde Goude Medaille* zal worden uitgeleverd.

F.) Wegens de *Theorie* van Doctor CRAWFORD omtrent het *Vuur en de Warmte*, in 1783 opgegeeven inhoudende, *in hoe verre dezelve Theorie door Proefneemingen kan bevestigd of wederlegd worden* (*) *tn*, zo deeze *Theorie door de ondervinding geheel of ee gedeeltelyk gestaafd word*, welk een licht dezelve geeve in de *Vuurkunde*? met byvoeginge, dat de Maatschappye eischt eene zeer duidlyke beschryving der Proefneemingen, waardoor men deeze *Theorie* staaft of wederlegt; en zo men tot dezelve Werktuigen van een buitengewoone naauwkeurigheid gebruikt, de Maatschappye verlangt eene opgaave, hoe soortgelyke Werktuigen te verkrygen, ten einde zy zulks goedvindende, zoodaanige Proefneemingen zou kunnen herhaalen. — Voor 1786. géén voldoende Antwoord ingekoomen zynde, is op den 22. Mey 1786. gen

(*) Zie *Experiments and observations on animal heat and the inflammation of combustible bodies* by H. CRAWFORD, Lond. 1779. — *Esfai sur la Nouvelle Théorie du Feu Élémentaire* par J. H. DE MAGELLAN, Lond. 1780. — *An Examination of Dr. CRAWFORDS Theorie* by WILLIAM MORGAN, London 1781.

beslooten om de Vraag op nieuw opgegeeven, om te beantwoorden vóór *primo* November 1788. en toen om te beantwoorden vóór *primo* November 1791. weder opgegeeven, doch, om het sedert dezelve opgaafe nog ten dien opzichte ontdekte, in deezer voege:

Hoe verre kan men thans uit welbevestigde en beslissende Proefneemingen en Ondervindingen eene welgegronde Theorie omtrent den aart van het Vuur, en de oorzaak der warmte opmaaken? En wat heeft men hier omtrent noch als twyffelachtig aantemerkken? — Voorts:

De Maatschappy zag gaarne, dat de geene, die na den uitgeloofden Prys willen dingen, de Proefneemingen van anderen, welken zy tot staaving eener Theorie bybrengen, herhaalden, indien dezelve niet by herhaalingen reeds genoegzaam bevestigd zyn. —

G.) De Vraag, voorgesteld op den 22. Mey 1786. om te beantwoorden voor November 1788. in deezer voege:

*Dewyl eene ontlasting van Water ten aanzien van haare nuttige gevolgen niet beoordeeld kan worden, zonder tevens den toevoer en verdere plaatslyke omstandigheden, die zoodanige ontlasting verzellen, in aanmerking te neemen: zoo word gevraagd, Kan de nuttigheid, en derhalven ook de noodzaaklykheid van den Rhylandfchen Slaperdyk, in geval van overloop, het zy uit de beschouwing van voren, of ook door ontwyffelbaare bevindingen aangetoond worden? — In 1788. geen antwoord ingekomen zynde, is beslooten dezelve weder opgegeeven, *ven**

ven, om te beantwoorden voor *primo* November 1791.

H.) Uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, 1788. opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791.

, Welken zyn de *DELFTSTOFFEN* binnen den ommekring der *Zeven vereenigde Provinciën*, en derzelve *Geassocieerde Landschappen* te vinden, van welker verdere naafpooring men met genoegzaame redenen nut voor 't *Vaderland* kan verwachten? — Men begeert géenen enkelen *lyst* van gemelde *Delfstoffen*, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelve verdere naafpooringen voordeel voor het *Vaderland* hebbe te belooven.

I.) En uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, 1789. voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1792. De *Vraag*:

Welken zyn de Onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welker verdere naafpooring men met genoegzaame redenen nut voor het Vaderland kan verwachten.

Van zoodanige *Onderwerpen* verlangt de *Maatschappij* insgelyks géene enkele *Lyst*, maar tevens de redenen, waarom men van derzelve verdere naafpooringen voordeel voor het *Vaderland* hebbe te verwachten.

K.) De *Vraag*, den 22. *Mey* 1786 voor de *eerste*, enden 21 *Mey* 1787 voor de *tweede* reize voorgesteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welke is de beste inrichting, om aan de Jeugd
XXVIII. Deel. * *

te Batavia eene opvoeding te geeven, die meest geschikt is om haar Verstand te beschaaven, haar innuttige Kunsten en Weetenschappen bedreeven te maaken, en haar goede Zedelyke gevoelens in te boezemen,

L.) De Vraag, in het jaar 1781 voor de eerste en in 1787 voor de tweede maal opgegeeven om te beantwoorden voor primo November 1792:

Welke zyn de beste en vaardigste Middelen, om het gebruik der Nederduitsche Spraak onder de Malajers, Javaanen, Cingaleezen en Malabaaren in te voeren, en meer en meer algemeen gebruikelyk te maaken? Nademaal het ontegenzeggelyk is, dat het gebruik der spraak eener Natie, de andere, die ze aanleert, meer aan haar verbind; haar meer genegenheid en yver voor die natie inboezemt; ze geschikter maakt, zo het een nog onbeschaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdienst, Zedekunde, Natuurkundige Naaspeuringen, om beschaafdheid van het verstand te ontvangen, en dus bruikbaar tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodzaaklyke Konsten en Handwerken te worden?

M.) De Vraag, opgegeeven in '1782 om te beantwoorden voor 1788 over de behoudenis der Gezondheid zulker menschen, welken in Oost-Indiën aankoomen;— en toen weder opgegeeven, om te beantwoorden voor den 1 Juny 1793 in deezer voege:

Kan men op voldoende gronden, zoo uit de aantekeningen in de Hospitaalen en Doodlysten, als anderszints, bewyzen, dat 'er in eene reden van het getal der

der Ingezetenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa te Batavia aangelanden, thans ongelyk meer Menschen aldaar ziek worden en sterven, dan voorheen; met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?

Welken zyn hiervan de voornaame oorzaaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatsen in Europa zoo wel als in Oost-Indiën, maar vooral uit de geschiedkundige plaatsbeschryvinge van Batavia, tot eenen trap van de hoogste waarschyntlykheid betoogen, dat die Stad toen de gragten binnen dezelve, welke welker, toen zy voor ééne der gezondste Plaatsen in Oost-Indiën gehouden werd, vol water waren, nu in sommige tyden van 't Jaar zeer ondiep en droog zyn, en stinkende Dampen zich over de Stad verspreiden, in evenredigheid (behalven andere naadeelige gevolgen) steeds ongezonder geworden, en zulks derhalven als de Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te stellen zy?

En eindelyk, hoedanige Verbeteringen zyn hieromtrent met hoope van een goed gevolg uittedenken, en werkstellig te maaken?

N.) De Vraag: Wat moet men denken van de TRAPSWYZE OPKLIMMINGE, welke veele, zoo Oude als hedendaagsche Wysgeeren hebben gesteld plaats te hebben tusschen de Natuurlyke Weezens, en tot welke eens zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daadlyke bestaan van die Opklimminge, en van de orde, welke de Natuur daarin volgt? — In het jaar 1781. voor de eerste reize opgegeeven om te beantwoorden

voor *primo* January 1783. — en toen niet voldoende beantwoord zynde, op den 21 Mey 1783 voor de *tweede* reize voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* January 1789, met byvoeginge, dat de Maatschappy op deeze Vraage gééne *Overnatuurkundige* Verhandelingen verlangt, maar Antwoorden, uit de *Natuurlyke Historie* ontleend, alleen in aanmerking zal neemen. — Insgelyks niet beantwoord zynde, is goedgevonden dezelve op nieuw optegeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd, zoo dat de Maatschappy jaarlyks daarop Antwoorden voor *primo* November zal afwagten, tot dat dezelve tot genoegen der Maatschappye zal beantwoord zyn.

IV.) De Prys-Verhandeling van wylen den Heere PAULUS FRISI, dienende tot Antwoord op de Vraage nopens *het verklaaren der Ongelykheeden der Satelliten van Jupiter*, thans zynde uitgegeeven, herhaalt de Maatschappy haare verklaring, dat haars oordeels de Schryver daarvan weinig of niets heeft gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren BAILLY, DE LA GRANGE en FRISI (zelve) gedaan was, omtrent dit onderwerp, — en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om naamentlyk de *Theorie* aan de *Waarnemingen* te toetsen, en daardoor de gegrondheid zyner Theorie boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. — Zy noodigt derhalven op nieuw, onder aanbod van den DUBBELLEN EERPRYS, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar hier te voren tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is begeerd:

, Zy verlangt niet zoo zeer, dat de Schryver zich bezig houde met de enkele *Theorie* uit de *Wet der*
, aan-

, aantrekkings-kragt afgeleid, maar veel meer en wel
 , voornaamlyk, dat hy de *Theorie* op de *Waarneemingen*
 , toepasfe, en met dezelveu vergelyke, op
 , dat men, door de meerdere of mindere over
 , eenkomst met de *Waarneemingen* over den *Graad*
 , van juistheid, zoo wel van zyne, als van andere, *Theo-*
 , *rien*, zoude kunnen oordeelen. — Het voornaame
 , oogmerk der *Maatschappye* is, om langs dien weg
 , van de *Beweegingen der Satelliten van Jupiter* zul-
 , ke *Tafels* te verkrygen, welken naauwkeuriger zyn
 , dan de tot hier toe bekenden; 't zy dan dat die
 , *Tafels* volgens die enkele *Theorie* wierden zamen-
 , gesteld; of wel, zo deeze alleen onvoldoende be-
 , vonden wierd; met behulp van *Empirische Aequa-*
 , *tien*, uit de *Waarneemingen* afgeleid. En, dewyl
 , de *Waarneemingen* van den *derden* en *vierden Tra-*
 , *want* onnaauwkeuriger en zeldzaamer zyn; dan die der
 , twee overigen, zal de *Maatschappyy* zich vergenoe-
 , gen, wanneer, het geene zy verlangt, voornaamlyk
 , maar omtrent den *eersten* en *tweeden Trawant*, wier
 , waarneeming wel den grootsten invloed heeft op de
 , *Zeevaart en Aardrykskunde*, door den Schryver
 , word volbragt.

NB. De Voorwaarden op welken men
 de Antwoorden moet inzenden, en
 de bekendmaking voor hen, die iets
 aan de *Maatschappyy* gelieven te zen-
 den, om in haare werken geplaatst te

worden, als mede de vryheid diezy haare leden gegeven heeft, om na de Prys-
vraagen te dingen, zullen agter het
Programma van 1792 te vinden zyn.

*

Tot DIRECTEUREN zyn aangesteld

D E H E E R E N

HENDRIK VAN STOCKUM, *Directeur
Generaal van Neerlands In-
diën, etc. etc.*

JACOBUS VAN DER STEEGE, *Med.
Dr. voorheen Dirigeerend Lid van
het Bataviasche Genootschap, Di-
recteur van de Maatschappij te Vlis-
singen, &c. &c. te Groningen.*

Tot LEDEN de Heeren:

Ridder JOSEPH BANKS, *Presid.
van de Koningl. Societeit van Londen.*

JACOB VAN BREDA, *Med. Doctor,
Oud-schepen en Raad der Stad Delft.*

VEI-

J. VEIRAC, *Med. Dr. Oud-Schepen van den Ed. Hove en Hooge Vier-schaar van Schieland, &c. te Rotterdam.*

W. L. BROWN, *Ph. & Theol. Doctör Philosophiæ Moralis & Juris Naturæ Professor Ordinarius & Predikant der Engelsche Gemeente te Utrecht.*

HENRICUS FRIDERICUS DELIUS, *Prof. Med. Primarius, &c. &c. te Erlangen.*

JACOBUS LUDOV. SCHURER, *Pr. Phys. Experim. aan de Universiteit te Straatsburg.*

FRID. LUDOV. SCHURER, *Prof. Phys. en Chym. aan de Ecole Royale d'Arillerie te Straatsburg.*

Mr. GERRIT VAN DER VOORT, *Advocaat voor de Ed. Mog. Hoven van Justitie in Holland, in 's Hage. — nu Prof. te Groningen.*

THEOD. VERMEER, *Pred. te Batavia.*

STEVEN JAN VAN GEUNS, *A. L. M. Phil. Dr. & Med. Licenciatus nu Prof. te Utrecht.*

De Hollandsche Maatschappy der Weetenſchappen, opgericht te Haarlem, heeft in haare Vergaderinge, welke zy op den 23 Mey 1791 heeft gehouden, beſlooten het algemeen by deezen te berichten;

I.) Met opzicht tot de *vragen*, welke termyn federt de laaſte vergadering is verſc eenen, of welken voor een onbepaalden tyd waren opgegeeven, — en wel

A.) , *Nademaal een zuivere Dampkring van zoo groot belang is voor de gezondheid der Ingezetenen, en dezelve by 't ſtaande ofte te langzaam aflopende Water in de Rivier, (die dagelyks in den omtrek van Batavia met veele duizenden ponden vuiligheden aangevuld word,) onmogelyk kan verkreegen worden: — Welk is het beste middel om een ſterkere ſchuuring en afvoering deezer vuile ſtoffen te verkrygen en te onderhouden, en aan Batavia een zuiverer en gezonder lucht te bezorgen?*

In den jaare 1779 opgegeeven om te beantwoorden vóór *primo* January 1785. En toen onvoldoende beantwoord zynde, werd dezelve op nieuw voorge-

steld om te beantwoorden vóór *primo* November 1789 dan daarop toen insgelyks géén Antwoord ingekomen zynde, werd dezelve weder onder dezelfde uitlooving, opgegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd, dat is, dan en wanneer eenig Schryver zulks mogt goedvinden. Hierop is een antwoord ingekomen, dan hetzelve niet valdoende geoordeeld wordende, biyft deeze vraag als voren, nog ter beantwoording open voor een onbepaalden tyd.

B.) Op de Vraage dus luidende, *De Goude Medaille of 30 Ducaten: aan den geenen, die, naar het begrip der Maatschappye, best zal aantoonen, wat men te denken hebbe, van het Moreele bewys van Gods aanweezen, en wel zoo als hetzelve door den Heer Kant (*) is opgegeeven als ware dit het eenige, — in 1789 opgegeeven — om te beantwoorden vóór primo November 1790.*

Zyn verscheide Antwoorden ingekomen: en is de voornoemde eerprys van eene *goude Medaille of Dertig Ducaaten* toegewezen aan den Schryver onder de Zinspreuk: *Πουα βασιλεια εφ'αυτη διαμριθισα, ηγι δικος επι δικος πιπτεi Luc. XI, 17*, dewelke by de opening van het Billet is gebleeken te zyn, JOHANNES CHRISTOPHORUS SCHWAB *Profesfor Logices & Metaphysices in Academia Stuttgardiana, Duci Wurtembergiae a Consiliis Aulicis, & a litteris Secretioribus.*

Voorts een *Zilverse Medaille*, als een *Accessit*, aan den Schryver onder de Zinspreuk: *non tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerent*

(*) *Critick der Reine Vernunft*, pag. 304—318. *Eerste uitgave 1781. by J. F. HARTKNOCH in Riga, en in deszelfs Critick der Practischen Vernunft pag. 223.—238*

renda sunt, indien goedvindt zynen naam te melden

Dan overmits het denkbeeld van den Heer KANT met opzicht tot het *moreele bewys*, als het *eenige mogelyke*, voor *Gods aanweezen*, zekerlyk niet zeer algemeen bekend is in ons Vaderland, heeft de Maatschappy beslooten om by de twee voorgaanden ook te doen Drukken een Antwoord onder de Zinspreuk; *Interna rectæ rationis lex potentem etiam extra nos respicit Judicem & Legislatorem*, ALLEEN om dat daarin het gevoelen van den Heer KANT allerduidelykst is voorgesteld; en, wegens den arbeid, daartoe besteed; den Schryver te vereeren met eene *zilveren Medaille*, indien dezelve goedvindt zynen naam aan de Maatschappye te melden.

C. De Vraag opgegeeven den 21. Mey 1782. om te beantwoorden voor 1785. — en toen wederom voorgesteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1787. luidende aldus; — *Schoon men thans in de luchtkennis zeer verre gevorderd is, heeft men echter tot nu toe omtrent de verdikte Lucht slechts weinige Proeven genomen. Waarschynlyk is dit aan de onvolmaaktheid vanden daar toe noodigen toestel toeteschryven; waarom de Maatschappyy thans vraagt: 1. Op te geeven den besten toestel, om op de gemaklykste en zekerste wyze Proefneemingen omtrent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk stellen: 2. Met den besten toestel de werking der verdikte Lucht, in verschillende gevallen, naa te gaan; en inzonderheid het Dierlyke Leven, den groei der planten, en het branden in lucht van verschillende digtheid te beproeven. En 3. aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leer-*
rin-

ringen hier uit kunnen afgeleid worden? Ook toen géén Antwoord ingekomen zynde, werd wederom voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

Nu weder onbeantwoord gebleeven zynde, heeft de Maatschappy beslooten dezelve voor *een onbepaalden tyd* ter beantwoording opgegeeven.

D.) Op de Vraag, voorgesteld den 22 Mey 1786 om te beantwoorden voor *primo* November 1787 en toen wederom opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1790. luidende aldus:

Hoe verkrygen de Planten haare voedsels? Wat is dezelve hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrichtingen zyn 'er, uit het geene ons hier van bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweeking van de Gewassen, in het algemeen te trekken?

Is wel een Antwoord ingekomen, doch hetzelfde niet voldoende zynde geoordeeld is gepasfeerd, maar beslooten de vraag te continueeren om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

E.) Op de Vraag uit het byzondere *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, opgegeeven den 21 Mey 1787 om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

, Is het *Heulsap* in den Persloop uit besmettinge , niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en stilling van Toevallen, mitsgaders ter voorkooming van , der-

, derzelver gevolgen; maar bovendien, een Hoofd-
 , middel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot
 , eenen aanmerklyken trap aanwezig, in eenig tyd-
 , perk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag
 , afwagten? Zo jaa; welk is dat tydperk, ofte die
 , byzondere staat der ziekte, hier toe geschikt? En
 , welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveel-
 , heid en herhaaling, in het aanwenden van dit Mid-
 , del, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen,
 , wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter
 , staaving der verschillende Leeren opgegeeven? —
 Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart
 van het Heulsap, ofte uit de eerste oorzaak van dee-
 zen Persloop ontleend, als wel zulken, die steunen op
 eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen
 van anderen, van die bestiptheid, dat zy eenen Arts,
 schoon mischien bevoorens van verschillende mee-
 ning, ofte ook van schynstrydige ondervinding, be-
 hooren te bepaalen tot zulk eene toestemming, vol-
 gens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk
 mooge inrichten naar geleide der beslissing.

*Bedoeling van eenige Uitdrukkingen in
 deze Vraag.*

1. In den Persloop uit besmetting schynt de Ziekte-
 stoffe van buiten angekoomen, en het Spyscanaal on-
 middelyk aandoende, als de eerste oorzaak door ee-
 nen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden
 genoomen. De ontlasting en temming deezer stoffe,
 schynt alsdan by hem het hoofd-oogmerk te moeten
 zyn; alle toevallen schynen gevolgen ofte uitwerkse-
 len van die stoffe; andere bykomende oorzaaken kun-
 nen alsdan slechts de tweeden zyn. In een Persloop
 uit

uit andere eerste oorzaaken, is 'er een verschillend hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene alsdan gepaste geneswyze aan haare plaats. Men bepaalt zich tot den gewoonen Persloop uit besmettinge, ten einde het voornaame doelwit der Vraage, door weeringe van tusfchenkomende voorwerpen te beter in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte tot eenen aanmerklyken trap aanwezig, kunnen alleen beslissend zyn. De natuur kan, in laagere trappen, wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan dezelve den icheyn van hulpmiddelen laten, ofte ook de ontstentenis van gepaste middelen vervullen, en dus, uit deezen of geenen hoofde, eene beslissende uitspraak verhinderen.

3. Men verlangt *eene genoegzaame veiligheid*, zonder eene *volkomene* te vereischen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, schynen in de Geneeskunde beter geschikt ter handleidinge tot Proefneemingen, dan wel ten grondflage eeniger Leere, die op genoemene Proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot vierende aan zyne zucht om eenig middel of handelwyze, ten beste der menschen in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verschynselen vergroot of verkleint, en uit byzondere gevallen, te algemeene gevolgen trekt. Weshalven gééne proeven, opgegeeven ter staaving eener gewigtige Leere, ook schoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naavolginge behooren te bepaalen, dan zulken,
die

die men naa overweeging der omftandigheden gevoelt, dat *verschillende meeningen*, die in ons bevoorens misfchien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *fchynftrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

Zyn wel twee Antwoorden ingekomen, benevens zekere Schets eener Verhandeling over den Persloop maar dezelve zyn allen geoordeeld de Vraag niet volkomen te beantwoorden, waarom aan géén van de zelve de prys kon worden toegekend; edoch terwyl het Antwoord onder de Zinspreuk: *non Minor est Virtus, quam quærere, parta tueri*, zeer veele weetenswaardige zaaken daaromtrent behelst, is beflooten, om hetzelve, hoewel eenigzints verkort, aan het licht te geeven, met aanbod van eene *zilvere Medaille*, indien de Schryver zynen naam aan de Maatschappy gelieve te doen weten en word de Vraag weder ter beantwoording voorgesteld voor *primo* November 1794.

F.) Op de Vraag: — *Hoe verre kan men thans de Natuurlyke Historie des Dampkrings van ons Vaderland uit de METEOROLOGISCHE waarnemingen, op Zwanenburg genomen, vergeleeken met die van andere plaatsen, opmaaken? &c.* — Is géén Antwoord ingekomen en beflooten, deeze vraag *niet weder* tot beantwoording voortestellen.

G.) Op de Vraag, *Wat moet men denken van de TRAPSWYZE OPKLIMMINGE, welke veele, zo Oude als hedendaagsche Wysgeeren hebben gesteld plaats te hebben tusfchen de Natuurlyke Weezens, en tot welk eene zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daadlyke bestaan van die Opklimminge, en van*
de

de orde, welke de Natuur daarin volgt? — In het jaar 1781 voor de eerste reize opgegeeven om te beantwoorden voor primo January 1783 — en toen niet voldoende beantwoord zynde, op den 21. Mey 1783 voor de tweede reize voorgesteld om te beantwoorden voor primo January 1789 met byvoeginge, dat de Maatschappy op deeze Vraag géene Overnatuurkundige Verhandelingen verlangt, maar Antwoorden uit de Natuurlyke Historie ontleend, alleen in aanmerking zal neemen. — Insgelyks niet beantwoord zynde, is toen goedgevonden dezelve op nieuw optegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd — zoo dat de Maatschappy jaarlyks daarop Antwoorden, voor primo November zal afwagten, tot dat dezelve tot genoegen der Maatschappye zal beantwoord zyn.

Is wel een Antwoord ingekomen, maar hetzelfde niet voldoende aan het oogmerk der Maatschappy bevonden zynde, blyft deeze Vraag als voren ter beantwoording zonder bepalinge van tyd open.

II.) Overgegaan zynde tot het arresteeren van Nieuwe Vraagen voor dit jaar, heeft zy beslooten ter beantwoording voor primo November 1792 optegeeven de Vraag:

a.) Sedert lange zoekt men na den eersten en algemeenen grond van zedelyke Verplichting, uit welken men alle meer byzondere hoofdsorten van Pligten zou kunnen afleiden; de Schryvers over het ZEDELYK GEVOEL schynen zig hieromtrent in eenige verlegenheid te bevinden (*) en de Heer KANT heeft

(*) Hulshoff over Gods Wetgeevende magt, in de Stolp: Verh.

heeft eene grondstelling aangewezen (*) welke sommigen duister, anderen onzeker of onvruchtbaar voorkomt (†). Hierop word gevraagd: is het redelyk, noodig of nuttig na zulk een eerste Algemeenen grondstelling te zoeken? zo jaa; welke is dezelve?

En uit het Fonds van wylen den Heer Directeur N. W. Kops, om te beantwoorden voor *primo* November 1794.

b.) Daar volgens de bekende gronden der Waterloopkunde de snelheid der Rivieren vermeerderen moet, naar maate (schoon niet in dezelfde reden van de vermeerderde hoeveelheid waters, die zy afvoeren, het geen wyders eene uitschuuring van den bodem, wanneer die daartoe geschikt is, ten gevolge heeft, en langs dien weg te weeg brengt, dat deeze vermeerderde hoeveelheid van water, niet te min geene, of slechts weinig meerdere watershoogte op de Rivier veroorzaakt, gelyk zulks door verscheide voorbeelden van vereenigde Rivieren in Italien, die over een zandig bedde stroomen, bevestigd word: daar egter sommige Rivieren in ons Land, en wel voornamelyk de Neder-Rhyn het tegendeel schynt te bevstigen, voor zoo verre deeze tak, sedert, met het begin deezer Eeuw, de toevoer van water aan denzelven, zoo wel by hooge als laage Rivier, zeer aanmer.

Verhand: gedrukt te Leyden 1766 Hoofdst. IV. Byzonderlyk bl. 33-35.

(*) Grundlegung zur Metaph. der Sitten bl. 52. Zweyte auf: by J. K. Hartknoch Riga 1786.

(†) Kant Critik der Pract. Vernunft ibid. 1788. Voorrede bl. 14-17. ZENO over ongeloof en zeden bl. 10.

merklyk vermeerderd wierd, eerder verondiept, dan dieper geworden is, en de aanpaalende Dyken, ten minsten voor de sedert 1771 gemaakte verbetering omtrent de verdeeling van het opperwater tusfchen de verscheide Rivier-Takken, niet zelden in gevaar gebracht heeft. „ Zo word gevraagd, welke is of, zyn de redenen, waarom bepaaldlyk in laatstgem., Rivier-Tak de uitkomst niet beantwoordt, maar veel, eer strydt met den boven aangehaalden, op Reden en, ondervinding steunenden grondregel der waterloopkunde? En byaldien deze reden of redenen niet slechts, onderstellender wyze, maar met zekerheid aangewezzen kunnen worden, zyn zy, of eenigen van haar van dien Aart, dat zy door gepaste middelen te keer ge, gaan kunnen worden? En zo jaa, welken zyn die, middelen? ”

III. De Vraagen, door de Maatschappy te vooren opgegeeven, en waarop zy voldoende Antwoorden met verlangen te gemoet ziet, zyn de volgende

A. De Vraag in 1790 opgegeeven, om te beantwoorden voor *primo* November 1791. Een der voornaame gebreken van de gewoone *Schep-radmolens* is ongetwyffeld daarin gelegen, dat het Rad ondieper in het water staat, naarmate het sneller omloopt, en dus dat de weerstand of last vermindert naarmate de beweegkracht toeneemt, en omgekeerd. Daar echter in dit geval, buiten kyf, kracht en tyd nutteloos verspild, mitsdien ook tegen de eerste regels der werktuigkunde gehandeld word; zo word gevraagd: „ op welke wyze kan het gewoone, *schep-rad*, behoudens deszelfs overige volkomenheden, zoodanig verbeterd en toegefteld worden, dat, de toevoer van water geduurig aan de ontlasting

geëvenredigd zynde, het rad altoos, het zy hetzelfde snel of langzaam beweege, even diep in het water hange?" — Als een tweede gebrek moet men aanmerken, dat volgens de tegenwoordige gesteldheid der schepradmolens, de weerstand of last niet vermindert, of gemaatigd kan worden, naar maate de beweegkracht vermindert, waardoor de Molens, by verslapping van den wind, genoodzaakt zyn il te staan: men vraagt derhalve in de tweede plaats, *Welk het geschiktste middel zy, om dit gebrek te vergoeden, mits hetzelfde zonder aanmerkelyk tydverlies werkstellig gemaakt kan worden, en géene groote, noch geduurige oplettenheid van den Molen, naar vereische."*

B.) Wegens de *Theorie* van Doctor CRAWFORD omtrent het *Vuur en de Warmte*, in 1783 opgegeeven, inhoudende, *in hoe verre dezelve Theorie door Proefneemingen kan bevestigd of wederlegd worden* (*) en, zo deeze *Theorie* door de ondervinding geheel of te gedeeltelyk gestaafd word, *welk een licht dezelve geeve in de Vuurkunde?* met byvoeginge, dat de Maatschappy eischt eene zeer duidlyke beschryving der Proefneemingen, waardoor men deeze *Theorie* staaft of wederlegt; en zo men tot dezelve Werktuigen van eene buitengewoone nauwkeurigheid gebruikt, de Maatschappy verlangt eene opgaave, hoe soortgelyke Werktuigen te verkrygen, ten einde zy zulks min-

(*) Zie *Experiments and observations on animal heat and the inflammation of combustible bodies* by H. CRAWFORD, Lond. 1779. — *Esfai sur la Nouvelle Théorie du Feu Élémentaire* par J. H. DE MAGELLAN, Lond. 1780. — *An Examination of Dr. CRAWFORDS Theorie* by WILLIAM MORGAN, London 1781.

goedvindende , zoodaanige Proefneemingen zou kunnen herhaalen. — Voor 1786. géén voldoende Antwoord ingekoomen zynde, is op den 22. Mey 1786. beslooten om de Vraag op nieuw optegeeven: om te beantwoorden vóór *primo* November 1788. en toen om te beantwoorden vóór *primo* November 1791. weder opgegeeven: doch, om het sedert derzelve opgaave nog ten dien opzichte ontdekte, in deezer voege:

Hoe verre kan men thans uit welbevestigde en beslissende Proefneemingen en Ondervindingen eene welgegronde Theorie omtrent den aart van het Vuur, en de oorzaak der warmte opmaaken? En wat heeft men hier omtrent noch als twyffelachtig aantemerkken? —

De Maatschappy zag gaarne, dat de geenen, diena den uitgeloofden Prys willen dingen, de Proefneemingen van anderen, welken zy tot staaving eener Theorie bybrengen, herhaalden, indien dezelve niet by herhaalingen reeds genoegzaam bevestigd zyn. —

C.) De Vraag, voorgesteld op den 22. Mey 1786. om te beantwoorden voor *primo* November 1788. in deezer voege:

Dewyl eene ontlasting van Water ten aanzien van haare nuttige gevolgen niet beoordeeld kan worden, zonder tevens den toevoer en verdere plaatslyke omstandigheden, die zoodanige ontlasting verzellen, in aanmerking te neemen: zoo word gevraagd, , Kan de nuttigheid, en derhalven ook de noodzaaklykheid van den Rhyndlandschen Slaperdyk, in geval van overloop, het zy uit de beschouwing van voo-

*** 2

ren,

, ren, of ook door ontwyffelbaare bevindingen aangetoond worden?' — In 1788. geen antwoord ingekomen zynde, is beslooten dezelve weder opgegeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791.

D.) Uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, 1788 opgegeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791:

, Welken zyn de **DELFTSTOFFEN** binnen den ommekring der *Zeven vereenigde Provintien en derzelve Geassocieerde Landschappen* te vinden, van welke verdere naaspooring men met genoegzaame redenen nut voor 't *Vaderland* kan verwachten?' — Men begeert géenen enkelen *lyst* van gemelde *Delfstoffen*, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelve verdere naaspooringe voordeel voor het *Vaderland* hebbe te belooven.

E.) En uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops 1789 voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1792. De Vraag:

Welken zyn de Onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welke verdere naspooring men met genoegsaame redenen nut voor het Vaderland kan verwachten?

Van zoodanige *Onderwerpen* verlangt de *Maatschappy* echter geen enkelen *Lyst*, maar tevens de redenen, waarom men van derzelve verdere naspooringe voordeel voor het *Vaderland* hebbe te verwachten.

F.) De

F.) De Vraag, den 22 Mey 1786 voor de eerste en den 21 Mey 1787 voor de tweede reize voorgesteld, om te beantwoorden voor primo November 1792.

Welke is de beste inrichting, om aan de Jeugd te Batavia eene Opvoeding te geeven, die meest geschikt is om haar Verstand te beschaaven, haar in nuttige Kunsten en Weetenschappen bedreeven te maaken, en haar goede zedelyke gevoelens in te boezemen?

G.) De Vraag, in het jaar 1781 voor de eerste, en in 1787 voor de tweede maal opgegeeven, om te beantwoorden voor primo November 1792:

Welke zyn de beste en vaardigste middelen, om het gebruik der Nederduitsche Spraak onder de Malajers, Javaanen, Cingaleezen en Malabaaren in te voeren, en meer en meer algemeen gebruikelijk te maaken? Nademaal het ontegenzeggelyk is, dat het gebruik der spraak eener Natie, de andere, die ze aanleert, meer aan haar verbind; haar meer genegenheid en yver voor die Natie inboezemt; ze geschikter maakt, zo het een nog onbeschaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdienst, Zedekunde, Natuurkundige Naaspeuringen, om beschaaftheid van het Verstand te ontvangen, en dus bruikbaar tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodzaaklyke Konsten en Handwerken te worden?

H.) En uit het Fonds van wylen den Heer Directeur N. W. Kops om te beantwoorden vóór primo November 1792 de vraag, opgegeeven den 21 Mey 1790.

„Wat leeren de laatere ontdekkingen in de scheikunde, omtrent den aart der gisting; en welke voordeelen zouden zommige Trafiequen hier-uit kunnen trekken, by welken gistende stoffen gebezigd worden?”

I.) De Vraag, opgegeeven in 1782 om te beantwoorden voor 1788 over de *behoudenis der Gezondheid zulker menschen, welke in Oost-Indiën aankomen*; — en toen weder opgegeeven, om te beantwoorden voor den 1 juny 1793 in deezer voege:

Kan men op vodoende gronden, zoo uit de aantekeningen in de Hospitaalen en Doodlysten, als anderziets, bewyzen, dat 'er in eene rede van het gezal der Ingezetenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa te Batavia aangelanden, thans ongelyke meer Menschen aldaar ziek worden en sterven, dan voorheen, met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?

Welken zyn hiervan de voornaame oorzaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatsen in Europa zoo wel als in Oost-Indiën, maar vooral uit de geschiedkundige plaatsbeschryvinge van Batavia, tot eenen trap van de hoogste waarschyntlykheid betoogen, dat die Stad, toen de Gragten binnen dezelyen, welken welëer, toen zy voor ééne der gezondste Plaatsen in Oost-Indiën gehouden werd, vol water waren, nu in sommige tyden van 't Jaar zeer ondiep en droog zyn, en stinkende Dampen zich over de Stad verspreiden, in evenredigheid (behalven andere nadeelige gevolgen) steeds ongezonder geworden, en zulks derhalven als de

Hoofd-

Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te stellen zy?

En eindelyk, hoedaanige verbeteringen zyn hieromtrent met hoope van een goed gevolg uit te denken en werkstellig te maaken?

K. Daar het zeker is, dat de grootheid der *Astronomische Refractie* verschillende is, naar den verschillende stand van den Barometer en Thermometer, vraagt de Maatschappy:

„Eene Theorie der Astronomische Refractie, waaruit, voor elken gegeven stand van den Barometer en Thermometer, en voor alle hoogte van 't Hemellicht boven den Gezicht-einder, de grootheid der Astronomische Refractie naauwkeurig kan worden bepaald.”

De Maatschappy voegt hier nog by:

1. Dat deeze Theorie of moet zyn afgeleid uit naauwkeurige Astronomische Observatien, of ten minste met dezelve overeenkomstig zyn.

2. Zy geeft in bedenking, of de verschillende graad van vogtigheid des Dampkrings, ook niet eenen merkelyken invloed hebbe op de veranderlykheid der Refractie?

3. Meent zy ook te moeten herinneren aan de Formule, welke de Heer DE LA GRANGE (*Nouveaux Memoires de l'Academie de Berlin pour* 1772. pag. 259.) gegeven heeft, en de daar over gemaakte Aanmerkingen van den Heer Prof. DAMEN (*Disfert. de*

4.

673-

Montium altitudine Baromet. metienda, Hagæ Com.
1783 in *Additam*.

Opgegeeven 21 May 1788 om te beantwoorden voor *primo* November 1789 geene Antwoorden zynde ingekomen word dezelve wederom ter beandwoordinge voorgesteld vóór *primo* November 1793. onder aanbod van den **DUBBELDEN EERPRYS**.

K.) Op de vraag, *Welke is de tegenwoordige Ge-
nees- en Heelwyze der OOST-INDISCHE VOL-
KEN, ook der CHINEEZEN; en welken zyn de na-
tuurlyke Voortbrengfels, die zy daartoe bezigen?*

(Voorgesteld in 1784. om beantwoord te worden, voor *primo* November 1789.) géén Antwoord ingekomen zynde, is dezelve op nieuw voorgesteld ter beantwoording voor *primo* November 1795. onder aanbod van den *Dubbelden Eerprys*.

IV.) De Prysverhandeling van wylen den Heere **PAULUS FRISI**, dienende tot Antwoord op de Vraage noopens *het verklaaren der Ongelykheden der Satelliten van Jupiter*, thans zynde uitgegeeven, herhaalt de Maatschappy haare verklaring, dat haars oordeels, de Schryver daar van weinig of niets heeft gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren **BAILLY, DE LA GRANGE** en **FRISI** (zelven) gedaan was, omtrent dit onderwerp, — en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om namentlyk de *Theorie* aan de *Waarneemingen* te toetsen, en daar door de gegrondheid zyner Theorie boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. — Zy noodigt derhalven op nieuw, onder aanbod van den **DUBBELDEN EERPRYS**, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar hier voren

tot

tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is be-
geerd:

„ Zy verlangt niet zoo zeer, dat de Schryver zich
bezig houde met de enkele *Theorie* uit de *Wet der*
aantrekkingskracht afgeleid, maar veel meer en wel
voornaamlyk, dat hy de *Theorie* op de *Waarneemingen*
toepasse; en met dezelve vergelyke, op
dat men, door de meerdere of mindere overeen-
komst met de *Waarneemingen* over den graad van
juistheid, zoo wel van zyne als van andere *Theorien*,
zoude kunnen oordeelen. — Het voornaame
oogmerk der Maatschappye is, om, langs dien weg,
van de *Beweegingen der Satelliten van Jupiter*
zulke *Tafels* te verkrygen, welken naauwkeuriger
zyn dan de tot hier toe bekenden; 'tzy dan dat die
Tafels volgens die enkele *Theorie* wierden zamen-
gesteld; of wel zo deeze alleen onvoldoende be-
vonden wierd, met behulp van *Empirische Aequa-*
tien, uit de *Waarneemingen* afgeleid. En, dewyl
de *Waarneemingen* van den *derden* en *vierden Tra-*
want onnaauwkeuriger en zeldzaamer zyn, dan die
der twee overigen, zal de Maatschappyy zich verge-
noegen, wanneer, het geene zy verlangt, voornaam-
lyk maar omtrent den *eersten* en *tweeden Trawant*,
wier waarneeming wel den grootsten invloed heeft
op de *Zeevaart* en *Aardrykskunde*, door den
Schryver word volbragt.

Tot DIRECTEUR is aangesteld:

De Wel Ed. Geb. Heer DANIEL
LODEWYK HOGGUER, *Raad
in de Vroedschap en Hoofd-Officier
der Stad Haarlem &c. &c.*

Tot LEDEN de Heeren:

J. A. DE LUC, *Lecteur de la Reine
de la Grande Bretagne à Wind-
sor.*

JEAN INGENHOUSZ, *Conseiller au-
lique et Medecin du Corps de leurs
Majestés Imp. et Royales à Vienne.*

Dr. C. BLAGDEN, *Secrétaire de la
Société Royale de Londres.*

Dr. W. HERSCHEL, *à Slough pres
Windsor.*

P. DRIESSEN, *Med. Doct. Pharmac.*

et

et Therap. Prof. Extra ord. te Groningen.

CORNELIS DE VRIES, *Rustend Predikant in de Doopsgezinde Gemeente te Utrecht, te Haarlem.*

C. R. T. KRAAIJENHOF, *A. L. M. Philos. et Med. Doct. Lid van het Utrechts Provinciaal Genootschap, te Amsterdam.*

JACOB VOEGEN VAN ENGELEN, *Med. Dr. Raad in den Edelen Hove van Civile Justitie der Colonie Surinamen.*

HENRICUS HOOGVEEN, *Rector der Lat. Schoole en Moderator Collegii Litterarii te Delft.*

RICHEUS VAN OMMEREN, *Rector van het Gymnasium en Lid van het Provinciaale Utrechts Genootschap, te Amsterdam.*

J. C. DAMEN, *Lector in de Ontleed-*

*leed- Heel- en Vroedkunde en 's Lands-
en Stads-Chirurgyn in 's Hage.*

GERRIT BRENDER à BRANDIS,
*Mathematicusen Examinator van al-
le Stads Maaten en Gewigten te
Amsterdam.*

De Hollandsche Maatschappy der Weeten-
schappen, opgericht te Haarlem, heeft in haare
Vergaderinge beslooten, welke zy op den 21 Mey
1792 heeft gehouden, om aan het algemeen by dee-
zen te berichten :

I. Met opzicht tot de vraagen voor een onbepaalden
tyd opgegeeven, of welker termyn zedert de laatste
vergadering is verscheenen. — En wel op de vraag.

A. *Wat moet men denken van de TRAPSWYZE
OPKLIMMINGE, welke veele, zoo oude als heden-
daagsche, Wysgeeren hebben gesteld plaats te heb-
ben, tuschen de Natuurlyke weezens? en tot welk
eene zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daad-
lyk bestaan van die opklimming, en van de orde, wel-
ke de natuur daarin volgt?*

In het jaar 1781 voor de *eerste* reize opgegeeven
om te beantwoorden voor *primo* January 1783. —
en toen niet voldoende beantwoord zynde, op den 21
Mey 1783 voor de *tweede* reize voorgesteld om te be-
antwoorden voor *primo* January 1789 met byvoeginge
dat

dat de Maatschappy op deeze Vraage gééne *Overnatuurkundige* Verhandelingen verlangt, maar Antwoorden, uit de *Natuurlyke Historie* ontleend, alleen in aanmerking zal neemen: insgelyks niet beantwoord zynde, is toen goedgevonden dezelve op nieuw op te geven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

In 1791 is wel weder een Antwoord ingekomen maar onvoldoende geoordeeld, ook is dit jaar weder een Antwoord ingekomen onder de Zinspreuk *Non fingendum, aut excogitandum, sed inveniendum & observandum, quid natura faciat aut ferat.* — BACO — het welk ryplyk overwoogen zynde is geoordeeld, en beslooten, offchoon gem. Antwoord van eene zeer bekwaame hand kwam, en eenige goede verdiensten had, hetzelve niet aan de opgegeeven vraage voldeed, en het derhalven niet met den Eerprys kon bekroond worden; — maar dat men de gem. Vraag voor het vervolg nog voor een onbepaalden tyd zal openlaaten.

B.) Op de Vraag in 1790 opgegeeven om te beantwoorden voor primo November 1791 dus luidende.

Eén der voornaame gebreken van de gewoone *Schepradmolens* is ongetwyfeld daarin gelegen, dat het Rad ondieper in het wáter staat, naarmate het sneller omloopt, en dus dat de weerstand of last vermindert, naarmate de beweegkracht toeneemt, en omgekeerd. Daar echter in dit geval, buiten kyf, kracht en tyd nutteloos verspild, mitsdien ook tegen de eerste regels der werktuigkunde gehandeld word; zo word gevraagd: , op , welke wyze kan het gewoone scheprad, behoudens , deszelfs overige volkomenheeden, zoodanig verbeterd en toegesteld worden, dat, de toevoer van water , geduurig aan de ontlasting geëvenredigd zynde , wel-

, het rad altoos, het zy hetzelve snel of langzaam, beweeg even diep in het water hange?' — Als een tweede gebrek moet men aanmerken, dat, volgens de tegenwoordige gesteldheid der Schepradmolens, de weerstand of last niet verminderd of gematigd kan worden, naarmate de beweegkracht vermindert, waar door de Molens by verslapping van den wind, genoodzaakt zyn stil te staan, men vraagt derhalve in de tweede plaats, *Welk het geschikteste middel zy, om dit gebrek te vergoeden, mits hetzelve zonder aanmerkelyk tydverlies werkstellig gemaakt kan worden en geene groote noch geduurige oplettenheid van den Molenaar vereishe.*

Zyn verscheiden antwoorden ingekomen en is de Eerprys van een GOUDE MEDAILLE toegewezen aan den Schryver, onder de Zinspreuk: *Hollands grootste zo niet eenige hoop tot bewooning en Landbouw*, dewelke by de opening van het Billet is gebleeken te zyn de Heer J. BLANKEN JANSZ. *Luitenant by 't Corps Artillerie, ten dienste dezer landen en opzichter van 's lands fortificatien te Brielle*, op aangeeven van deszelfs Vader J. T. BLANKEN Fabricq en Dykmeester van de Krimpenrewaard enz.

Voorts een *Zilver Medaille* als een Accessit aan den Schryver der Verhandeling onder de Zinspreuk: *Est quodam prodire tenus, si non detur ultra*, indien dezelve goedvind zynen naam te melden. (*)

Als

(*) Het billet op verkreegene toestemminge des Schryvers geopend zynde, is gebleeken, dat was de Heer J. D. HUIJCHELBOS VAN LIENDER te Rotterdam, aan wien dan ook de Zilver Medaille als een ACCESSIT, is bezorgd.

Als mede een *Zilvere Medaille* aan den Schryver der Verhandeling onder de Zinspreuk: *met lust*, als eene erkentenis voor deszelfs aangewende moeite, indien hy goedvinden mogt, zynen naam te melden. (*)

De Maatschappy acht het wyders niet ondienstig by deeze gelegenheid aantemerken, dat zy de hier in de eerste plaats gemelde verhandeling, en het daarby voorgedraagen ontwerp, om door middel van drie schepraderen in een zelfde Molen, van den wind het voordeeligst gebruik te maaken, bekroond heeft, niet tegenstaande haar bekend is, dat zoo wel in het GROOT MOLENBOEK als ook daadelyk in deeze Provincie, Molens met meer dan één scheprad gevonden worden, oordeelende dat deeze laatstgemelde Molens in zeer weezentlyke deelen verschillen, van het ontwerp, zoo als hetzelve door den Schryver der Prysverhandeling word voorgesteld, het zy met betrekking tot het getal en het gebruik der schepraderen, het zy ten aanzien der verdere verbeteringen, welken ter bereikinge van het oogmerk, by de vraag, der Maatschappye bedoeld, allesints vereischt worden: verklarrende wyders de Maatschappy ten overvloede dat zy met de verdiensten deezer Verhandeling te erkennen, en te bekroonen, egter geenzints verstaan wil worden dezelve in haar geheel en bepaaldelyk de daarby gemelde toepassing van de *schroef zonder einde* goedtekeuren.

C. Op de Vraag. Wegens de Theorie van Doctor CRAWFORD, *omtrent het Vuur en de Warmte*, in 1783 opgegeeven, by voorgaande Programmata te meermaalen uitvoerig gemeld.

D.) Op

(*) De Schryver is bevonden te zyn de Heer JAN MARCUS VERKUYL te Zaandyk: dewelken in gevolge van dien dag ook de beloofde Medaille is gegeeven.

D.) Op de Vraag. *Over de nuttigheid, en der halven ook de noodzaaklykheid van een Rhyndlandsche Slaperdyk, in geval van overloop, insgelyks voormaals uitvoerig voorgesteld mede geen Antwoord ingekomen zynde is beslooten dezelve beiden weder op te geeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.*

E.) Op de Vraag uit het Fonds van wylen den Heer *Directeur N. W. Kops, 1788. opgegeeven om te beantwoorden voor primo November 1791:*

, Welken zyn de *DELFTSTOFFEN* binnen den ommekring der *Zeven vereenigde Provinciën, en derzelve Geassocieerde Landschappen* te vinden; van welker verdere naaspooring men niet genoegzaam redenen nut voor 't Vaderland kan verwachten? — met byvoeginge, dat men géenen enkelen *lyst* van gemelde Delfstoffen begeert, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelve verdere naaspooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te belooven.

Geen Antwoord ingekomen zynde, is dezelve gecontinueerd om te beantwoorden voor *primo November 1793.*

II.) Vervolgens overgaande tot het Arresteeren van *Nieuwe vraagen* voor dit jaar, heeft zy beslooten ter beantwoordinge voor *primo November 1793* voor te stellen de Vraagen.

a.) *Welken zyn de redenen en oorzaaken, dat sommige Vrouwen, op sommige plaatsen, naa eene natuurlyke verlossing, dikke lighaamen behouden?* —
wel-

welken zyn de middelen om zulks voortekoomen, of, die daarmede behebt zyn, daarvan te geneezen, zonder eenig nadeel toetebrengeu, voor eene volgende zwangerheid.

B. Uit het Fonds van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, om te beantwoorden voor *primo* November 1795 de Vraag:

Welk licht verspreidt het Scheikundig leerstelsel van LAVOISIER, en de wyze van, volgens hetzelfde, de bestanddeelen van dierlyke, plantaartige en andere stoffen te onderzoeken, over de Natuurkennis van 't menschlyk lighaam, en over de kennis van het geene, het welk voor hetzelfde voordeelig of schadelyk is, en welke voordeelen kan de geneeskunst thans reeds daaruit trekken?

III. De vraagen, door de Maatschappy te vooren opgegeeven, en waarop zy voldoende Antwoorden met verlangen te gemoet ziet, zyn de volgenden.

A.) Om te beantwoorden voor *primo* November 1792.

Sedert lange zoekt men na den eersten en algemeenen grond van zedelyke Verplichting, uit welken men alle meer byzondere hoofdsorten van Pligten zou kunnen afleiden; de Schryvers over het ZEDELYK GEVOEL schynen zig hieromtrent in eenige verleegenheid te bevinden () en de Heer KANT heeft*

(*) Hulshoff over Gods Wetgeevende magt., in de Stolp. Verhand: gedrukt te Leyden 1766 Hoofdst. IV. Byzonderlyk bl. 33. 35.

VOORBERICHT.

heeft eene grondstelling aangewezen (*) welke sommigen duister, anderen onzeker of onvruchtbaar voorkomt (†). Hierop word gevraagd: is het redelyk, noodig of nuttig na zulk een eerste Algemeene grondstelling te zoeken? zo jaa; welke is dezelve?

B.) Uit het Fonds van wylen den Heer Directeur N. W. Kops, 1789. voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1792. De Vraag:

Welken zyn de Onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welker verdere naasporing men met genoegzaame redenen nut voor het Vaderland kan verwachten?

Van zoodanige Onderwerpen verlangt de Maatschappij insgelyks gééne enkele Lyst, maar tevens de redenen, waarom men van derzelve verdere naspooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te verwachten.

C.) De Vraag, den 22. Mey 1786 voor de eerste, en den 21 Mey 1787 voor de tweede reize voorgesteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welke is de beste inrichting, om aan de Jeugd te Batavia eene opvoeding te geeven, die meest geschikt is om haar Verstand te beschaaven, haar in nuttige Kunsten en Weetenschappen bedreeven te
mva-

(*) Grundlegung zur Metaph. der Sitten bl. 52. Zweyte aufl: by J. K. Hartknoch Riga 1786.

(†) Kant Critik der Praët. Vernunft ibid. 1788. Voorrede bl. 14—17. ZENO over ongeloof en zeden bl. 10.

maaken, en haar goede Zedelyke gevoelens in te boezemen,

D.) De Vraag, in het jaar 1781 voor de eerste, en in 1787 voor de tweede maal opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welken zyn de beste en vaardigste Middelen, om het gebruik der Nederduitsche Spraak onder de Malajers, Javaanen, Cingaleezen en Malabaaren in te voeren, en meer en meer algemeen gebruikelyk te maaken? Nademaal het ontegenzeggelyk is, dat het gebruik der spraak eener Natie, de andere, die ze aanleert, meer aan haar verbind; haar meer geneenheid en yver voor die natie inboezemt; ze geschikter maakt; zo het een nog onbeschaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdiens, Zedekunde, Natuurkundige Naaspeuringen, om beschaaftheid van het verstand te ontvangen, en dus bruikbaar tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodzaaklyke Konsten en Handwerken te worden?

E.) En uit het Fonds van Wylen den Heer *Directeur N. W. Kops* om te beantwoorden vóór *primo* November 1792. de vraag, opgegeeven den 21 Mey 1790.

Wat leeren de laatere ontdekkingen in de scheikunde, omtrent den Aart der gisting; en welke voordeelen zouden zommige Traficquen hier uit kunnen trekken, by welken gistende stoffen gebezigd worden?

F.) De Vraag, opgegeeven in 1782 om te beant-

woorden voor 1788 over de *behoudenis der Gezondheid zulker menschen, welken in Oost-Indiën aankoomen*;— en toen weder opgegeeven, om te beantwoorden voor den 1 Juny 1793 in deezer voege:

Kan men op voldoende gronden, zoo uit de aantekeningen in de Hospitaalen en Doodlysten, als anderszints, bewyzen, dat 'er in eene reden van het getal der Ingezetenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa te Batavia aangelanden, thans ongelyk meer Menschen aldaar ziek worden en sterven, dan voorheen, met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?

Welken zyn hiervan de voornaame oorzaaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatsfen in Europa zoo wel als in Oost-Indiën, maar vooral uit de geschiedkundige plaatsbeschryvinge van Batavia, tot eenen trap van de hoogste waarschyntlykheid betoogen, dat die Stad toen de gragten binnen dezelve, welken welëer, toen zy voor ééne der gezondste Plaatsfen in Oost-Indiën gehouden werd, vol water waren, nu in sommige tyden van 't Jaar zeer ondiep en droog zyn, en stinkende Dampen zich over de Stad verspreiden, in evenredigheit (behalven andere naadeelige gevolgen) steeds ongezonder geworden, en zulks derhalven als de Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te stellen zy?

En eindelyk, hoedanige Verbeteringen zyn hieromtrent met hoope van een goed gevolg uittedenken, en werkstellig te maaken?

G.) Daar het zeker is, dat de grootheid der *Astronomische Refractie* verschillende is, naar den verschillende stand van den Barometer en Thermometer, vraagt de Maatschappy:

, *Eene Theorie der Astronomische Refractie, waaruit, voor elken gegeven stand van den Barometer, en Thermometer, en voor alle hoogten van't Hemel, licht boven den Gezicht-einder, de grootheid der Astronomische Refractie naauwkeurig kan worden bepaald.*

De Maatschappy voegt hier nog by:

1. Dat deeze Theorie of moet zyn afgeleid uit naauwkeurige Astronomische Observatien, of ten minste met dezelve overeenkomstig zyn.

2. Zy geeft in bedenking, of de verschillende graad van vogtigheid des Dampkrings, ook niet eenen merkelyken invloed hebbe op de veranderlykheid der Refractie?

3.) Meent zy ook te moeten herinneren aan de Formule, welke de Heer DE LA GRANGE (*Nouveaux Memoires de l'Academie de Berlin pour 1772* pag. 259) gegeven heeft, en de daar over gemaakte Aanmerkingen van den Heer Prof. DAMEN (*Disfertat. de Montium altitudine Baromet. metienda, Hagæ Com. 1783 in Additam.*

Opgegeeven 21 May 1788 om te beantwoorden voor *primo* November 1789 gééne Antwoorden zynde ingekomen, word dezelve wederom ter beandwoordinge voorgesteld vóór *primo* November 1793. onder aanbod van den DUBBELDEN EERPRYS.

H.) Op de Vraag uit het byzondere *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, opgegeeven den 21 Mey 1787 om te beantwoorden voor *primo* November 1790 en op den 23 Mey 1791 weder opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1794.

, Is het *Heulsap* in den Persloop uit besmettinge , niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en stilling van Toevallen, mitsgaders ter voorkooming van , derzelver gevolgen; maar bovendien, een Hoofd , middel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot , eenen aanmerklyken trap aanwezig, in eenig tydperk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag , afgwagten? Zo jaa; welk is dat tydperk, ofte die , byzondere staat der ziekte, hier toe geschikt? En , welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveelheid en herhaaling, in het aanwenden van dit Mid , del, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen, , wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter , staaving der verschillende Leeren opgegeeven? — Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart van het *Heulsap*, ofte uit de eerste oorzaak van deezen Persloop ontleend, als wel zulken, die steunen op eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen van anderen, van die bestiptheid, dat zy eenen Arts, schoon mischien bevoorens van verschillende meeging, ofte ook van schynstrydige ondervinding, behooren te bepaalen tot zulk eene toestemming, volgens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk mooge inrichten naar geleide der beslissing.

*Bedoeling van eenige Uitdrukkingen in
deezc Vraag.*

1. In den Persloop uit besmetting schynt de Ziekte-
stoffe van buiten aangekoomen, en het Spyscanaal on-
middelyk aandoende, als de eerste oorzaak door ee-
nen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden
genoomen. De ontlasting en temming deezer stoffe,
schynt alsdan by hem het hoofd-oogmerk te moeten
zyn; alle toevallen schynen gevolgen ofte uitwerkse-
len van die stoffe; andere bykomende oorzaaken kun-
nen alsdan slechts de tweeden zyn. In een Persloop
uit andere eerste oorzaaken, is 'er een verschillend
hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene
alsdan gepaste geneeswyze aan haare plaats. Men be-
paalt zich tot den gewoonen Persloop uit besmettinge,
ten einde het voornaame doelwit der Vraagc, door
weeringe van tusfchenkomende voorwerpen te beter
in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte
tot eenen aanmerkelyken trap aanwezig, kunnen alleen
beslissend zyn. De natuur kan, in laagere trappen,
wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan dezelve
den schyn van hulpmiddelen laten, ofte ook de
ontstentenis van gepaste middelen vervullen, en dus,
uit deezen of geenen hoofde, eene beslissende uitspraak
verhinderen.

3. Men verlangt eene *genoegzaame veiligheid*, zon-
der eene *volkomene* te vereifchen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, schyn-
nen in de Geneeskunde beter geschikt ter handleidin-

ge tot Proefneemingen, dan wel ten grondslage eeniger Leere, die op genoemene Proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot viende aan zyne zucht om eenig middel of handelwyze, ten beste der menschen in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verschynselen vergroot of verkleint, en uit byzondere gevallen, te algemeene gevolgen trekt. Weshalven géene proeven, opgegeeven ter staaving eener gewigtige Leere, ook schoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naavolginge behooren te bepaalen, dan zulken, die men naa overweeging der omstandigheden gevoelt, dat *verschillende meeningen*, die in ons bevoorens mischien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *schynstrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

En uit het Fonds van wylen den Heer Directeur N. W. Kops, om te beantwoorden voor *primo* November 1794.

I.) *Daar volgens de bekende gronden der Waterloopkunde de snelheid der Rivieren vermeerderen moet, naar maate (schoon niet in dezelfde reden), van de vermeerderde hoeveelheid waters, die zy afvoeren, het geen wyders eene uitschuuring van den bodem, wanneer die daartoe geschikt is, ten gevolge heeft, en langs dien weg te weeg brengt, dat deeze vermeerderde hoeveelheid van water, niet te min géene, of slechts weinig meerdere watershoogte op de Rivier veroorzaakt, gelyk zulks door verscheide voorbeelden van vereenigde Rivieren in Italiën, die over een zandig bedde stroomen, bevestigd word:*
daar

daar egter sommige Rivieren in ons Land, en wel voornamelyk de Neder-Rhyn het tegendeel ſchynt te bevestigen, voor zoo verre deeze tak, ſedert, met het begin Jeezer Eeuw, de toevoer van water aan denzelven, zoo wel by hooge als laage Rivier, zeer aanmerklyk vermeerderd wierd, eerder verondiept, dan dieper geworden is, en de aanpaalende Dyken, ten minsten voor de ſedert 1771 gemaakte verbetering omtrent de verdeeling van het opperwater tusſchen de verſcheide Rivier-Takken, niet zelden in gevaar gebracht heeft. „ Zo word gevraagd, welke is of zyn de redenen, waarom bepaaldlyk in laatſtgem. Rivier-Tak de uitkomst niet beantwoordt, maar veel eer ſtrydt met den boven aangehaalden, op Reden en ondervinding ſteunenden grondregel der waterloopkunde? En byaldien deze reden of redenen niet slechts onderſtellender wyze, maar met zekerheid aangeweezen kunnen worden, zyn zy, of eenigen van haar van dien Aart, dat zy door gepaste middelen te keer gaan kunnen worden? En zo jaa, welken zyn die middelen? ”

K.) Op de vraag, „ Welke is de tegenwoordige Geenes- en Heelwyze der OOST-INDISCHE VOLKEN, ook der CHINEEZEN; en welken zyn de natuurlyke Voortbrengfels, die zy daartoe bezigen? ”

Voorgeſteld in 1784 en voor de tweede reize in 1790 om te beantwoorden voor primo November 1795:

L.) De vraag, „ Nademaal een zuivere Dampkring van zoo groot belang is voor de gezondheid der Ingezetenen, en dezelve by 't ſtaande ofte te langzaam aſloopende Water in de Rivier, (die dagelyks

, lyks in den omtrek van Batavia met veele duizenden
 , ponden vuiligheeden aangevuld word,) onmogelyk
 , kan verkreegen worden: Welk is het beste Middel,
 , om eene sterkere schuuring en afvoering deezer vui-
 , le stoffen te verkrygen en te onderhouden, en aan
 , Batavia een zuiverer en gezonder lucht te bezor-
 , gen.

In den Jaare 1779. opgegeeven om te beantwoor-
 den vòòr *primo* January 1785. En toen onvoldoende
 beantwoord zynde, werd dezelve op Nieuw voorge-
 steld om te beantwoorden vòòr *primo* November 1789,
 dan daarop toen insgelyks géén Antwoord ingekomen
 zynde, word dezelve weder onder dezelfde uitlooving,
 opgegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaal-
 den tyd, dat is, dan en wanneer eenig Schryver zulks
 mogt goedvinden. Hierop is in 1791 een Antwoord
 ingekomen, dan hetzelfde niet voldoende geoordeeld
 zynde, blyft deeze Vraag als voren nog ter beant-
 woording open voor een onbepaalden tyd.

M.) De Vraag, opgegeeven den 21 Mey 1782. om
 te beantwoorden voor 1785. en toen wederom voor-
 gesteld om te beantwoorden voor *primo* Novem-
 ber 1787. luidende aldus. — , *Schoon men thans in*
 , *de luchtkennis zeer verre gevorderd is, heeft men*
 , *echter tot nu toe omtrent de verdikte Lucht slechts*
 , *weinig Proeven genoomen. Waarschynlyk is dit*
 , *aan de onvolmaaktheid van den daar toe noodigen*
 , *toestel toefschryven; waarom de Maatschappy thans*
vraagt. 1. Op te geeven den besten toestel, om op
 de gemaklykste en zekerste wyze Proefneemingen om-
 trent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk stellen:
 2. Met den besten toestel de werking der verdikte
 Lucht, in verschillende gevallen, na te gaan; en in-

zonderheid het dierlyke leven, den groei der Planten, en het branden in lucht van verschillende digtheid te beproeven. *En 3 aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leeringen hieruit kunnen afgeleid worden?* Ook toen géén Antwoord ingekomen zynde, is daarom dezelve wederom voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

Weder onbeantwoord gebleeven zynde, heeft de Maatschappy beslooten dezelve voor *een onbepaalden tyd* ter beantwoording optegeeuen.

N.) Op de Vraag, voorgesteld den 22 Mey 1786 om te beantwoorden voor *primo* November 1787 en toen wederom opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1790. luidende aldus:

Hoe verkrygen de Planten haare voedsels? Wat is dezelve hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrichtingen zyn 'er, uit het geene ons hier van bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweeking van de Gewassen, in het algemeen te trekken?

Is wel in 1791 een Antwoord ingekomen, doch hetzelfde niet voldoende zynde geoordeeld is, gepasseerd, maar beslooten de vraag te continueeren om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

IV.) De Prys-Verhandeling van wylen den Heere PAULUS FRISI, dienende tot Antwoord op de Vraagge nopens *het verklaaren der Ongelykheeden der Satelliten van Jupiter*, thans zynde uitgegeeven, herhaalt de Maatschappy haare verklaring, dat haars oordeels de Schryver daarvan weinig of niets heeft ge-

gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren BAILLY, DE LA GRANGE en FRISI (zelveu) gedaan was, omtrent dit onderwerp, — en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om naamentlyk de *Theorie* aan de *Waarneemingen* te toetsen, en daardoor de gegrondheid zyner *Theorie* boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. — Zy noodigt derhalven op nieuw, onder aanbod van den DUBBELDEN EERPRYS, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar hier te voren tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is begeerd:

, Zy verlangt niet zoo zeer, dat de Schryver zich bezig houde met de enkele *Theorie* uit de *Wet der aantrekkings-kragt* afgeleid, maar veel meer en wel voornaamlyk, dat hy de *Theorie* op de *Waarneemingen* toepasse, en met dezelveu vergelyke, op dat men, door de meerdere of mindere overeenkomst met de *Waarneemingen* over den Graad van juistheid, zoo wel van zyne, als van andere, *Theorien*, zoude kunnen oordeelen. — Het voornaame oogmerk der Maatschappye is, om langs dien weg van de *Beweegingen der Satelliten van Jupiter* zulke *Tafels* te verkrygen, welken naauwkeuriger zyn dan de tot hier toe bekenden; 't zy dan dat die *Tafels* volgens die enkele *Theorie* wierden zamengeteld; of wel (zo deeze alleen onvoldoende bevonden wierd) met behulp van *Empirische Aequation*, uit de *Waarneemingen* afgeleid. En, dewyl de *Waarneemingen* van den *derden* en *vierden Trawant* onnaauwkeuriger en zeldzaamer zyn; dan die der twee overigen, zal de Maatschappy zich vergenoegen, wanneer, het geene zy verlangt, voornaamlyk maar omtrent den *eersten* en *tweeden Trawant*, wier

waar-

waarneeming wel den grootsten invloed heeft op de Zeevaart en Aardrykskunde, door den Schryver word volbragt.

Het zal der Maatschappy aangenaam zyn, wanneer de Schryvers hunne antwoorden, zoo veel mogelyk is, bekorten, door alles daarvan aftelaaten, het geen niet volstrekt tot de hoofdzaake, die zy vraagt, behoort.

Alle de *Antwoorden* op de Vraagen, en *Opschriften* der Billetten, moeten *niet* met de eigene hand des Schryvers geschreeven, nogte met derzelve eigenen naam, nogte met meldinge van hunne Woonplaatse, *maar* met eene Zinspreuk ondertekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelve Zinspreuk tot opschrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres, door hem eigenhandig geschreeven, vol uit gemeld zyn, aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatschappye, zeer leesbaar geschreeven, in het *Nederduitsch*, *Fransch*, ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

Vraagen opgegeeven voor een onbepaalden tyd moeten mede voor *primo* November worden ingezonden.

De Prys, gesteld op ieder van de bovengenoemde Vraagen, voor den geenen, die haars oordeels, dezelve best beantwoordt, is, (uitgezonderd de geenen, waarop hier boven eene *dubbelde* Medaille is gesteld,)

ee-

eene *Goude Medaille* op den gewoonen Stempel der Maatschappye geslaagen, met den Naam van den Schryver, en het Jaartal op den rand: ofte wel **DER-TIG DUEAATEN**, ter keuze van den geenen, dien de *Goude Medaille* is toegewezen. Doch zal het den geenen, dewelke den Prys behaalen zal, ofte een *Accessit* zal bekoomen, niet vrystaan, zyne verhandeling, dewelke zoodanig bekroond is, het zy in het geheel ofte ten deele, het zy apart, ofte by eenig ander Werk, te doen drukken, zonder de uitdrukkelyke toestemming van deeze Maatschappye daartoe te hebben verkreegen.

V. Ook heeft de Maatschappy, met opzicht tot alle andere Verhandelingen en Berichten, die haar voor haare Werken aangeboden zullen worden, in het jaar 1779. de volgende *Resolutie* genomen, en beslooten aan het Algemeen medetedeelen: *Het zal aan ieder eenen vrystaan, om aan eenen der Heeren Directeuren, ofte den Secretaris, het geen hy aan de Maatschappye wilde presentereen, om in haare Werken te plaatsen, alleen getekend met eene Zinspreuke, te mogen ter hand stellen, of te doen toekoomen, mits een versegeld Billet daar by voegende, waarin zyn naam en woonplaats gemeld staan.*

VI. Eindelyk, overmits door de Wet, dewelke tot hiertoe de Leden van het dinggen na den Prys uitsloot, de Maatschappy, en daar door het Algemeen, zeer dikmaals beroofd bleef van zeer voldoende Antwoorden, heeft dezelve Maatschappy op den 22 Mey 1780 beslooten, aan alle haare Leden de vryheid tot het dinggen na den Prys op de voorgestelde Prys vraagen, van nu af aan en voor het vervolg te verleenen, onder deeze Voorwaarden:

a. Elk Schryver, die Lid der Maatschappij is, zal verplicht weezen zyne Verhandeling, door een andere hand geschreven, intezenden; onder verband dat een Lid, welke hier aan niet voldaan heeft, van den Eerprys zal versleeken blyven.

b.) Zulk een Lid der Maatschappij zal zyne Verhandeling en Zinspreuk door het byvoegen van de letter *L* moeten onderscheiden.

c.) Het getal der *Adviseurs* over de ingekomene Prysverhandelingen, zal ten minsten uit drie bestaan; en zullen, is het mogelijk, daartoe zoodanige Leden gekozen worden, die op onderscheide plaatsen resideeren.

d.) Deezen zullen zich op hun woord van eer verbinden, aan niemand anders wie het ook zy, dan alleen aan den *Secretaris* hun *Advies* te zullen mededeelen.

e.) Alle *Adviesen*, welken rouleeren over zoodanige Verhandelingen, die met een *L* geteekend zyn, zullen naamloos in de Vergaderingen voorgelezen, en de naamen der opstellers volstrekt gefecreteerd worden; weshalven dezelve ook zullen verplicht zyn, aan den *Secretaris* hunne Naamen in een verzegeld Billet te zenden, hebbende tot opschrift dezelve Zinspreuk, waarmede hun *Advies* is getekend.

f.) De *Adviseurs* zullen, in alle gevallen, doch byzonderlyk over de Verhandelingen, met een *L* getekend, hun *positive* of *negative conclusie* moeten opgeeven.

G.) In-

g.) Indien onder de benoemde *Adviseurs*, één of meer mogten gevonden worden, die na den Prys wilden dingen, zulien dezelve verplicht zyn den *Secretaris* ten eersten te berichten, dat zy zich als *Adviseurs* excuseeren, die daarvan den Præsident zal kennis geeven; welke beide Heeren de naamen der zoodanigen zullen geheim houden, en tevens door de Algemeene Vergadering gemachtigd worden, om in hunne plaats andere bekwaame *Adviseurs* te kiezen.

En eindelyk is op de Vergadering van den 21 Mey 1784 beslooten, het even voorgaande Art. *sub litt. g.)* in zoo verre te altereeren en te amplieeren, — dat *h.)* de Heer Præsident en Secretaris in den tyd, nevens nog twee andere Heeren Directeuren, door Directeuren zullen worden gequalificeerd, om onder verband van de sterkste geheimhouding, drie of meerder Adviseuren te verkiezen (volgens *litt. c.*), wier Advisen dan zonder naam (volgens *litt. e.*), in de Vergadering zullen worden voorgelezen: en ingevalle eene der gekorene Adviseuren zich mogt Excuseeren, alsdan volgens *litt. g.)* zyn plaats, mede onder secretesse, door dezelfde Commissie zal worden vervuld.

* * *

Tot LEDEN zyn aangesteld
de Heeren:

Le Chevalier, DEODAT DE GRATET DE
DELOMIEU, *Commandeur de Malthe.*

Le

Le Chevalier DON GUISEPPE GIOENI DES
DUCS D'ANGIO, *Chambellan de sa Ma-*
jesté le Roi des deux Siciles
etc. etc. etc.

Y. VAN HAMELSVELD, S. S. *Theol.*
Doctor en Profesfor Lid van ver-
scheide Geleerde Genoots. etc. etc. wou-
nende te Leyden.

GERRIT HESSELINK A. L. M.
Philos. Doct. S. S. Theol. & Philo-
sophiæ Profesfor by de Doopsge-
zinden te Amsterdam: etc. etc.

JOH. FRED. BLUMENBACH, *Con-*
seiller de Cour de sa Majesté Bri-
tannique & Profesfeur ordinaire en
Medecine de l'Université de Göttin-
gue. etc. etc.

LAURENT DE CRELL *Med. Doct. en*
Prof. te Helmstad. etc. etc.

WILLEM DE VOS, *Leeraar by de Doopsgezinden te Amsterdam. etc. etc.*

W. A. VAN VLOTEN, *Hervormd Leeraar &c. &c. woonende te Amsterdam.*

REINHARD WOLTMAN, *Directeur des ouvrages Hydrauliques au Service de la Ville de Hamburg à Cuxhave.*

De Maatschappij heeft verder tot haar innig leedweezen door den Dood verlooren van haare Directeuren.

DE HOOG WELGEBORENE HEEREN:

Mr. JOHAN ADRIAAN VAN DE PERRE, *Heer van Nieuwerve &c. &c. oud 51 jaar en ruim 3 maanden, overleeden den 8 April 1790.*

COR-

CORNELIS PIETER BARON
 VAN LEYDEN *Vry-Heer van War-*
mond, etc. etc. oud 51 Jaar overl. den
 30 April 1790.

Mr. PIETER VAN BLEISWYK, *Oud-*
Raadpensionaris en Grootzegelbe-
waarder van Holland en Westfries-
land &c. &c. oud 66 jaar, overl.
 den 29 October 1790.

DANIEL LODEWYK HOGGUER
Raad in de Vroedschap en Hoofd-
Officier der Stad Haarlem, oud 31
 jaaren, overl. den 27 Mey 1792.

Mr. JAN VAN LOON, *Oud-Secre-*
taris der Stad Amsterdam, oud ruim
 67 jaaren overl. den 11 Augustus
 1792.

Mr. JOACHIM RENDORP *Heer*
van Marquette en Burgemeester der
Stad Amsterdam, etc. etc. oud 64
 jaaren en 8 maanden overl. den 21
 Sept. 1792.

Van haare LEDEN de Heeren:

JAN HOOYMAN *Luthersch Predik.*
te Batavia overl. den 30 Juny 1789.

JOHANNES DE VRIES *Raad in de*
Vroedschaps en Oud-Scheepen te Leeu-
waarden, oud byna 65 jaaren over-
leeden den 18 Maart 1790.

FRANCOIS HEMSTERHUIS ,
Commis van den Raad van Staaten
in 's Hage, oud omtrent 70 Jaaren
overl. den 7 July 1790.

PETER JONAS BERGIUS *Hist.*
Nat. Prof. te Stokholm, oud 60
jaaren overleeden den 10 July 1790.

J. B. JACOBS *Profesfor in de Chi-*
rurgie op de Academie te Leuven, oud
55 jaaren overleeden in Sep. 1790.

J. D. MICHAËLIS *Phil. Prof. te*
Gottingen oud 74 jaaren overleeden
den 22 Aug. 1791.

G. TEN HAAFF *Heelmeester en Lector te Rotterdam*, oud 71 jaaren en 6 maanden op den 26 Mey 1791.

JOHANNES DE CASTILLON, *Prof. in de Mathesis te Berlyn*, oud 82 jaaren en 9 maanden overleeden den 11 Oct. 1791.

J. E. SILBERSCHLAG *Kon. Pruisf. Opper-Consistoriaal-Raad etc. etc. te Berlyn*, oud 71 jaaren overl. den 26 November 1791.

HENRICUS HOOGEVEEN *Rector te Delft*.

J. J. BLASSIERE *Philos. Doctor in 's Hage*, oud 55 jaaren en 6 maanden overl. den 8 Decemb. 1791.

H. F. DELIUS, *Med. Prof. Primarius te Erlangen*, overleeden den 2 Maart 1792.

Mr. J. F. DRYFHOUT *Advocaat in 's Hage*, oud 83 jaaren en ruim 7 maanden, overleeden den 23 Maart 1792.

A. A. VAN DER MEERSCH, *Prof. in de Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen te Amsterdam* oud ruim 72 jaaren overleeden den 13 April 1792.

..... LOUIS, *Sécretaire de l'Acad. de Chirurgie à Paris*, oud ruim 69 jaaren, den 19 Mey 1792.

NICOLAUS BONDT, *Advocaat te Amsterdam*, oud 60 jaaren overl. den 20 July 1792.

ADAM SMITH, *Prof. &c. etc. te Glaskow*.

J. H. DE MAGELLAN, *te Londen*.

J. G. BUSCH *Prof. in de Mathes. te Hamburg*.

en JOHANNES OOSTERDYK
 SCHACHT *Prof. in de Medecynen*
te Utrecht. oud byna 88 jaaren
 overleeden den 18 Aug. 1792.

De Maatschappyy volhardt in haar
 verlangen, om de uitbreiding der Heer-
 lykheid van God en de Welvaart van
 het Menschdom, zoo veel in haar is,
 te bevorderen, en vertrouwt op de on-
 dersteuning, byzonder van haare Land-
 genooten.

Haarlem *Uit naam der Maat-
 schappyye.*

den 14 Nov. C. C. H. VAN DER AA.

1792.

Secretaris.

en JOHANNES OOSTERDIJK
BEZICHTIGT DE WERK VAN
A. L. VAN DER WOUDE, 18
1818

De afbeelding volgens de
zinnelijkheid, om de
te zien van de
het afbeelding, en
te afbeelding, en
de afbeelding, en

De afbeelding, en
de afbeelding, en
de afbeelding, en
de afbeelding, en

I N H O U D

V A N D I T

AGT- EN- TWINTIGSTE DEEL

ANTWOORD op de Vraag.!) Wat men te denken hebbe van het Morcele bewys van Gods Aanwezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT is opgegeeven, als ware dit het eenige? door *Johannes Christophorus SCHWAB.* Bladz. 1

TWEDE ANTWOORD op dezelve Vraag, door *Fredericus Daniel Behn* 53

DERDE ANTWOORD op dezelve Vraag, door *Ludwig Heinrich Jacob.* 179

U O N I

T I D I A Y

LETTER FROM THE DEPT

OFFICE OF THE SECRETARY

A copy of the report of the Secretary of the Interior, dated at Washington, D.C., this 1st day of January, 1911, is hereby transmitted to you for your information.

Very respectfully,
The Secretary of the Interior

Enclosed for you are the following reports:

A N T W O O R D
O P D E
V R A A G E ,

VOORGESTELD DOOR DE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY E DER
WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM :

*Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys
van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve
door den Heer KANT is opgegeeven,
als ware dit het eenige ?*

D O O R

JOHANNES CHRISTOPHORUS SCHWAB,

*Hoogleeraar in de Redeneer- en Overnatuurkunde aan de
Hooge Schoole te Stuttgard, Hofraad van den Hertog
van Wurtemberg, enz. enz. enz.*

ONDER DE ZINSPREUKE :

*Πασα βασιλεια εφ' εαυτην διαμεριθεται, και
οτκος οπι οικον πιπτει. Luc. XI. vs. 17.*

Aan wien de Goude Medaille is toegewezen.

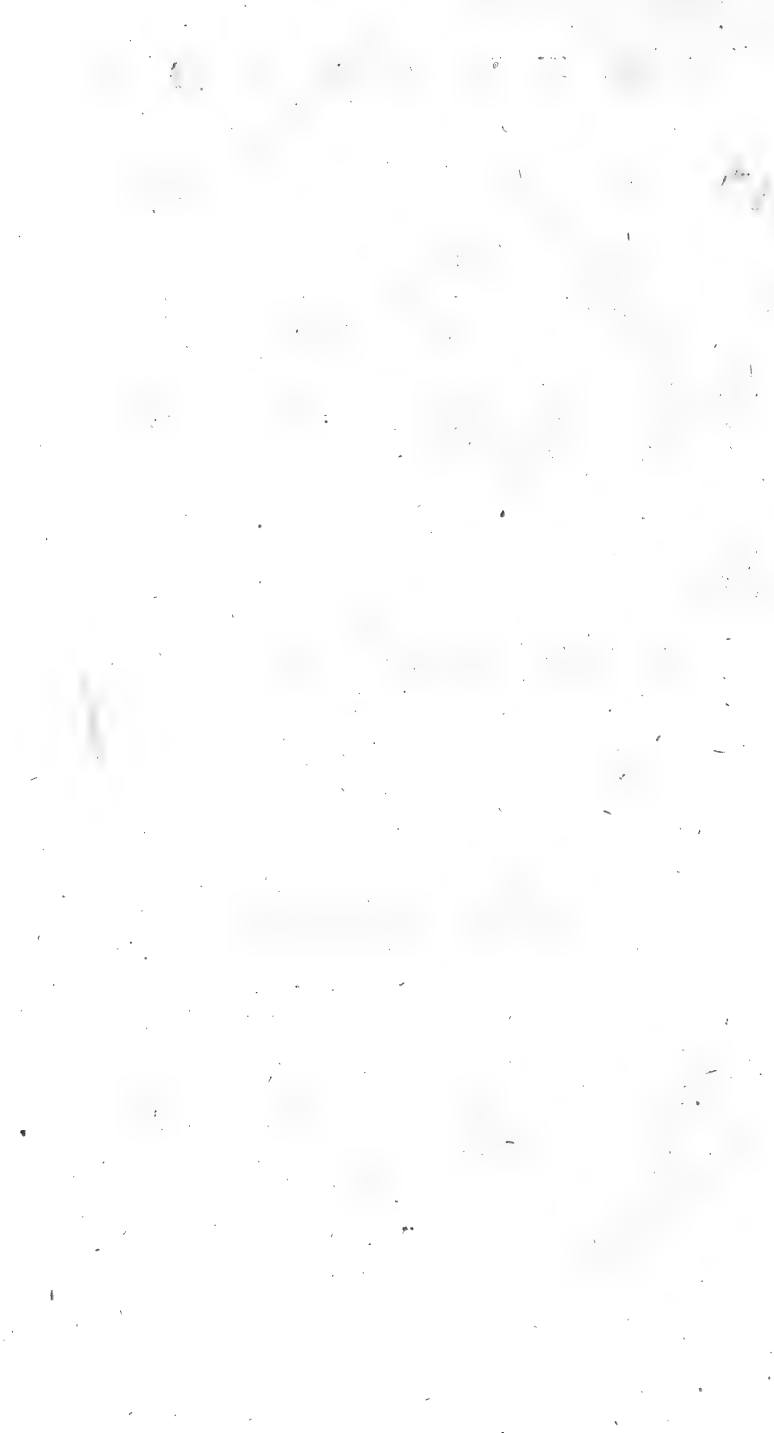
D I S S E R T A T I O

I N Q U A E S T I O N E M :

*Quid de Morali pro existentia Dei argumenta,
inprimis eo, quod a Cel. KANTIO unicum
possibile praedicatur, sentiendum est ?*

XXVIII. Deel.

A

BEKNOPT ANTWOORD

O P D E

V R A A G :

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT is opgegeeven, als ware dit het eenige?

Alvorens het Praktisch bewys te onderzoeken, door het welke de zeer geleerde KANT, na ons alle hope van een, op Theoretische beginzelen gegrond betoog, ontnomen te hebben, Gods Aanweezen tragt te staven; zal het niet ondienstig zyn, eerst het gevoelen dezès wydberoemden Schryvers, uit de *critiek der zuivere Rede*, met zyne eigene Hoog-

DISSERTATIO SUCCINCTA,

IN QUÆSTIONEM:

Quid de Morali pro existentia Dei argumento, inprimis eo, quod a Cel. KANTIO unicum possibile prædicatur, sentiendum est?

Antequam argumentum practicum, quo Clarissimus Kantius, omni demonstrationis, principiis theoreticis fundatæ, erepta nobis spe, existentiam Dei adstruere nititur, examini subjiciamus; sententia Celeberrimi Auctoris primum e *Critica pure rationis* suis ipsius ver-
 A 2 bis

Hoogduitsche woorden voor te draagen, en vervolgens de geheele reeks zyner redeneringen in het Latyn voor te stellen. Zie hier diens Schryvers redeneertrant in het Hoogduitsch (a), vervat in de twaalv volgende Grondstellingen:

I. 'Er

(a) Deze Hoogduitsche redeneringen zal de Lezer kunnen vinden in de Latynsche Verhandeling van den Heer SCHWAB, van pag: 4. tot pag. 6; wyl alle dezelve zaaklyk vervat zyn in de bovengemelde twaalv Grondstellingen, door den Heer SCHWAB daar uit getrokken, oordeelde de Vertaler, om alle herhaling te vermyden, nodeloos dezelve in het Nederduitsch over te brengen.

bis germanice exponenda, deinde tota ratiociniorum illius series latino sermone exprimenda videtur. Argumentandi vero ratio Auctoris hæc est:

„ Auf die für das practische Interesse des Menschen so wichtige Frage: was soll ich thun? antwortet die reine Vernunft: thue das, wodurch du würdig wirst, glücklich zu seyn" (*Crit. p. 836. Nov. Edit.*)
 „ Dies ist ein reines moralisches Gesetz, das völlig *a priori* den Gebrauch der Freyheit eines vernünftigen Wesens bestimmt" (*ibid.*)

„ Nun læst sich aber weiter fragen: wie, wenn ich mich nun so verhalte, dafs ich der Glückseligkeit nicht unwürdig sey, darf ich auch hoffen, ihrer dadurch theilhaftig werden zu können? *Antwort*: ja: denn das System der Sittlichkeit ist mit dem der Glückseligkeit in der Idee der reinen Vernunft unzertrennlich verbunden, (p. 837.) und der einem jeden vernünftigen Wesen natürliche und nothwendige Zweck wird nicht durch Sittlichkeit allein, (wovon die herrlichen Ideen zwar Gegenstände des Beyfalls und der Bewunderung, aber nicht

I. 'Er is eene Zedelyke Wet, die noodzaaklyk is, en door de zuivere rede van voren

nicht Triebfedern des Vorsatzes und der Aufübung sind,) sondern durch die mit der Sittlichkeit nothwendig verknüpfte und derselben proportionirte Glückseligkeit bestimmt" (p. 841.)

„Eine solche Verknüpfung; ein solches System der mit der Moralität nothwendig verbundenen und derselben proportionirten Glückseligkeit läßt sich aber nur in einer intelligibeln, das ist, moralischen Welt denken, in welcher von allen Hindernissen der Sittlichkeit abstrahirt wird, und wo ein jeder thut, was er soll" (p. 837. 838.)

„Da aber weder auß der Natur der Dinge in der Welt, noch der Causalität der Handlungen selbst und ihrem Verhältnisse zur Sittlichkeit bestimmt ist, wie sich ihre Folgen zur Glückseligkeit verhalten werden; so muß einer solchen moralischen Welt nicht bloß Natur, sondern eine höchste Vernunft, die nach moralischen Gesetzen gebietet, und die Ursache der Natur ist, zum Grund gelegt werden" (p. 836.)

„Die reine Vernunft kann also nur in einer höchsten Intelligenz, in dem Ideal des höchsten ursprünglichen Guts, den Grund der practischnothwendigen Verknüpfung beyder Elemente des höchsten abgeleiteten Guts, nämlich einer intelligibeln, d. i. moralischen Welt antreffen" (p. 838. 839.)

„Da uns nun die Sinnenwelt eine solche Verknüpfung nicht darbietet; so sind wir genöthiget, sie in einer für uns künftigen Welt anzunehmen" (p. 839.)

„Gott also und ein Künftiges Leben sind zwey von der Verbindlichkeit, die uns die reine Vernunft auflegt, nach Principien eben derselben Vernunft nicht zu trennende Voraussetzungen" (*ibid.*)

ren (*a priori*) gekend wordt; welke eischt dat wy ons der gelukzaligheid waardig maaken.

2. Deze Wet zoudè iets onmogelyks eischen, en van alle haare uitwerking beroofd zyn, indien men niet met zekerheid hopen mogt, dat wy der gelukzaligheid naar maate

on-

„Diese Moraltheologie hat nun den eigenthümlichen Vorzug vor der speculativen, dafs sie unausbleiblich auf den Begriff eines einigen, allervollkommensten und vernünftigen Urwesens führt, worauf uns speculative Theologie nicht einmal aus objectiven Gründen hinweisen, geschweige uns davon überzeugen konnte.“

„Dieses Wesen muss ein einziges seyn, denn es ist nur ein einziger sittlicher zweck. Sein Wille muss allgewaltig seyn, damit die ganze Natur und deren Beziehung auf Sittlichkeit ihm unterworfen sey; allwissend, damit es das Innérste der Gefinnungen und deren moralischen Wehrt erkenne; allgegenwärtig, damit es unmittelbar allem Bedürfnisse, welches das höchste Weltbeste erfordert, nahe sey; ewig, damit in keiner zeit diese Uebereinstimmung der Natur und Freyheit mangele“ &c. (p. 843.)

Ut jam omnia hæc in nervum colligantur, faciliusque tota hæc ratiociniorum series examini posita subijci; juvat, primarias propositiones, quas continet, numeris distinctas, et legitime inter se concatenatas exponere.

1. „Lex est moralis, absolute necessaria, et *a priori* per puram rationem cognita, quæ postulat, ut *dignos nos felicitate reddamus.*“

2. „Hæc lex aliquid impossibile postularret, omnique suo effectu destitueretur, nisi certo sperare liceret, nos
et

onzer waardigheid zouden deelachtig worden; want de zuivere rede verbind het systeem der gelukzaligheid op het allernauwste met het systeem der zedelykheid, also de blote schoonheid der zedelyke denkbeelden wel onze verwondering zoude naar zig trekken, maar ons niet tot werkdaadigheid aandryven.

3. Dit noodzaaklyk verband der gelukzaligheid met de zedelykheid, en derzelve juiste evenredigheid, heeft geene plaats dan in de verstandige, dat is de zedelyke wereld, in welke ieder zynen pligt betracht, of aan de zedelyke Wet nauwkeurig voldoet.

4. Daar nu in deze zinnelyke wereld, niet een ieder aan de zedelyke Wet voldoet, zo moet 'er een andere wereld, en wel eene toekomstende, aangenomen worden, in welke

eind-

et felicitatis' pro 'modo dignitatis nostræ participes factum iri: etenim pura ratio systema felicitatis cum moralitatis systemate intime conjungit, solaque idearum moralium pulcritudo nos quidem in admirationem raperet, non autem ad agendum impelleret."

3. „ Hæc necessaria felicitatis cum moralitate conjunctio et justa proportio non nisi in mundo intelligibili, id est, morali locum habet, in quo quilibet agit, quod debet, seu legi morali exacte satisfacit."

4. „ Cum in hoc mundo sensibili non quilibet legi morali satisfaciat; alius assumendus est mundus, ab hoc diversus, isque futurus, in quo demum exacta illa felicitatis cum moralitate servetur proportio."

eindlyk die juiste evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid zal plaats hebben.

5. Dan de natuur der dingen, op haar zelve, strekt niet tot een zodanig verband der gelukzaligheid met de zedelykheid, dat tusfchen dezelve ene nauwkeurige evenredigheid ftand grype. Ook bepaald de oorzaaklykheid (*causalitas*) onzer daaden de betrekking niet, welke tusfchen hare gevolgen en onze gelukzaligheid plaats heeft.

6. 'Er moet dan eene hoogfte rede, of verftand, als Opperheerscher der Natuur gefeld worden, welke dat verband bewerkt, en alles in het Heelal, ter verkryging van dit laafte einde ordent en bestierdt.

7. Deze rede moet *één eenige* zyn, om dat het zedelyke einde, waar toe alles bestierd wordt, *één eenig* einde is.

8. *Al-*

5. „ Atqui natura rerum per se non tendit ad felicitatem cum moralitate ita conjungendam, ut exacta inter utramque fervetur proportio, nec causalitas actionum nostrarum determinat relationem, quæ inter sequelas earum et felicitatem nostram intercedit.”

6. „ Ponenda igitur est summa quædam Ratio seu Intelligentia, Naturæ domina, quæ conjunctionem istam efficiat, omniaque in Universo ad ultimum hunc finem obtinendum ordinet atque dirigat.”

7. „ Hæc Ratio debet esse *unica*, quia finis moralis, ad quem omnia dirigenda sunt, est *unicus*.”

8. „ *Om-*

8. *Almachtig*, op dat de geheele Natuur aan haar gehoorzaame.

9. *Alweetende*, op dat zy de verborgenste schuilhoeken des Geestes doorgronden, en de juiste waarde onzer daaden beoordeelen kunne.

10. *Alomtegenwoordig*, op dat zy onmiddlyk by een iederen aanwezig zy.

11. *Eeuwig*, op dat deze overeenstemming der gelukzaligheid met de zedelykheid nimmer ophoude.

12. 'Er bestaat dus een GOD.

B E.

8. „ *Omnipotens*, ut universa Natura illi pareat.”

9. „ *Omniscia*, ut intimos animi recessus scrutari, omnibusque factis suum pretium possit statuere.”

10. „ *Omnipraesens*, ut immediate cuivis adsit.”

11. „ *Aeterna*, ut nullo tempore hic consensus felicitatis cum moralitate desideretur.”

12. „ Existit igitur DEUS.”

B E O O R D E E L I N G .

Ik ben 'er zo verre af, de onder N. 1. aangehaalde Wet te ontkennen, dat ik in tegendeel dezelve uitnemend schoon, en der goedkeuring van alle menschen waardig vinde. Dit alleen begryp ik echter niet, waarom die Wet meer gezegd wordt (*a priori*) van voren en door de zuivere reden gekend te zyn, dan andere, door den Heer KANT afgekeurde Wetten; by voorbeeld, de Wet, *volmaak u zelv*; alzo de waardigheid volmaaktheden onderstelt, en hy die zig der gelukzaligheid waardig maaken wil, allengskens moet trachten volmaakter te worden; zo schynt de Kantiaanfche Wet de Wet der Volmaaktheid te onderstellen, aan welke derhalven eene, om zo te spreken, meerdere *prioriteit* moet toegekend worden.

In

E P I C R I S I S .

Legem nr. 1. allegatam adeo non inficior, ut illam potius pulcerrimam omniumque hominum suffragio dignam existimem. Id unum non video, cur illa magis *a priori* et per puram rationem cognita esse dicatur, quam aliaæ leges, a *Kantio* improbatæ, ex. gr. lex: *perfice te ipsum*. Cum dignitas supponat perfectiones, atque is, qui se felicitate dignum reddere velit, perfectiorem subinde se reddere debeat; lex *Kantiana* supponere videtur legem perfectionis, cui itaque major, ut ita dicam, *prioritas* est concedenda.

Nr. 2.

In N. 2. wordt beweerd : dat de gelukzaligheid met de zedelykheid in het *denkbeeld der zuivere rede* op het nauwste verknogt is en met haar gelyk staat. Deze stelling is niet *analytisch* ; want , volgens KANT zelve , is het 'er zo verre van daan , dat het begrip der gelukzaligheid het begrip der zedelykheid in zig bevatte , dat in tegendeel gelukzaligheid en zedelykheid volstrekt ongelykfoortige dingen (*res plane Heterogeneæ*) zyn (b). De stelling is derhalven *synthetisch* : ook rust deze *synthesis* niet op de ondervinding , maar is *geheel van voren* ; dan alle *synthetische* voorstellen *van voren* zyn van dien aart , dat het *prædicaat* begreepen wordt met het *subjeet* noodwendig verknogt te zyn , gelyk in het voorstel : *Twee gegeevene punten kunnen door slegts ééne regte lyn te zamen vereenigd worden.* Doch dit noodzaaklyk verband tusschen

ze-

(b) *Critic der Practischen Vernunft* , pag. 201.

Nr. 2. Asseritur, felicitatem cum moralitate in idea puræ rationis intime connexam, eidemque æqualem esse. Hæc propositio non est *analytica*; nam ipso Kantio teste, notio felicitatis adeo non continetur in notione moralitatis, ut moralitas et felicitas res sint plane heterogeneæ (b). Est ergo *synthetica*: neque hæc *synthesis* nititur experientia, sed plane est *a priori*. Propositionum vero *syntheticarum a priori* ea est indoles, ut prædicatum cum subjecto *necessario* conjunctum intelligatur, veluti in propositione: *duo puncta non nisi unica conjungit linea recta.* Atqui *necessariam* hanc conjunctionem inter moralitatem

et

(b) *Critic. der practischen Vernunft* p. 201.

zedelykheid en gelukzaligheid, voornaamlyk zo als het by den Heer KANT begreepen wordt, beken ik gaerne, door behulp der zuivere rede, niet te kunnen begrypen.

Dit fchynt de Heer KANT gevoeld te hebben; want hy voegt 'er by: Dat zonder zekerheid van gelukzaligheid, naar maate der waardigheid te verkrygen, de zedelyke Wet kragtloos en tot de uitoeffening nutloos zoude worden; dan ook deze gevolgtrekking voornaamlyk, wat de nauwkeurige evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid betreft, is my niet klaar; want al durvde ik die nauwkeurige evenredigheid niet hoopen, zoude my echter de *algemeene* zekerheid: dat de deugd my meer gelukkig dan ongelukkig, de ondeugd my meer elendig dan gelukkig zal maaken; deze *algemeene* zekerheid, zeg ik, zoude my, ter betrachting van de zedelyke Wet voldoende zyn, al durvde ik de nauwkeurige

et felicitatem, inprimis quatenus hæc sensu Kantiano sumitur, equidem *puræ rationis* ope me plane non perspicere fateor.

Sensisse id videtur Kantius, subjiciens, sine certitudine felicitatis, pro modo dignitatis obtinendæ, legem moralem plane *inefficacem*, et ad praxin inutilem futuram esse. Sed et hæc consequentia, inprimis quod ad exactam felicitatis cum moralitate proportionem attinet, mihi non est perspicua. Quamvis enim exactam hanc proportionem sperare non liceret; sufficeret mihi certitudo *in genere*, quod virtus magis felicem quam infelicem,

keurige evenredigheid der gelukzaligheid met myne deugd (met welke evenredigheid misschien de natuur der eindige dingen en derzelver *systematisch* verband strydt) niet hopen. Want dus is doch de mensch gesteld, dat hy naar dien kant, waar hy meer voordeel dan schade voorziet, overhelt, al is hy niet in staat de hoegrootheid van den winst nauwkeurig te berekenen, en dus zoude de zedelyke Wet my, dien de deugd nu reeds gelukkig *genoeg* maakt, niet buiten de grenspaalen dezes levens leiden, en ik zoude, om haar krachtdadigheid en gewigt by te zetten, niet noodig hebben eene andere, van deze onderscheidene wereld aan te neemen. —

Wanneer vervolgens de Schryver onder het zelve N. 2. beweert: dat, zonder de hoop van gelukzaligheid, naar maate der waardigheid te verkrygen, de zedelyke denkbeelden wel

cem, vitrum magis miserum quam beatum me redditurum fit. Hæc inquam, certitudo *generalis* sufficeret mihi ad legem moralem observandam, quamvis *exactam* felicitatis cum virtute mea proportionem, (cui forte natura rerum finitarum, et systematicus earum nexus repugnat,) sperare non auserim. Ita enim comparatus est homo, ut, ex qua parte plus lucri quam damni in se redundaturum videt, in eam se inclinet, quamvis *quantitatem* lucri exacte calculo subicere non possit. Atque ita lex moralis me, quem virtus jam nunc *satis* beatum reddit, non ultra vitæ hujus limites ducet, neque opus est mihi ad efficaciam illi et pondus addendum, alium mundum ab hoc diversum asumere. — Deinde cum Auctor eodem nr. 2. asferit, sine spe felicitatis, pro modo dignitatis obtinendæ, ideas morales sua pulcritudine nobis

wel zouden onze verwondering naar zig kunnen trekken, maar ons niet tot uitoeffening kunnen aanspooren; zo is dat gezegde over het algemeen nieuw, en heeft na myne gedagten niet by alle menschen plaats. Want zoude 'er niet in een mensch zodanig ene tederheid van zedelyk gevoel kunnen plaats hebben, dat het hem onmogelyk was, de orde te storen en de zedelyke Wet te schenden, zo dat de bloote overeenstemming der daden met die Wet, zonder de gelukzaligheid in aanmerking te nemen, hem tot die daad bepaalde? Wat my betreft, dit valt my niet moeilijker te begrypen, dan dat het zintuig van het gehoor door de wanluidigheid der toonen beledigd wordt, en dat het oog in een schoon voorwerp, meer dan in een lelyk, behagen vindt. En dit wordt zelve door de ontdekking bevestigd. Want zelfs onder de Atheïsten, al gelooven zy dat hun geheel bestaan met dit leven ophoud, en dus in het ge-

nobis quidem admirationi, non autem incitamento ad agendum futuras esse; id generaliter et de omnibus hominibus verum esse haud existimo. Nonne enim ea in homine esse potest sensus moralis teneritudo, ut illi impossibile sit ordinem turbare legemque moralem violare, utque sola actionis cum lege *harmonia*, nulla felicitatis ratione habita, ad actionem hanc determinetur. Mihi quidem id non magis difficile est conceptu, quam sensum auditus sonorum discrepantia offendi, oculumque magis in objectum pulcrum ferri quam turpe. Idque ipsa experientia confirmatur. Nam et inter Atheos, qui totam suam existentiam hac vita terminari credunt, neque se

geheel niet hoopen, naar maate hunner waardigheid, gelukzalig te zullen worden, vinden wy vry nauwkeurige waarneemers der zedelyke Wet. — Maar dit voorftel ftemt ook zeer weinig overeen met de overige ftellingen des beroemden KANTS: trouwens hy zegt (c):

„ De zuivere en met geene zinlyke (*empiricis*) aanprikkelingen gemengde voorftelling van den pligt en de zedelyke Wet, heeft zodanig eene kracht op het menschlyk gemoed, dat het alle andere aanprikkelingen, in vergelyking met die voorftelling veracht en zynes onwaardig oordeelt.” Doch op eene andere plaats (d) zegt hy uitdruklyk:

„ De rede heeft de veronderftelling van een afgeleid hoogfte goed noodig, *niet om daar uit de krachtadigheid der zedelyke Wet af te leiden*;” want die rede zou geene zedelyke

(c) Vid. *Grundlegung zur Metaphysic der Sitten*, pag. 33.

(d) Vid. *Berlinische Monatschrift*, 1786. Octob. p. 316.

se unquam pro modo dignitatis suæ felices fore sperant, fatis exactos legis moralis observatores deprehendimus. — Sed et cum reliquis Cl. Kantii asfertis hæc propositio parum consentit. „ Pura, inquit ille (c), et nullis empiricis incitamentis mixta obligationis et legis moralis repræsentatio tantam vim exferit in animum humanum, ut omnes alios elateres præ illa contemnat, et sese indignos judicet:” atque alio loco (d) disertè dicit: „ Rationi suppositione summi boni derivativi opus est, non ut inde legis moralis efficaciam deducat; nullum enim premium

(c) Vid. *Grundlegung zur Metaphysic der Sitten* p. 33.

(d) Vid. *Berlinische Monatschrift* 1786. Octobr. p. 316.

lyke waardy hebben, *indien baare beweegredenen op eenen anderen grondslag rustten, dan op die Wet alleen.* Ik laat de Discipelen van den Heer KANT over, deze en dergelyke stellingen van hunnen beroemden Meester, overeen te brengen, en de openbaare tegenstrydigheden uit den weg te ruimen.

In N. 3. wordt de mogelykheid ondersteld van eene zedelyke wereld, in welke ieder zynen pligt volbrengen zoude, of aan de zedelyke Wet *stiptelyk* voldoen; want eene op rede gegronde hoope strekt zig niet tot *onmogelykbeden* uit. Dan aan de mogelykheid van zodanig eene wereld kan men met rede twyfelen, want *onweetenheid* kan volstrekt niet — en *dwaaling* zeer bezwaarlyk, van een eindig verstand afgescheiden worden. — Het is derhalven zeer moeijelyk te begrypen, dat een eindig verstand nimmer van de zedelyke

tium morale habitura esfet illa ratio, si motiva ipsius alio quam solius legis fundamento niterentur.” Discipulis Cel. *Kantii* relinquo, has aliasque magistri sui asfertiones cum propositione nr. 2. contenta conciliare, et contradictionem manifestam tollere.

N. 3. Supponitur *possibilitas* mundi moralis, in quo quilibet ageret, quod deberet, seu legi morali *exacte* fatisfaceret: in *impossibilia* enim spes, ratione nixa, non tendit. Sed de possibilitate ejusmodi mundi cum ratione dubitari potest. *Ignorantia* quippe plane non, *error* vix ac ne vix quidem separari potest ab intellectu finito. Difficile igitur conceptu est, mentem finitam nunquam

lyke Wet afdwaalen, en aan dezelve nauwkeurig en bestendig voldoen zouden. En deze zwaarigheid wordt vermeerderd, indien die verftanden te famen befchouwd worden in een verband, waarin de ftrydigheden der byzondere willen volftrekt de zedelyke orde ftooren moeten. Deze Zwaarigheid heeft de Heer KANT wel getracht te ontwyken door te zeggen: dat in een zodanige wereld alle beletfelen, die uit *neigingen* ontftaan, niet moeten in aanmerking genomen worden. Dan deze ftelling is juist die, van welke ik de mogelykheid beftryde; want naar het my toefchynt, kan de volmaaktheid van geen eindig verftand zo groot zyn, dat dezelfs neigingen, nimmer of ooit tegen de fyftematifche orde ftryden zouden; want die volmaaktheid begryp ik het voorrecht te zyn van dat oneindig verftand alleen, het welke het fyftematen allervolmaakften doorgrond, en door zynen

a lege morali aberrare, eidemque conftanter et exacte fatifacere: hæcque difficultas crefcit, fi mentes finitæ in fyftemate confiderentur, in quo collifiones voluntatum particularium non poffunt non ordinem moralem turbare. Huic quidem objectioni obviam ire *Kantius* allaboravit, d'cendo, in mundo ejusmodi ab omni impedimento, quod a *propenfionibus* proficifcatur, abftrahi. Sed id ipfum eft, cujus poffibilitatem impugno: nullius enim mentis finitæ perfectio mihi tanta effe poffe videtur, ut illius propenfiones et tendentiæ ordini fyftematico *plane non et nunquam* adverfentur, eamque folius Mentis Infinitæ prærogativam effe exiftimo, quæ intellectu infinito fyftema adæquatiffime pernoscit, et voluntate perfectiffima non nifi in optimum fertur.

nen volmaaktsten wil niet dan tot het beste neigt. Dan laten wy toestaan, dat zodanig eene wereld, in welke een ieder aan de zedelyke Wet stiptlyk voldeed, mogelyk ware, zie ik echter niet, waarom de gelukzaligheid van iedereen een noodzaaklyk gevolg daar van zoude zyn. Want 'er wordt voorondersteld, dat de gelukzaligheid *enkel en alleen* door de zedelykheid bepaald worde, en van niets buiten dezelve afhange; het welk wel het gevoelen is der *Stoicynen*, doch met de *Kantziansche* grondbeginselen geenszins overeenstemt. Want volgens den Heer KANT (*e*), wordt tot de gelukzaligheid vereischt: dat alle onze neigingen, zo ten aanzien der uitgestrektheid (*extensio*) als der werking (*intensio*) en der voortduuring (*protensio*) vervuld worden; en op een' andere plaats (*f*): „ de „ ge-

(*e*) *Critic der reinen Vernunft*, pag. 824. 2. druk,

(*f*) *Critic der Praktischen Vernunft*, pag. 224.

Largiamur vero, ejusmodi mundum, in quo quilibet legi morali exacte satisfaciat, esse possibilem; equidem non video, cur felicitas singulorum necessaria illius sit consequentia. Supponitur enim, felicitatem *unice* per moralitatem determinari, neque ab ulla alia re pendere: quod quidem Stoicis probatur, *Kantianis* autem principiis parum est consentaneum. Ad felicitatem enim secundum *Kantium* (*e*) requiritur, ut omnes nostræ propensiones, quoad *extensionem*, *intensionem* et *protensionem* suam expleantur; et alio loco (*f*): „ Felici-

(*e*) *Critic der reinen Vernunft*, pag. 834. Nov. Edit.

(*f*) *Critic der Praktischen Vernunft*, pag. 224.

„gelukzaligheid is die staat, in welken het
 „aan een redelyk wèzen, naar zyn geheel
 „bestaan beschouwd, *alles naar wensch gaat.*”
 Ik zal nu niet in aanmerking neemen, dat in
 het voldoen onzer begeerten de *werking* met
 de *uitgestrektheid*, en beide met de *voortduu-*
ring stryden; en dat dus het *Kantziaansche*
 begrip van de gelukzaligheid, zaaken bevat,
 die met elkanderen onbestaanbaar zyn. Het
 geen ik hier voornaamlyk in aanmerking moet
 nemen, is, dat deze *Kantziaansche* stelling:
 „In eene wereld, waar in een ieder aan de
 „zedelyke Wet stiptelyk voldeedt, zoude
 „een ieder gelukzalig worden;” door 's mans
 eigen begrip om verre geworpen wordt (g).
 Want daar de neigingen der menschlyke ziele
 niet

(g) Nog een' andere zwaarigheid ontstaat uit deze *Kant-*
ziaansche stelling: *De neigingen kunnen nimmer verzadigd wor-*
den, en laaten steeds een grooter ledig over. *Critic der Practi-*
schcn Vernunft, pag. 212.

licitas est ille status, in quo Enti rationali, si totam
 illius existentiam spectes, omnia ex votis cedunt. Non
 jam id noto, in explendis nostris desideriiis *intentionem*
 cum *extensione*, et utramque cum *protenfione* pugnare, id-
 eoque *Kantianam* felicitatis notionem *incōmpossibilia* in-
 volvere. Id potissimum hic premo, *Kantii* asertionem:
in mundo, in quo quilibet legi morali exacte satisfaceret,
quemlibet felicem futurum esse, ipsa Kantiana felicitatis
notione everti (g). Cum enim propensiones animi
 hu-

(g) Alia difficultas oritur e *Kantiana* asertione, propensiones nun-
 quam expleri posse, et semper majus vacuum relinquere. *Critic der Practi-*
sch. Vernunft, pag. 212.

niet in den mensch zelve eindigen , maar zig naar uiterlyke voorwerpen strekken , en dezer zamenloop en hulpe noodig hebben om te kunnen vervuld worden ; zo moet men , zal iemand in den *Kantziaanschen* zin gelukkig worden , aanneemen : Dat de neigingen van alle andere menschen overeenstemmen met de zyne , en tot dezer vervulling strekken , het welk by zulk eene groote *verscheidenheid* der menschlyke gemoederen , en strydigheid der neigingen , gewis niet kan verwacht worden. Gy zult mischien zeggen : Dat in de verstandelyke wereld , in welke een ieder aan de zedelyke Wetten slyptlyk voldeedt , deze strydigheid geen plaats zoude hebben ; maar gy bedriegt u : want stel dat gy wenscht : dat uw vriend met u zal eene reiz' onderneemen , maar dat hy niet wil ; of dat hy , door uiterlyke omstandigheden belet , die reiz' niet onderneemen kan. Dan zullen noch gy noch

uw

humani non in ipso solo terminentur , sed ad objecta externa tendant , eorumque concursu et subsidio , ut expleri possint , indigeant : ut aliquis sensu *Kantiano* felix evadat , assumendum est , omnium reliquorum propensiones cum ipsius propensionibus conspirare atque ad eas explendas tendere : quod sane in tanta animorum humanorum *diversitate* propensionumque contrarietate cogitari nequit. Dices forte , in mundo intelligibili , in quo quilibet legi morali exacte satisfaceret , hanc contrarietatem locum non habituram esse , sed falleris. Fac enim te optare , ut amicus tuus iter tecum suscipiat , illum autem nolle , vel circumstantiis externis impeditum non posse hoc iter suscipere. Certe neque tu , neque

que

uw vriend kunnen gezegd worden iets gedaan te hebben, dat met de zedelyke Wet ftrydt. Intusfchen mist gy uwen wensch, en uws vriends neiging beantwoord niet aan de uwe. Voeg hier by Phyfifche beletzelen, die met de gelukzaligheid ftrydig zyn, en welker *mogelykheid* in de verftandelyke wereld niet kan geloochend worden. Want ftel een braav man, die in deze wereld aan de zedelyke Wet ftiptlyk voldoet, zal hy daarom van onweer, — van hagel die zyne veldgewasfen vernielt, — van de fmerte wegens het afsterven zyner huisvrouw, kinderen of vrienden, bevryd blyven? Gy zult antwoorden: alle deze dingen behooren niet tot de verftandlyke wereld, in welker denkbeeld geene beletfelen der gelukzaligheid in aanmerking komen. Zeer wel; want wy hebben voor aftrekkingen (*abstractiones*) een allerruimst veld; maar ik vrees dat dus alle uwe hoope op aftrekkingen (om

que amicus tuus aliquid feciffe dicendus est, quod legi morali repugnet: *tu tamen votis tuis excidis*, et propensione tuæ non respondet amici tui propensio. Adde impedimenta physica, felicitati inimica, quorum quidem *possibilitas* in mundo intelligibili negari haud potest. Pone enim, virum bonum in hoc mundo legi morali exacte fatisfacere: an ideo ab injuria temporis, a grandine, fata ipsius sternente, a luctu de conjugis, liberorum, amicorum morte immunis erit? Dices, omnia hæc non ad mundum intelligibilem pertinere, in cujus idea ab omnibus felicitatis impedimentis abstrahatur. Recte quidem; abstractionibus enim nostris latissimus patet campus: sed vereor, ne ita tota tua spes ad *abstractiones*, ne dicam *somnia* recidat. Quam-

(om niet dromen te zeggen) nederkomen; want schoon men zig eene wereld kan voorstellen, waar in de menschlyke zielen van die onheilen, met welke zy thans worstelen, bevryd zyn, zo gedooft echter het verband der dingen in welke zy gesteld zyn, niet, dat zy alle onheilen ontwyken, en voor alle rampen zouden beveiligd zyn. De *Analogie* is zekerlyk strydig met uwe hoope; derhalven gedogen noch de *Kantziaansche* grondbeginselen, noch andere redenen, dat de bloote zedelykheid, als de grondslag en maatstav der gelukzaligheid kan aangenomen worden. Maar indien de gelukzaligheid door de bloote zedelykheid niet bepaald wordt, hoe kan men dan beweeran, dat in eene wereld, in welke een ieder aan de zedelyke Wet slyptlyk voldeed, ook een ieder naar maate zyne waar- digheid gelukzalig zal worden?

Uit

vis enim mundus concipi possit, in quo mentes humanæ ab iis, quibus nunc conflictantur, malis sint liberæ; nexus tamen rerum, in quo constitutæ sunt, non patitur, ut omnia incommoda effugiant, atque extra omnem, ut ita dicam, teli jactum sint positæ. *Analogia* certe spei tuæ est contraria. — Ergo & *Kantiana* principia et aliæ rationes obstant, quominus sola moralitas pro felicitatis fundamento et mensura assumatur. Si autem felicitas non per solam moralitatem determinatur; quomodo quæso asserti potest, in mundo, in quo quilibet legi morali exacte satisfaceret, quemlibet etiam pro modo dignitatis suæ felicem futurum esse?

Jam

Uit deze *Præmissen* wordt nu in

N. 4. opgemaakt : Dat om aan de zedelyke Wet kracht by te zetten , eene verstandelyke wereld moet aangenomen worden , die van deze onderscheiden en *wel eene die toekomstig is* , in welke ieder stiptlyk aan de zedelyke Wet voldoet. Deze gevolgtrekking zoude , indien aan de *Præmissen* niets haperde , genoegzaame juistheid hebben. Ik moet echter eene zaak opmerken , deze naamlyk : Dat in het besluit meer dan in de *Præmissen* begreepen is. Want uit de voorafgaande stellingen volgt niets meer , dan dat 'er eene *andere* , van deze onderscheidene wereld , moet aangenomen worden ; maar dat die wereld als *toekomstig* moet worden aangemerkt , volgt uit dezelve niet. En deze tegenwerping verkrygt , uit des Heeren KANT'S eigene Philosophie , groote kracht : want volgens deze

Philo-

Jam ex his præmissis

Nr. 4. concluditur , ad efficaciam legi morali conciliandum necessario assumendum esse mundum intelligibilem , ab hoc diversum , *eumque futurum* , in quo quilibet legi morali exacte satisfaciat. Consequentia hæc , si præmissæ nullis nævis laborarent , satis iusta esset : unum tamen noto , *plus* esse in conclusione quam in præmissis. E præcedentibus enim propositionibus id tantum sequitur , *alium* mundum , ab hoc diversum , esse assumendum ; eum vero mundum veluti *futurum* concipiendum esse , id inde non sequitur. Atque hæc objectio ex ipsa philosophia *Kantiana* magnum robur

Philosophie , moet de mensch zig niet flegts als een verschynfel (*Phænomenon*) maar ook als een *νοούμενον* (dat is *een op zig zelv bestaand Wezen*) beschouwen , en als zodanig een wezen behoort hy niet tot de zinlyke maar tot de verstandlyke wereld. Wat hebben wy dan noodig den toevlugt te neemen tot eene toekomstige wereld , om eene nauwkeurige evenredigheid tusfchen de zedelykheid en de gelukzaligheid te verkrygen ? Kan men niet beweeran : Dat in de zinlyke wereld de juiste gelykheid der gelukzaligheid met de zedelykheid niet zigbaar is , maar dat die plaats heeft in die wereld , die de grondslag is der zinlyke , en alleen door de zuivere rede begrepen wordt ? Stel derhalven : dat gy in de wereld der verschynfelen allerellendigst zyt ; kan het echter volgens KANTS eigene beginselen mogelijk zyn , dat gy *teffens* in de verstandlyke wereld allergelukkigst zyt , en dat tusfchen

uwe

accipit. Secundum eam enim homo sese non tantum *phænomeni* instar , sed et uti *νοούμενον* concipiat necesse est , & quâ tale non ad sensibilem , sed ad *intelligibilem* mundam pertinet. Quid igitur opus est , ad mundum *futurum* confugere , ut exacta inter moralitatem et felicitatem obtineatur proportio ? Nonne contendere potest , in mundo quidem sensibus obvio exactam felicitatis cum moralitate æqualitatem non apparere , eam vero locum habere in illo mundo , qui hujus sit fundamentum , solique puræ rationi pervius ? Fac igitur , te in mundo *phænomenali* esse miserrimum ; fieri secundum ipsius *Kantii* principia potest , ut in mundo intelligibili *simul* sis beatissimus , utque exacta inter moralitatem et felici-

uwe zedelykheid en gelukzaligheid eene nauwkeurige evenredigheid plaats hebbe. En deze stelling eenigszins anders dan in den *Kantzi-aanschen* zin begreepen, oordeel ik niet zeer ver van de waarheid te zyn. Want hoe meer de schors, met welke onze zinnen en verbeeldingskracht de zaaken bedekken, verbroken zynde, wy door de hulp der rede en derzelve innerlyke natuur doordringen, des te meer worden wy overtuigd, dat de ongelykheid tusfchen de zedelykheid en gelukzaligheid der menschen zo groot niet is, als dezelve in den eersten opslag schynt, en wy worden eindlyk tot de gedagten geleid: Dat de beste ook de gelukkigste — en de slegtste ook de elendigste zy. Trouwens dat zuiver genoeg, het welk uit de beoeffening der deugden en de bewustheid van wel gedaan te hebben, ontstaat, kan nooit den braaven man ontgaan. Wat de overige goederen betreft,

tus-

felicitem tuam obtineat proportio. Neque hanc assertionem, paulo aliter quam *Kantiano* sensu intellectam, tam longe a veritate abesse existimo. Quo magis enim, fracto, qui rebus a sensu et phantasia nostra inducitur, cortice, rationis ope in interiorem illarum naturam penetramus; eo magis convincimur, non tantam, quanta prima fronte videtur, inter moralitatem felicitatemque hominum esse inæqualitatem, tandemque in illam cogitationem adducimur, optimum quemque etiam beatissimum, pessimum quemque esse miserrimum. Etenim quod ad puriorem illam voluptatem attinet, quæ ex ipsa virtutum praxi et recte factorum conscientia, seu fonte suo, oritur; ea virum bonum frustrari non posse

tusfchen welke en de deugd geen natuurlyk en noodzaaklyk verband plaats heeft , deze zyn met de deugd niet *gelykfaartig* , en zyn om die rede *incommensurabel* , dat is , zy kunnen onderling tot geen' gemene maat gebragt worden. Het is derhalven ongerymd , tusfchen die goederen en de zedelykheid eene nauwkeurige evenredigheit te eifchen of te hoopen , (fchoon wy diergelyke goederen ook in deze zinlyke wereld , niet zelden met de deugd gepaard vinden).

Om die rede , behaagt my de bovenaangehaalde bepaling der gelukzaligheid niet. Want indien de voldoening aller neigingen , zonder onderscheid , tot de gelukzaligheid vereifcht wordt. Indien den mensch , om gelukkig te kunnen genoemd worden , alles naar wensch moet gaan , en de gelukzaligheid met zyne zedelykheid juist evengelyk zyn moet , fchynt daar

manifestum est. Quod ad reliqua bona spectat , quorum non naturalis et necessaria cum virtute connexio est : illa *beterogenea* sunt moralitati , eique hanc ob rationem *incommensurabilia* : absurdum igitur est , ea inter et moralitatem proportionem exactam postulare vel sperare ; (quamvis ejusmodi bona etiam in hoc mundo sensibili haud raro cum virtute conjuncta deprehendamus).

Hac de causa non probatur mihi supra allegata felicitatis definitio. Si enim ad felicitatem requiritur *omnium* pensionum , nulla inter eas distinctio facta , expletio , si , ut felix dici possit homo , *omnia* illi ex votis cedant , et felicitas moralitati ipsius exacte æqualis sit necesse

daar uit te volgen : dat ieder der besten ook de meeste goederen bezitten , — de best-aangedishte tafel houden , en de schoonste vrouw hebben moet. Niets kan , naar het my toefchynt , ongeschikter en meer ftrydig met de zedelykheid , dan dit , gefield worden. — Dus heb ik my reeds gedeeltlyk bezig gehouden , met myn gevoelen over

N. 5. Want indien door gelukzaligheid , dat vermaak en die geneugten des levens verftaan worden , die *toevallig* en door het fyftematisch verband der dingen met de deugd , verknogt zyn , dan is het wel waar , dat de natuur der dingen , uit zig zelve , niet ftrekt tot zodanig eene vereeniging der gelukzaligheid met de zedelykheid , dat eene juiste evenredigheid tufchen dezelve behouden worde. Doch dat deze evenredigheid tufchen zo ongelykfoortige dingen , onmogelyk , en by gevolg,

ceffe est ; fequi inde videtur , optimum quemque etiam maximis opibus potiri , lautiffimis dapibus frui , formosiffima conjuge gaudere debere : quo sane nihil magis incongruum moralitatieque magis inimicum dici potest. — Atque ita occupavi meam de

Nr. 5. fententiam. Si enim per felicitatem ea voluptas eaque vitæ delectamenta intelliguntur , quæ *accidentaliter* et per fyftematicum rerum nexum cum virtute connexa funt ; verum quidem est , naturam rerum *per fe* non tendere ad felicitatem cum moralitate ita conjungendam , ut iufta inter utramque fervetur proportio. Sed hanc proportionem inter res tam heterogeneas

im-

volg , de hoope daar van , en in deze , en in de toekomstige wereld , ydel en te vergeefschy , hebben wy reeds bewezen. Doch indien door gelukzaligheid , dat zuiver vermaak verstaan wordt , waar van de deugd zelve en de bewustheid derzelve de bron is , dan is het valsch , dat de gelukzaligheid door de natuur der dingen , niet met de zedelykheid verknogt en niet met haar gelyk zy (*b*). In dezen zin is het dus valsch , dat onze zedelyke daaden , ten opzigte van onze gelukzaligheid , geene bepaalde oorzaaklykheid (*Causalitas determinata*) hebben. Daar nu deze oorzaaklykheid reeds in deze wereld plaats heeft , zo vervalt het *Kantziaansche* bewys , afgeleid uit het niet aanzyn dezer oorzaaklykheid , uit welke hy beweert , dat men tot eene , van deze , onderscheidene wereld , den toevlugt

ne-

(*b*) Dit stemt KANT zelve toe , *Critic der Practischen Vernunft* , pag. 210.

impossibilem , ideoque spem illius et in hoc et in futuro mundo inanem et irritam esse monstravimus. Sin autem per felicitatem *purior* illa voluptas intelligatur , cujus fons est ipsa virtus virtutisque conscientia ; falsum est , eam per naturam rerum cum moralitate non conjunctam , eidemque non æqualem esse (*b*) ; falsum igitur hoc sensu est , actiones nostras morales respectu felicitatis nostræ *causalitatem determinatam* non habere. Quæ causalitas cum jam in hoc mundo obtineat ; cadit argumentum *Kantianum* , a defectu hujus causalitatis desumptum , quo ad alium mundum , ab hoc diversum ,

con-

(*b*) Ipse Kantius hoc largitur , *Crit. der Practischen Vern.* p. 210.

nemen moet. — De *Præmissen* dus om verre geworpen zynde, vervalt het zeer gewichtig besluit, het welke de Heer KANT gemeent heeft uit dezelve te kunnen afleiden.

N. 6. Want indien die evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid, welke de rede eischen en hopen kan, reeds in deze wereld plaats heeft (waar van het tegendeel door niemand kan betoogd worden) dan is 'er geene wereld *van deze onderscheiden*, te hopen of te eischen; en dus is het ook niet nodig, *een Wezen* te ondersteunen, het welke aan deze wereld een andere vorm zoude geven, of een' andere orde in dezelve invoeren. Zodanig een Heer der Natuur zou alleen daarom moeten aangenomen worden, op dat hy de gelukzaligheid, die *toevallig* met de deugd verbonden is, *standvastig* en *noodzaaklyk* met

confugiendum esse contendit. — Atque ita labefactatis præmissis evertitur gravissima conclusio, quam *Kantius*

Nr. 6. ex illis deducere posse sibi visus est. Nam si ea felicitatis cum moralitate proportio, quam quidem ratio postulare et sperare potest, jam in hoc mundo locum habet, (cujus rei contrarium certe a nemine demonstrari potest :) nullus alius, *ab hoc diversus*, sperandus vel postulandus est mundus, ideoque nec *ejusmodi Ens* supponere necesse est, quod aliam huic mundo formam induat, aliumque rerum ordinem stabiliat, a præsentis ordine diversum. Ejusmodi Naturæ Dominus eam unice ob causam assumeretur, ut felicitatem, quæ *accidentaliter* cum virtute conjuncta est, *constanter* et

met dezelve verbinden zoude. Dat is: dat hy zaken, van welke de eene niet de oorzaak is van de andere, een oorzaaklyk verband (*nexus causalis*) zoude doen verkrygen, en dus *de noodzaaklyke en eeuwige natuuren veranderen*. Laat ik dit door een voorbeeld ophelderen: Ik onderstel een eerlyk man, die buiten zyn schuld met armoede worstelt. — Te zeggen: dat de gelukzaligheid van dezen man geene juiste evenredigheid zoude hebben met zyne zedelykheid, zoude iets gezegd zyn, dat zo niet ongerymd, ten minsten onvoegzaam zyn zoude. Want de betragting der zedelyke Wet, verschaft *natuurlyk en op zig zelven*, zo lang men niet uitwendige omstandigheden in aanmerking neemt, geene rykdommen. De Arbeid immers, die tot verkryging van middelen strekt, is met de deugd niet noodzaaklyk verknogt, en de verkryging van rykdommen hangt zo zeer af van uitwendige omstandigheden, dat, wan-

neer

et *necesario* cum ea conjungeret, id est, ut res, quarum una non est causa alterius, *nexu causalis* afficeret, atque ita *necessarias aeternasque rerum naturas mutaret*. Ut exemplo rem illustrem, ponamus, virum bonum *paupertate*, nulla ipsius culpa, confictari. Qui felicitatem hujus hominis cum moralitate ipsius non justam habere proportionem asserit, aliquid incongrui, ne dicam absurdi enuntiat, quia observatio legis moralis *naturaliter et per se*, nulla externarum circumstantiarum ratione habita, non parit divitias. Nam nec labor, qui ad quaerendas opes tendit, cum virtute necessario est conjunctus, et ipsa divitiarum acquisitio adeo a cir-

cum-

neer een eerlyk man door naarstigheid of vlyt ryk wordt, de deugd, wysgeerig en nauwkeurig gesproken, niet kan gezegd worden: de werkende en eenige oorzaak zyner rykdommen te zyn (i). Indien derhalven zodanig een Heer en Bestierder der Natuur be-
geerd

(i) Die zyne rykdommen door ervenis verkreegen heeft, verdient in 't geheel niet den naam van oorzaak. Die dezelve aan zyn arbeid en naarstigheid verschuldigd is, moet te regt onder de oorzaken gerekend worden. Doch daar de verkryging der rykdommen, ook in dit geval, van *oneindig* veele *uitwendige* omstandigheden afhangt, kan de mensch zelve de *eenige* oorzaak daar van niet genoemd worden. Met deze Theorie stemt voortreffelyk overeen het zeggen van onzen Zaligmaker, die Lucas XVI. 9. alle rykdommen *onregtvaardig* noemt. Want eigenlyk en in eenen strengten zin, bezit de mensch *met regt* niets anders, en kan niets *het zyne* noemen, dan het gene hy door zyne krachten uitgewrocht en tot stand gebragt heeft. Daar nu dit niet dan van de *deugd* en de verbetering en volmaking der ziel kan gezegd worden (schoon ook hier *eenige* bepaling noodig is) zo is het klaar: dat, strenglyk gesproken, den mensch niet kan gezegd worden rykdommen en andere uitwendige goederen met recht te bezitten.

cumstantiis externis pendet, ut, si vir honestus sua industria dives evadit, philosophice et accurate loquendo, virtus divitiarum ipsius causa *efficiens et unica* dici non possit (i). Si itaque postulatur Naturæ Dominus
ac

(i) Qui divitias suas jure *hereditatis* accepit, *causa* nomen plane non meretur. Qui eas labori et industriæ suæ debet, omnino inter causas referendus est. Quia vero acquisitio divitiarum etiam hoc casu ab infinite multis rebus *externis* pendet, homo ipse causa earum *unica* dici nequit. Egregie cum hac theoria consentit dictum Salvatoris nostri, qui (Luc. XVI. 9.) omnes divitias *injustas* vocat. Proprie enim et sensu rigoroso homo non nisi illud *jure* possidet, *suumque* appellare potest, quod *suis viribus affect* et ad actum perduxit: quod cum non nisi de *virtute*, animique emendatione et perfectione dici queat, (quamvis et hic restrictione quadam opus sit;) evidens est, rigore loquendo, divitias aliaque bona externa hominem *jure* possidere dici non posse.

geerd wordt (*postulatur*) die het *systema* der dingen zodanig zal inrichten, dat de rykdommen *standvastig* en in eene *juiste evenredigheid* met de deugd verbonden zyn; dan wordt een God begeerd, die de dingen aan een oorzaaklyken zamenhang vasthegt, voor welken zy uit haaren aart niet vatbaar zyn, en welk verband de eeuwige Naturen veranderen zoude. Indien derhalven de *Kantziâansche* redeneering eenige kracht heeft, leidt zy tot een God, die naar welgevallen de innerlyke natuur der dingen omkeren kan. Ik ontken echter geenszins, (het geen ik verzoek wel optemerken,) dat God een zodanig *systeema* der dingen kan daarstellen, waar in de braave man niet arm zy. Ik ontken alleenlyk: dat een *systeema*, in welk de braave man arm is, *gebreklyk zyn zoude ten opzigte der evenredigheid tusfchen de zedelykheid en gelukzaligheid*, en daar uit een besluit zoude kunnen getrokken worden, tot een volmaakter *systeema*,

ac Moderator, qui rerum *systeema* ita constituat, ut divitiæ *constanter et justa proportione* cum virtute conjungantur; *postulatur* Deus, qui res nexu causali afficiat, cui plane ineptæ sunt, quique æternas rerum mutet naturas. *Kantianum* itaque ratiocinium, si quam vim habet, ad Deum deducit, qui pro lubitu internam rerum naturam possit evertere, sibi que ipsi contradicere. Minime nego (quod probe notari velim, Deum ejusmodi rerum *systeema* posse constituere, in quo vir bonus non sit pauper; id unum nego, *systeema*, in quo vir bonus pauper existit, *proportionis inter moralitatem et felicitatem defectu laborare*, atque inde ad perfectius *systeema*,

tema, en den Schepper en Bestierder van hetzelfde.

Na dat wy de byzondere stellingen van de *Kantziaansche* redeneering en derzelver verband beschouwd hebben (*), zullen wy thans alles tot eene hoofdzaak brengen, en zien: waar in de geheele kracht der redeneering bestaat. Alles schynt in dezelve hier op uit te komen: Dat de Schryver beweert: *Dat eene nauwkeurige evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid, niet met grond kan gehoopt worden, ten zy men een verstandig maaker en bestierder veronderstelle.* Deze stelling schynt my, behalven het geen ik reeds on-

(*) Daar de Schryver, tot hier toe, slechts de zes eerste der twaalf stellingen, door hem zelve uit het Kantiaansche stelzel, hier boven pag 5 enz. getrokken, onderzocht heeft; heb ik niet ondiensstig geoordeeld, den Lezer hier te verwittigen: Dat hy aan het einde dezer Verhandeling zal de rede vinden, waarom de Schryver de zes overige stellingen slechts kortlyk aangeroerd heeft. Noot van den Vertaaler.

ma, systematique Conditorem ac Moderatorem concludi posse.

Postquam singulas *Kantiani* ratiocinii propositiones earumque nexum perlustravimus; omnia jam in unum colligamus, et, quæ sit tota argumentationis vis, videamus. Omnia vero in hoc argumento eo tendere videntur, ut asseratur, *exactam felicitatis cum moralitate proportionem nonnisi posito intelligente totius Universi Auctore et Moderatore certo sperari posse.* Hæc propositio

onder N. 5. aangemerkt heb, aan eene zeer gewigtige twyfeling onderhevig te zyn; want indien God de allerwyste redenen heeft gehad, waarom hy de gelukzaligheid der menschlyke zielen in deze wereld, niet met derzelve zedelykheid volstrekt gelyk gemaakt heeft, (het geen ik, by onderstelling aanneem mogelyk geweest te zyn). Van waar weeten wy, (vraag ik,) dat die zelvde redenen ook niet in de andere wereld zullen voortduuren, zo dat God nooit *naar zyne wysheid* eene nauwkeurige evenredigheid tusfchen de zedelykheid en de gelukzaligheid der eindige Geesten, kan daarstellen? En tot dit vermoeden worden wy door zeer waarfchynlyke redenen geleid. Want zal de natuur van den eindigen Geest, allengskens tot meerdere volmaaktheid opklimmen, zo is het nodig dat deszelfs krachten geoeffend en gefcherpt worden. Daar nu dit geen plaats kan hebben; ten zy hem hinder-

præter ea, quæ jam ad nr. 5. annotata sunt, gravissimo dubio premi mihi videtur. Si enim Deo sapientissimæ rationes fuerunt, cur felicitatem mentium humanarum in hoc mundo moralitati earum non exacte æqualem reddiderit, (id quod fieri potuisse, *hypothetice* assumo;) unde quæso novimus, *easdem illas rationes* non duraturas esse in altero mundo, ita ut Deus exactam inter moralitatem et felicitatem spirituum finitorum proportionem stabilire *sapienter* nunquam possit. Atque ad hanc conjecturam speciosissimis adducimur rationibus. Ut enim spiritus finiti natura ad majorem subinde perfectionem evehatur, opus est exerceri atque acui illius vires: quod cum fieri nequeat, nisi illi *impedimenta* superar-

dernisfen , welke hy overwinnen moet , in den weg komen ; zo fchynt het geenszins met de Godlyke Wysheid ftrydig te zyn , ook in de toekomende wereld , die zelvde orde te houden ; dat naamlyk de eindige Geest , ook daar , nu en dan hindernisfen ontmoete , en niet alles zig naar zynen wensch fchikke. Schoon men derhalven een verftandig en wys Maaker der wereld veronderftelle , volgt echter daar uit niet : dat wy *met grond* hopen kunnen , dat die evenredigheid tufchen zedelykheid en gelukzaligheid , welke de Heer KANT eischt , in het toekomende leven zal plaats hebben.

Eindlyk kan men , in het onderzoeken van dit *Kantziaanfche* bewys voor Gods Aanwezen , nog vraagen : Of het zelve met zyne Philofophie in het geheel , — of en wel byzonder met zyne Theoretifche grondbeginfelen , overeen kunne gebragt worden. Trouwens

peranda objiciantur ; a fapientia Dei minime alienum esse videtur , eum etiam in futuro mundo fervare ordinem , ut fpiritui finito interdum cum fortuna adverfa fit conflictandum , neque omnia illi ex votis cedant. Pofito itaque intelligente et fapiente Univerfi Auctore ac Moderatore , non fequitur , certo nos fperare poffe , eam fore in altera vita inter moralitatem et felicitatem , quam *Kantius* postulat , proportionem.

Denique in examinando argumento hoc *Kantiano* pro existentia Dei , quæri etiam potest , utrum illud cum tota ipfius philofophia , imprimis cum principiis illius

wens volgens KANT blykt klaar: Dat wy van een zelfstandig Wezen (*ὄντως ὄν*) volstrekt niets kennen, en zodanig een Wezen voor ons als eene onbekende hoegrootheid, die de Wiskundigen door x uitdrukken, van welke wy niets bevestigen of ontkennen kunnen (1); en dit meent KANT zelfs uit de natuur van ons verstand en rede wettig afgeleid te hebben. Hier uit volgt: dat wy ook van GOD, die buiten twyfel onder de form van een zelfstandig Wezen moet begreepen worden, niets zeggen (*prædicare*) kunnen, het geen dien Heer op verscheidene plaatsen uitdruklyk beweerd. Maar juist hier door heeft ook de *Koningsbergsche* Philosooph zig allen

(1) Zo wy den Heer REINHOLT, een der beroemdste Leerlingen van den Heer KANT, in zyne Verhandeling *von dem Vorstellungs-vermogen*, hooren, dan kan een zelfstandig Wezen (by gevolg ook GOD) in het geheel niet voorgesteld worden.

theoreticis consentiat ac conciliari possit. Constat, secundum *Kantium* nos de *Ente per se* (*ὄντως ὄν*) plane nihil cognoscere posse, illudque nobis esse quantitatis incognitæ instar, a Mathematicis littera x designatæ, de qua nec affirmare nec negare quidquam possumus (1): idque *Kantius* ex ipsa intellectus rationisque nostræ indole deduxisse sibi videtur. Sequitur hinc, etiam de Deo, qui sine dubio sub forma *Entis per se* concipiendus est, nos plane nihil prædicare posse: id quod *Kantius* pluribus locis disertè asserit. Ita vero Philosophus
Re-

(1) Si Dn. Reinholdium, unum e celeberrimis *Kantii* discipulis, in suo Tractatu *von dem Vorstellungsvermögen* audias; *Ens per se* (ergo etiam Deus,) ne representari quidem potest.

allen weg afgesneden, om iets van GOD vast te kunnen stellen. Want is het der menschlyke rede in het algemeen (*in genere*) onmogelyk, zig eenig begrip van GOD te kunnen vormen; hoe zal het dan der *Practische* rede mogelyk zyn? Hoe zal het dan der *Practische* rede mogelyk zyn (vraag ik) van GOD, van wien *alle menschlyke rede* diep onkundig is, Wysheid, Almacht, en zyne overige Volmaaktheden, toe te kunnen schryven? Krygt dan de menschlyke rede eene nieuwe form, eenen nieuwen aart, zo dra hy uit het *Theoretische* in het *Practische* Veld overgaat? Indien de beroemde KANT heeft gemeend, de leerstellingen der *Theoretische* Philosophie, op deze wyze, door de *Practische* te kunnen herstellen en staven, dan komt het my voor, dat hy op deze wyze aan de *Practische* Philosophie en de leerstel-

lin-

Regiomontanus omnem sibi aliquid de Deo statuendi præcluserit viam. Si enim Rationi humanæ *in genere* impossibile est, ullam sibi de Deo formare notionem; quomodo quæso Rationi *practicæ* id erit possibile? quomodo ratio practica de Deo, quem *omnis* Ratio humana profunde ignorat, sapientiam, omnipotentiam, reliquasque illius perfectiones prædicare poterit? An Ratio humana novam formam, novam indolem induit, quamprimum e campo theoretico in practicam exspatiatur? — Si Cl. Kantius philosophiæ theoreticæ dogmata hac ratione per practicam stabilire et restaurare sibi vilis est; equidem hac methodo practicam philosophiam, et dogmata, illi superstruenda, per theoreticam jugulari existimo.

lingen die op dezelve moeten gebouwd worden, door de *Theoretische* de keel toebint.

Dan, vooral schynt my deze geheele re-deneertrant te ftryden met de *Kantziaanfche Theorie* der *Categorien* of oorspronglyke verftands-formen. Want de *Categorien* en be-ginfelen, welke men van voren (*a priori*) noemt, behoren, volgens den Heer KANT, flegts tot de *Verschynfelen* (*Phænomena*) en kunnen in 't geheel niet toegepast worden op zelvftandige Wezens (*ὄντως ὄντα*). Om dit te bewyzen, zal ik flegts drie plaatzen uit de *Critick der zuivere rede* aanhaalen (*).

Maar

(*) Deze drie plaatzen worden in de *Latynfche Verhandeling*, in 't Hoogduitsch aangehaald, bladz. 4. volgens de tweede Uitgave van de *Critic der reinen Vernunft*, bladz. 297, 298 en 345; in de eerste Uitgave bladz. 238, 239 en 289. Ik heb onnoodig geacht dezelve alhier over te fchryven. Noot van den Vertaler.

ϕ

Inprimis autem tota hæc argumentandi ratio cum *Kantiana Categoriarum* theoria pugnare mihi videtur. *Categoriæ* enim et principia, quæ vocantur *a priori*, secundum *Kantium* nonnifi ad *phænomena* pertinent, atque ad *ὄντως ὄντα* plane non applicari possunt: ad quod probandum tria tantum e *Critica puræ rationis* afferam loca. „Der Verstand (inquit Auctor p. 297.) kann von allen seinen grundsætzen *a priori*, ja von allen seinen begriffen keinen andern als empirischen, niemals aber einen transcendentalen gebrauch machen:” Et (p. 298.) „Wenn unsere begriffe und grundsætze, so sehr sie auch *a priori* möglich seyn mögen, sich nicht auf

Maar de geheele reeks der redeneeringen, door welke de Heer KANT Gods Aanwezen tracht te bewyzen, begint van het geëischte (*postulatum*) der *zuivere rede* rust op grondbeginselen van voren; vervolgt door de *Categorien*, en eindigt in de verstandelyke wereld en derzelve Maaker; want in die reeks komen de *Categorien* der *oorzaak*, der *kracht*, der *gemeenschaplykheid*, der *mogelykheid* enz. voor. En wanneer beweerd wordt, dat de zedelyke Wet, zonder eene zekere hope om de gelukzaligheid naar maate der waardigheid te verkrygen, alle krachtdaadigheid zou moeten misfen; dan wordt teffens beweerd: dat de mensch toereikende *beweegredenen* nodig heeft, het welk het grondbeginfel insluit: *dat niets zonder genoegzaame rede geschieden kan*; welk

auf empirische anschauungen, d. i. auf data zur möglichen erfahrung beziehen; so haben sie gar keine objective gültigkeit, sondern sind ein blosfes spiel, es sey der einbildungskraft, oder des verstandes." Denique (p. 345.) „Die Critic des reinen verstandes erlaubt es nicht, sich ein neues feld von gegenständen, ausser denen, die ihm als Erscheinungen vorkommen können, zu schaffen, und in *intelligible Welten*, so gar nicht einmal in *ibrem begriff*, aus zu schweiffen." Atqui tota ratiociniorum series, qua Kantius existentiam Dei probare contendit, a postulato *puræ rationis* incipit, principiis *a priori* innititur, per *Categorias* procedit, et in mundum intelligibilem, ejusque Auctorem definit. Occurrunt enim in ea *Categoriæ causæ, vis, communionis, possibilitatis* &c. Cumque asferitur, sine certa spe felicitatis, pro modo dignitatis obtinendæ, legem moralem omni efficacia destitutum iri; asferitur simul, homini ad agendum sufficientibus *motivis* opus esse; id

welk beginsel ook opgesloten ligt in de stelling : *dat tot staving eener zekere orde in de Natuur, een Heer en Bestuurder der Natuur als zeker moet aangenomen worden.* Dan, indien alle deze *Categorien* en alle deze grondbeginselen, niet dan op verschynselen kunnen toegepast worden. Indien men door dezelve volstrekt niet tot eene verstandelyke wereld geraken kan. Indien de *Categorien* en grondbeginselen van vooren, zonder met de aanschouwing en bevinding verbonden te zyn, geene voorwerpelyke waarde (*valor objectivus*) hebben, en niets dan een spel der *verbeeldings - kracht* of des *verstands* zyn, hoe kan men dan, door dezelve, uit de zinlyke wereld in de verstandlyke en tot het bestaan van GOD geraken? Wordt dus niet het geheele *Practische* bewys voor GODS Aanweezen, een bloot spel der *verbeeldings - kracht* of des *verstands*?

Dit

quod principium involvit : *nihil fieri posse sine ratione sufficiente* ; quod principium etiam in asserzione latet : *ad stabiliendum certum in Natura ordinem necessario assumendum esse Naturæ Dominum ac Moderatorem.* Atqui si omnes *Categoriæ* omniaque hæc principia nonnisi ad phænomena applicari possunt, si mediantibus illis ad mundum intelligibilem plane non perveniri potest, si *categoriæ* et principia *a priori*, cum intuitione et experientia non conjuncta, nullum *valorem objectivum* habent, et nonnisi *lusus imaginationis, vel intellectus* sunt; quomodo quæso mediantibus illis e mundo sensibili in intelligibilem fieri transitus, — atque ad *existentiam Dei* perveniri potest? Nonne totum practicum pro existentia Dei argumentum ad merum *lulum imaginationis vel intellectus* reducitur?

Hæc

Dit zy genoeg. Want, fchoon wy ook andere, in de zes laafte Nrs. vervatte gevolgtrekkingen, zouden kunnen bestryden, menen wy echter reeds duidlyk genoeg getoond te hebben: dat in de reeks der redeneeringen, door welke de Heer KANT Gods Aanweezen tracht te bewyzen; als:

1. Veele Voorftellingen gevonden worden, die onbetoogbaar en te betwiften (*Problematic*) zyn niet alleen; maar tegen welke ook zeer gewigtige zwarigheden kunnen ingebragt worden.

2. Dat tufchen de Voorftellen *geen hecht verband plaats heeft*, en de gevolgtrekkingen, in welke de geheele bewyskracht bestaat, niet genoegzaam gegrond zyn. Eindlyk:

3. Dat deze redeneertrant met de *Theoretifche*

Hæc fufficiant. Quamvis enim etiam alias confequentias, *nris* 7. 8 *et feqq.* contentas, impugnare poffimus; fatis monftrasse nobis videmur, in ratiociniorum ferie, qua *Kantius* existentiam Dei probare nititur.

1.) Plures contineri propositiones, non tantum indemonftrabiles et problematicas, fed et contra quas graviffima dubia moveri poffunt;

2.) Propositiones *male inter fe cobærere*, et confequentias, in quibus omnis argumentandi vis confiftit, non fatis effe firmas; denique

3.) Totam hanc argumentandi rationem theoreticis

tische grondbeginselen der *Kantziaansche* Philosophie zo strydig is, dat noodwendig of die grondbeginselen valsch — of die redeneeringen onwettig zyn moeten.

Hier door wil ik echter geenszins te kennen geven: dat ik dit *Practisch* bewys voor Gods Aanwezen, ten eenemaal wil verworpen hebben, en het zelve geheel nutteloos achte. Hier van ben ik zo verre, dat ik veel eer van oordeel ben: dat voor eene leer, die zo een krachtigen invloed heeft op de Zedelykheid en menschlyke Gelukzaligheid, zelfs *zwakkere bewyzen*, niet moeten verworpen worden; maar dat wy veeleer de vermogens van onzen geest behooren in te spannen, om die bewyzen te versterken, en de gebreken, die in dezelve mogten plaats hebben, uit den weg te ruimen. Ik heb alleen getracht te bewyzen: dat dit *Practisch* bewys aan *geen mindere*

Philosophiæ *Kantiana* principiis adeo repugnare, ut vel hæc principia falsa, vel argumentationem illam non legitimam esse necesse sit.

Neque tamen hæc eo valent, ut practicum hoc pro existentia Dei argumentum plane rejiciendum et nullius usus esse putem. Ab hac sententia adeo alienus sum, ut potius etiam *infirmiora* argumenta pro dogmate, quod tantam ad moralitatem et felicitatem humanam vim habet, servanda, omnemque ingenii aciem ad corroboranda illa, et tollendos, si qui illis insunt, nævos adhibendam esse existimem. Id unice egi, ut probarem, argumentum hoc practicum *non minus gravibus*, et forte

dere — en mischien *meer gegronde* twyfelingen en tegenwerpingen onderhevig is, dan de *Theoretische* bewyzen, welke wy tot nu toe, ter betooging van Gods Aanwezen hebben aangevoerd, en tegen welke den Heer KANT voornaamlyk zyne *Critische* wapenen gericht heeft. Ik heb getracht (zeg ik) te doen zien, hoe waar het is, het geen men elders gezegd heeft: dat de *Koningsbergfche* Wysgeer, zo lang hy in het veld der beschouwing wandelt, een steen des aanstoots vindt, in het kleinste steentje het welk hy ontmoet; daar in tegendeel, in het Ryk der Zedelykheid verkeerende, over rotzen en klippen heenspringt.

Het zal niet ondienstig zyn, hier nog iets by te voegen van het zedelyk bewys voor GODS Aanwezen in het algemeen. Ik zelve

te gravioribus dubiis atque objectionibus premi, quam argumenta theoretica, quibus usi adhuc fuimus ad probandam Dei existentiam, et in qua potissimum Criticæ suæ tela direxit *Kantius*: id egi, inquam, ut monstrarem, quam vere dictum fuerit, Philosophum Regiomontanum, quamdiu in speculationis via ambulet, quovis lapillo offendi, cum vero in Moralitatis regione versetur, rupes et faxa transilire,

Addendum est aliquid in genere de *moralis* pro existentia Dei argumento, Equidem existentiam Dei ex
Mora-

zelve ben in der daad van begrip, dat GODS Aanweezen uit de *Moraliteit*, niet wel op eenige andere wyze kan afgeleid worden, dan door, of te bewyzen, dat GODS Aanweezen weggenomen zynde, 'er volstrekt geene *Moraliteit* meer plaats heeft; of door aan te toonen, dat het gemelde Aanweezen ontkend zynde, de deugd van alle haare vastigheid ontbloot is, en 'er verder geen *toereikend beweegmiddel* om wel te leven, overblyft.

Wat de eerste redeneering betreft: Het is bekend, dat de *Stoicynen* beweerd hebben, dat het wezen der Godheid weggenomen zynde, 'er geene Godvrucht, geene Gerechtigheid, geene Wysheid kan plaats hebben. Dan dit gevoelen onderschraagden zy vooral, door in de bepalingen dezer deugden, de kundigheid der Godheden in te vlegten. Het welke zekerlyk een zeer gebreklyke redeneer-trant was. Maar indien het begrip van zedelykheid,

Moralitate vix ulla alia ratione deduci posse arbitror, quam vel probando, remota Dei existentia plane nulli amplius moralitati locum fore, vel monstrando, negata illa, virtutem omni suo praesidio privari, nullumque amplius sufficiens ad recte vivendum superesse motivum.

Quod ad priorem argumentationem attinet, notum est, jam Stoicos asseruisse, Deorum numine sublato, nullam neque pietatem, neque justitiam, neque sapientiam esse posse. Sed hanc sententiam ita adstruebant, ut ipsis harum virtutum definitionibus Deorum notionem

heid, zonder de Godheid in eenige aanmerking te nemen, voldongen is; zie ik niet, hoe uit de zedelykheid het Aanweezen van GOD kan afgeleid worden; alzo volgens die onderstelling de menschlyke daaden zouden goed — of kwaad zyn, schoon 'er geheel geen GOD ware. Misfchien zoude het *zedelyk gevoel*, de wroegingen des gewetens, de strevingen des menschen naar het *hoogste goed* enz. een bewys voor Gods Aanweezen bybrengen. Dan ik vrees, dat dit geene genoegzaame vastheid zoude hebben: daarenboven moet gy, om door eene bondige redeneering tot het voorgestelde besluit te kunnen geraaken, algemeene beginselen hebben; en zo gy u deze in de *Practische* Philosophie vergunt, dan moet gy ook my dezelve in de *Theoretische* niet verbieden. Dan op deze wyze zoude ik begrypen, dat de *Practische* bewyzen in de *Theoretische* ontbonden

nem intexerent; quæ sane vitiosissima est argumentandi ratio. Si vero moralitatis notio, nulla Divinitatis ratione habita, absolvitur; non video, quomodo ex Moralitate deduci possit Dei existentia, cum ex hypothesi actiones humanæ bonæ vel malæ essent, si vel maximo Deus non existeret. Forte *sensus moralis*, *morsus conscientiæ*, tendentia hominis versus *summum bonum* &c. argumentum pro existentia Supremi Numinis suppeditant: sed vereor, ut illud fatis firmum sit; deinde, ut legitimo ratiocinio ad propositam conclusionem possis pervenire, opus tibi est principiis generalissimis, quorum usum si tibi in philosophia practica permittis, etiam in philosophia theoretica mihi non denegaveris; qua autem

den worden, maar niet dat de eerste de laa-
sten voorafgaan.

Doch indien gy beweert, dat GODS Aanwezen ontkend zynde, 'er geene verdere *beweegrede* om wel te leven voor den mensch overblyft, wil ik wel toestemmen, dat GODS Aanwezen weggenomen zynde, de deugd haare grootste en gewigtigste steun misfen zoude. Maar dat 'er *volftrekt* geene beweegrede, om wel te leven, zoude overblyven, stem ik geenszins toe; alzo de schoonheid zelve der deugd, om tot het omhelzen van haar zonde aanlokken en naar zig trekken; of liever, gelyk de Heer KANT herinnert, de zedelyke Wet uit *haar zelve* de gehoorzaamheid beveelt, en de pligt alle andere beweegredenen, die niet uit de Wet zelve gehaald zyn, veracht. (*Critic der Pract. Vernunft*, pag. 154. *Ed. nov.*). Eindelyk, in-
dien

tem ratione argumenta practica in theoretica resolvi,
neque illa his præstare putaverim.

Sin autem, negata Dei existentia, nullum amplius *motivum* ad recte vivendum superesse hominibus contendis; largior quidem, sublata supremi Numinis existentia, virtutem maximo gravissimoque præsidio destitui; sed *plane nullum* recte vivendi motivum superesse minime concedo, cum ipsa virtutis pulcritudo ad eam amplectendam invitare atque allicere possit, vel potius, uti *Kantius* monet; ipsa Lex Moralis *per se* obedientiam imperet, officiumque omnia alia motiva respuat, quæ non ab ipsa lege petita sunt (*Critic der pract. Vernunft*,

dien men al toestaat : dat, GODS Aanweezen ontkend zynde, alle de werkkrachten der deugd ontzenuwd zouden worden ; zo volgt daar uit alleenlyk : dat wy de overtuiging van GODS Aanweezen noodig hebben. Maar uit de noodzaaklykheid of nuttigheid dezer overtuiging volgt niet het *Godlyk* bestaan zelve, het welk verondersteld wordt, van elders gegeven of beweezen te zyn.

BYVOEGSEL tot BLADZ. II.

Op bladz. II. heb ik eene twyfeling geoperd, tegen de stelling : *Dat de Gelukzaligheid,*

nunft, pag. 154.). Deinde si vel maxime concedatur, negata Dei existentia, omnes virtutis nervos incidi ; id unum inde sequitur, *opus nobis esse* ad recte vivendum convictione de Supremi Numinis existentia ; sed necessitas vel utilitas hujus convictionis non infert ipsam Dei existentiam, quæ aliunde data vel probata esse supponitur.

ADDITAMENTUM ad PAG. II.

Pag. II. dubium movi contra propositionem, quod *feli-*

heid, door de zuivere rede, met de Zedelykheid ten nauwſten verbonden wordt. Zie hier een' andere tegenwerping. In den eindigen Geest, in welken de neigingen niet zelden met de zedelyke Wet ſtryden, vertoont zig de deugd dikwerf alleen met de neigingen ſtrydende, het zy door dezelve te onderdrukken, of te beteugelen; het welke de Heer KANT op verſcheidene plaatſen uitdrukkelyk beweert. Daar nu in dit geval de neigingen niet voldaan worden; zo is het klaarblykelyk, dat de zedelykheid met de gelukzaligheid, (in den *Kantziaanſchen* zin genomen) *ſtrydig* is, en dus wel verre van met dezelve eene juuſte evenredigheid te hebben. Ik zie derhalven niet, hoe de *zuivere rede* de gelukzaligheid, dat is, de voldoening van alle neigingen, met de zedelykheid noodzaaklyk verbindt.

Voor

felicitas per puram rationem intime cum moralitate conjungatur. En aliam objectionem! In mente finita, in qua propensiones haud raro cum lege morali pugnant, virtus ſæpe non alia ratione ſefe exferit, quam *luſtando* cum propenſionibus. easque vel opprimendo vel reſtringendo, id quod *Kantius* pluribus locis diſerte aſſerit. Quo caſu cum propensiones non expleantur; evidens eſt, moralitatem felicitati, (ſenſu *Kantiano* ſumtæ) *contrariam* eſſe, tantum abeſt, ut cum illa juſtam habeat proportionem. Non igitur video, quomodo *pura ratio* felicitatem, id eſt, explementum omnium propenſionum, cum moralitate neceſſario conjungat.

Cete-

Voor her overige wil ik hier wel gelet hebben op eene andere *Verbinding*, die, naar het my voorkomt, GODS Aanwezen niet onduidelijk *aanwyst*. Want, met goede daaden gaat gepaard eene innerlyke gerustheid en vergenoegen des gemoeds. Met kwaade daarentegen eene innerlyke ongerustheid en ongenoegen van het zelve. De saamvoeging dezer dingen is wel *natuurlyk*, maar niet *noodzaaklyk*; en het is 'er zo verre van, dat die saamvoeging door de *zuivere Rede* gekend wordt; dat, indien de ondervinding de zelve niet beweest, wy niet zouden kunnen bepaalen, welke de betrekking zy, van twee, (volgens KANT zelve) zo *ongelyksoortige* zaken, naamlyk der *zedelykheid* en der *zinnykheid*. Vinden wy nu hier niet eene uitnemende en verwonderingwaardige huishoudlyke inrichting onzer Natuur, die haaren wyzen Maaker aanduid? Ik voor my beken: dat

Ceterum ad aliam *conjunctionem* hac in re attendi velim, quæ mihi quidem Supremi Numinis existentiam haud obscure *innuere* videtur. Conjungitur quippe cum bonis actionibus interna animi acquiescentia et voluptas, cum malis internum animi tædium atque dolor. Harum rerum conjunctio *naturalis* quidem, sed non *necessaria* est, et per puram rationem adeo non cognita, ut, nisi experientia eam commonstraret, plane non determinare possimus, quænam sit duarum rerum, (ipso Kantio iudice) tam *heterogenearum*, *moralitatis* nimirum et *sensus*, relatio. Nonne igitur insignem hęc et admirandam naturæ nostræ œconomiam deprehendimus, quæ

dat ik dit *Praktisch* bewys voor GODS Aanweezen, verre boven het *Kantziaansche* bewys zoude stellen; maar het is klaarblyklyk, dat het Eerste alle zyne kracht ontleent uit de grondbeginzelen der *Theoretische* Philosophie, zonder welke het mynes oordeels, geene schaduw zelfs eener betooging zoude vertoonen.

Sapientem illius auctorem innuit? Equidem practicum hoc pro existentia Dei argumentum *Kantiano* longe prætulerim: sed evidens est, illud omne suum robur a principiis philosophiæ theoreticæ petere, sine quibus ne umbram quidem demonstrationis obtineri posse existimo.

T W E E D E
A N T W O O R D
O P D E
V R A A G E ,

VOORGESTELD DOOR DE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYË DER
WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:

*Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys
van Gods aanweezen, en wel zoo, als het zelve
door den Heer KANT is opgegeeven,
als ware dit het eenige?*

D O O R

FREDERICUS DANIEL BEHN,

*Illustris Gymnasti Lubecensis Conrector. Philos.
Doctor &c. te Lubek.*

ONDER DE ZINSPREUK:

*Non tam auctoritatis in disputando quam rationis
momenta quærendæ sunt.*

Aan wien de Zilverè Medaille, als een *Accessit*,
is toegewezen.

COMMENTATIO PHILOSOPHICA
IN QUA ANQUIRITUR

*Quid de nouo illo morali argumento, quo probare
connisus est KANTIUS Deum esse,
sit sentiendum, examini*

ACADEMIÆ SCIENTIARUM CELEBERRIMÆ,

Quæ floret Harlemi, subjecta ab illius auctore.

A. R. S. CIO IO CCLXXXIX. a. d. Septembris.

E

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

LECTURE 1

1.1. Kinematics

1.2. Dynamics

1.3. Energy

1.4. Momentum

1.5. Angular Momentum

1.6. Relativity

1.7. Quantum Mechanics

1.8. Statistical Mechanics

1.9. Electrodynamics

1.10. Optics

1.11. Modern Physics

TWEEDE ANTWOORD

O P D E

V R A A G :

*Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys
van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve
door den Heer KANT is opgegeeven,
als ware dit het eenige?*

Wie, die van het geene in onzen tyd
in de Geleerde Waereld voorvalt
kundig is, kan onkundig zyn, hoe veel moei-
te de schrandere Heer KANT aangewend
heeft, om alle de Leerstelsels zoo der oude
als nieuwe Wysgeeren om verre te werpen,
en

COMMENTATIO PHILOSOPHICA

I N Q U A A N Q U I R I T U R

*Quid de nouo illo Morali argumento, quo probare
connisus est KANTIUS Deum esse sit sentiendum.*

S Y M B O L U M.

*Non tam auctoritatis in disputando quam rationis
momenta quærenda sunt.*

Quanto *Kantius* opere, vir acerrimo ingenio, phi-
losophorum pariter antiquorum ac recentiorum
circulos conturbare connisus sit, quanta inde impri-
mis inter Germaniæ philosophos certamina, eaque
acerbitatis nonnunquam plenissima, exorta sint, ecquis

E a est

en vooräl, welke bittere twisten daardoor onder de Duitſche Wysgeeren ontſtaan zyn.

Onder deze zyn er aan de zyde van den Hr. KANT die gewapend zyn en op het hevigſte ſtryden, geen bedenking maakende, hem den voorrang te geeven boven de Wysgeeren van alle Natiën en Volken en eenpaarig beweeren: Dat hy eindlyk de krachten en grenzen der reden op het nauwkeurigſte bepaald heeft, die hem dus, gelyk het ook den *Jenafchen* Wysgeer Hr. Reynhold behaagd heeft, noemen: een man, die alle ſtelzels der verſtandigſte en voortreflykſte Wysgeeren vergruisd heeft, (*den alles vermolzelenden KANT*). Dan of hy in deeze Eer, welke zyne aanhangers hem willen toefchryven, zeer veel behaagen zoude geſchept hebben, ſchynt twyffelachtig, en is van

est tam rerum, quæ in eruditorum orbe nostris scilicet temporibus accidunt, ignarus omnium, qui nesciat? Sunt inter illos, qui a Kantii partibus stent armati & digladiantur acerrime, neque vereantur, illum philosophis cuiusvis nationis & populi præferre, qui eum tandem rationis & vires & cancellos rectissime definiuisse, conclamitent, qui adeo, ut Reinholdo placuit, philosopho senensi, illum appellent virum omnia (procul dubio systemata sapientium quorumque præstantissimorum) pedibus conculcantem sine conterentem (*alles zermalmenden Kant*). Num verò ipsi ille honor, quem ei attribuere gestiunt ipsius aselectæ, vehementer placuerit, res quidem videtur al-

van geen genoegzaam belang, om ons daar mede op te houden.

Eertyds heeft hy gemeend, een bewys van vooren voor Gods aanweezen gevonden te hebben, het welke hy het eenige noemde; dan thans meent hy te begrypen: dat, naa de onbestaanbaarheid van zyn voorheen zoo zeer gelievd bewys doorgezien te hebben, de Menschlyke — door hem bespiegelende rede genoemd, volstrekt geene kracht heeft om te bewyzen, dat er eene onmeetbaare en verstandige Natuur, door welke alles bestaat en bestuurd wordt, aanwezig zy. Dienvolgens heeft hy getragt alle, de door de uitmuntenste Wysgeeren bygebragte bewyzen, over hoop te werpen; (met

tioris esse indaginis, sed non tanti momenti, ut illi diutius inhæreamus.

Vifus olim sibi est, reperisse aliquod a priori demonstrandi genus, quod vocabat onicum, quo probari posset, esse Deum. Sed jam esse venisse persuasus est, ut, illius antea a se vehementer laudati argumenti futilitate perspecta, rationi humanæ, quam appellat theoreticam, vim inesse diceret omnino nullam demonstrandi, naturam quandam dari immensam intelligentemque, aqua omnia sint condita, omnia gubernentur. Quapropter ea, quæa philosophis præstantissimis sunt euoluta, argumenta quasi pefundatum ire, (quonam euentu nunc non definio) conatus

(met welken uitslag beslisch ik thans niet); doch om niet te schynen alleen om verre te werpen, zonder tevens iets nieuws op te bouwen, tracht hy, als 't ware uit *Democritus* putje scheppende, een tot dus verre onbekend bewys geput te hebben, en ons door een grooten omslag van woorden te willen opdringen. Welk bewys hy als onwrikbaar voordraagt, en met alle kracht beweert geen ander voor mogelijk te houden. Het gezag des Schryvers overtuigd mischien veelen meer, dan de kracht der bewyzen,

Er zyn 'er daar en tegen veele, die het kantziaansche bewys zwak vinden en als eene bloote drogreden der Wysgeerte beschouwen. Daar nu deze hevige twist der elkanderen bestrydende Wysgeeren, nog niet

est. Ne autem duntaxat contriuisse, sed nouum etiam quoddam ædificium extruxisse videatur, nobis, se e Democriti veluti puteo argumentum huc usque nemini cognitum exhausisse, multis verborum ambagibus persuadere allaborat, quod itidem esse firmum, asseuerat, stabile, immotum, & præter illud dari posse nulum, equis virisque decertat. Sunt, ut accidere inter mortales solet, qui illi asseusum præbeant suum, auctoritate asserentis potius, quam argumentorum pondere commoti, quique huius asserenti sole clarius vociferentur elucere veritatem. In conspectum veniunt e contrario plurimi, qui argumentum illud Kantianum esse clumbe, immo merum sophisma nouæ philosophiæ

niet beflischt was, zo heeft de *Hollandsche* Maatschappij der Weetenschappen wyslyk goedgevonden, deze belangryke stoffe, die met het heil der Menschen zo nauw verknogt is, op nieuw te doen onderzoeken, en alle Geleerden aantemoedigen, om onpartydig te onderzoeken, of dit bewys goedkeuring verdiene dan te verwerpen zy.

Schoon ik my nu niet verbeelde genoegzaame krachten, ter besliffing van een zo gewigtig verschil te bezitten, zal ik echter, volgens het bekende spreekwoord in *Magnis*

phiæ, censeant. Quum igitur hæc tam feruida pugnantium contra se philosophorum lis nondum composita esset, rem illam maximi momenti, quæ eum hominum salute arctissime copulata est, examusim esse denuo explorandam, sapienter ACADEMIA, quæ floret Harlemi, scientiarum celebratissima indicavit, atque eruditissimos quosque incitavit, ut, remoto omnium partium studio, cuncti, quibus volupe esset, quibusque quum harum rerum cognitio, tum res gravissimas æqua lance ponderandi inesset facultas, & ingenii & perspicaciæ nervos intenderent, atque, utrum hoc argumentum plausu esset dignum, an potius non probandum, denuo rite disputarent.

Quamuis non sim is, qui mihi vires, ad tantam litem componendam necessarias, inesse confidam, tamen, quia secundum illud tritum sermone proverbium

nis Voluisse sat est, trachten zo veel te doen my mogelyk is; doch zoude ik der Maatschappye myne Verhandeling niet hebben durven aanbieden, zo ik niet gemeend hadde niet geheel vergeefs gewerkt te hebben. Diensvolgens zal ik my nu terstond ter zaake begeven, en wat ik al of niet heb kunnen uitvoeren, ter beoordeeling overlaaten aan die schrandere Mannen, welke gevraagd hebben: *Of het bestaan van het Opperwezen door zogenaamde zedelyke bewyzen, ten vollen kan worden betoogd of niet.*

Wy zien dan, dat ons hier te overweegen staat.

I. Of'er in het algemeen kunnen zedelyke

in magnis voluisse sat est, contendam, quantum possum, nec lucubrationem meam ACADEMIÆ, quam honoris causa iterum nomino, afferre aufus essem, nisi, me non omnino littus arasse, putavissem. Quapropter equidem me nunc statim a carceribus ad calcem decurrere accingam, & quid valuerint humeri ferre, quid non, illis relinquam dijudicandum *viris acutissimis*, qui quæsiverunt, utrum, dari Numen supremum, argumentis, quæ vocantur moralia, ad liquidum perduci posset, an non?

Videmus igitur cadere in deliberationem:

I. Num generatim excogitari queant argumenta mora-

ke bewyzen uitgedagt worden, door welke deze moeiljyke, en aan veele zwaarigheden onderhevige zaak, genoegzaam bewezen wordt.

2. Of in het byzonder dat bewys, waar van de Heer KANT zig voor uitvinder verklaart, van zo veel gewigt zy, dat daaruit eene onwrikbaare betooging dezer stelling, volge.

Schoon ik zo verre 'er af ben, dat ik in dit onderzoek, de kracht der zedelijke bewyzen, als geheel nutteloos verwerpen zoude, dat ik in tegendeel dezelve zeer geschikt oordeele, om de gemoederen der menschen te bewegen en te neigen ter omhelzing van dit gevoelen, moet ik echter betuigen, dat
uit

ralia, quibus res illa ardua sane, multisque implicata difficultatibus, fatis probetur;

2. An speciatim id, cuius *inuentorum Kantius* se esse profitetur, tanti sit momenti, ut inde firma huius asferti eliciatur demonstratio.

Licet tantum abfit, ut moralium in hac disputatione argumentorum vim esse nullam autumem, ut potius ea ad animos hominum commouendos, eosque proclives reddendos, ut huic sententiæ asfentiantur, esse aptissima arbitrer: tamen a me impetrare non possum, quin confitear, ex iis, quæ huc usque a philo-

uit die bewyzen, welke de wysgeeren tot heden opgegeeven hebben, geene volledige betooging voortvloeit.

Dan, naar het my toefchynt, zal het met myn oogmerk beter strooken, debewyzen, door welke de wysgeeren, het aanweezen van God hebben willen betoogen, kortlyk op te geeven; dan, dezelve wydloopig te ontwikkelen. Sommigen zyn van begrip, dat onder de Menschen, geen Volk zo Barbaarsch, zo woest of onbeschaafd is, dat schoon het niet weet, welk denkbeeld zig van de Godheid te vormen, echter niet weet dat er een God is. Deze verwonderenswaardige overeenstemming van alle Volken, meenen zy dat geen plaats zoude kunnen hebben, zo niet de Natuur, of liever de

Werk-

phus sunt contexta, demonstrationem non enasci, omnibus numeris absolutam.

Argumenta autem illa, quibus viri sapientes Deum esse probare voluerunt, recensere potius, quam prolixius euoluere, scopo meo videtur esse accommodatum. In hominibus nullam gentem esse neque tam barbaram neque tam immanem, nec tam feram, censent nonnulli, quæ non, etiamsi ignoret, qualem Deum habere deceat, tamen habendum sciat. Quam quidem admirabilem populorum consensionem omnium non posse locum habere, iidem arbitrantur, nisi animis Dei notionem ipsa impressisset natura, seu rectius

ip-

Werkmeester en Schepper derzelve het denkbeeld van God in hunne Ziel had ingeprent. Anderen terwyl zy de Natuur der Ziel nauwkeuriger beschouwen, komt het voor, dat de kracht des Gewetens niet zo sterk zyn kan, dat in beide gevallen, zy die geen kwaad gedaan hebben, niet vreezen, en de straffe steeds voor de oogen zweeft, van hun die gezondigd hebben, zo niet een Opperwezen de Zielen der Menschen zodanig geformeerd had, dat zy zonder eenig onderwys een voorgevoel (*anticipatio*) van hem, hebben; hem eerbiedigen, als Albestierder; als belooner der goeden, en straffer der boozen, dus hem als Rechter Godsdienschtig verëerende.

Andere schrandere Mannen, meenen bespeurd te hebben dat eene zekere neiging om God te dienen allen Menschen is ingescha-

pen
ipfius naturæ opifex conditorque. Aliis, mentis suæ indolem curiosius contemplantibus, videtur conscientia vis in utramque partem non posse esse tanta, ut neque timeant, qui nihil mali commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccauerint, nisi esset Numen supremum, quod mentes humanas ita formaverit, ut sui anticipationem vel sine doctrina haberent, seque ut omnia providentem, bonos præmiis remunerantem pravos suppliciis plectentem judicem religioso cultu venerarentur. Alii viri sagacissimi sibi videntur animadvertisse, omnibus omnium nationum homi-

pen, en dat zulks zonneklaar blykt, dewyl; wanneer het gemoed door Godsdienstige aandoeningen ontvlamd, de blyken daarvan welke wy zekerlyk niet leeren, maar door het aangezicht en de geheele Lichaams-houdinge, door zekeren Natuur-dwang genoodzaakt, uitdrukken, onder alle Volken, niet alleen dezelfde zyn, maar ook van elk, die dezelve ziet, duidlyk en op dezelfde wyze waargenomen worden. Al het welke zy begripen onmogelyk te zyn, ten ware er een God zy, die, ten einde Hy van den Mensch gediend worde, de Natuur der Menschen in 't algemeen, opzetlyk, met Wysheid en Goedertierenheid zodanig geformeerd had.

Dan daar de Haarlemsche Maatschappy der

minibus internam quandam Dei colendi propensionem esse innatam, idque ex eo sole meridiano clarius elucere putant, quia, si animus pietate quadam in Deum flagrat ardentiore, illius signa, quæ non addiscimus, sed vultu totoque corporis gestu, necessitate quadam naturæ coacti, exprimimus, inter omnes terræ gentes non tantum sunt eadem, verum etiam a quolibet, cuius in oculos incurrunt, satis et pari modo intelligantur. Quæ quidem fieri non posse rentur, nisi esset Deus, qui, ut ab hominibus coleretur, communem hominum naturam consilio sic formauerit, ut sapientissimo ita etiam benevolentissimo.

At quoniam ab Academia Scientiarum, quæ Harle-
mum

der Weetenschappen, voornaamlyk het Kantiaansche bewys ten onderzoek heeft voorgesteld, met weglating van alles het welk daarmede niet op het nauwste zamenhangt, zo zal ik my niet ophouden met zaken die tot andere bewyzen van dien aart behooren en door anderen wydloopig verklaard zyn. Wy gaan dus over tot de Hoofdzak, ten einde de ons voorgeschrevene paa- len niet te buiten te gaan. Derhalven zal ik in de eerste plaats het zedelyk bewys, ons door den Heer KANT opgedrongen, over 't welk de hedendaagsche Wysgeeren twisten, volgens den zin des uitvinders, duidlyk voordraagen, en dit gedaan zynde, het zel-

num condecorat, lex est sancita, ut in primis argumentum Kantianum ad examen revocaretur, omis- sis omnibus, quæ cum illo non artissime cohæreant, in illis, quæ ad alia eiusdem generis argumenta pertinent, uberius explicandis haud desudabo, quippe quæ etiam ab aliis in utramque partem sint disputata atque explicata. Ad id potius evoluendum, quod hoc loco caput est rei, nos accingemus, ne illas, quæ nobis prescriptæ sunt, lineas transiliisse videamur. Ut autem omnia, quæ sunt et recte definienda et juste dijudicanda, luculenter, apte ordineque exponantur concinno, mihi quidem, hanc omnem rem accuratius consideranti, videtur a scopo non alienum, si primum illud argumentum morale a Kantio nobis obtrusum, de quo summa est summorum nostris temporibus philosophorum dissen- sio, ex mente inventoris dilucide exponam, deinde

ex.

ve nauwkeurig overweegen. Vervolgens zal ik onderzoeken of de Heer KANT, zo hy met zig zeive overeenstemt en den grondslag van zyn nieuw stelzel zelve niet om verwerpen wil, een bewys van dat soort kan famenflanfen, en als onwrikbaar voorstellen. Eindlyk of hy niet veel eer zelve, zig heeft genoodzaakt gevonden, met klaare woorden te bekennen, dat in dit zyn zedelyk bewys geene waare — maar flegts eene schyn-kracht eener volledige betooging plaats hebbe, gelyk eertyds *Epicurus* gezegd wordt gesteld te hebben: Dat God geen Vleesch — maar flegts *schyn Vleesch*, (*quasi carnem*) — geen bloed maar *schyn-bloed* (*quasi sanguinem*) had. Indien ik zo gelukkig ben, alle deze dingen, volgens het oordeel der Maatschappye, wel en bondig voortestellen, zoude my zekerlyk

expositum æqualance ponderem, tum anquiram, utrum Kantius, si sibi constare, nec systematis sui novi fundamentum ipse evertere velit, ejus generis argumentum possit contexere, idque firmisimum; postremo an ne potius fuerit verbis luculentissimis ipse confiteri coactus huic suo morali argumento non inesse veram, sed modo quasi vim perfectæ demonstrationis, ut olim Epicurus statuisse dicitur, Deum non habere carnem, sed quasi carnem, non sanguinem, sed quasi sanguinem. Quæ quidem omnia si mihi contingeret, esse tam felici, ut ex sententia Academiae sæpius laudatæ recte ac solide exposuerim, mihi sane nil posset accidere optatius,

nil

Iyk niets gewenschter en aangenaamer kunnen te beurt vallen. Ik zal derhalven zo veel in myn vermogen istrachten te verhoeden, dat zig de Maatschappy niet den tyd beklage, welken zy aan het Leezen dezer geringe Verhandeling besteed.

I.

nil jucundius. Connitar igitur quantum in viribus meis est situm, ut *Illam* non pœniteat temporis, quod in hac mea qualicumque lucubratione perlegenda contriverit.

I.

I.

L

Welke is de Natuur, en Aart van dat zedelyk bewys, waarvan de Koningbergsche Wysgeer, zig voor den Uitvinder verklaart, en aanpryst als het eenige, waar door de mogelykheid van Gods bestaan, met zekerheid kan beweezen worden.

Om deze Vraag regt te beantwoorden; moeten wy vooräl, raadpleegen met die boeken aan welke de Schryver den titel geeft. 1. *Critick der Reinen Vernunft* – 2. *Critick der Practischen Vernunft*. En uit deze Boeken moeten wy, zo wel de beginselen uit,

I.

Quenam est natura atque indoles moralis illius argumenti, cuius inventorem philosophus Reiomontanus se exstitisse profitetur, quodque suum ex iis, quæ dari possunt, tanquam unicum commendat, quo Deum esse queat certo probari.

Quam quidem ad quæstionem ut recte possit responderi, ejus inprimis libros, quos inscripsit 1.) *Crietick der reinen Vernunft*, 2.) *Critick der Practischen Vernunft*, consulamus oportet, atque ex illis quum principia tum ipsam rationem concludendi, qua

uit, als den redeneer-trant op welken hy zyne besluiten vestigt, derwyze voordraagen, dat wy hier bloot als vertaalers verschynen. Dan, ten einde niemand twyfele, of onze aanhalingen inderdaad Kant's woorden zyn, zullen wy, wanneer wy zulks nodig denken, de bronnen uit welke wy geschept hebben aanwyzzen. Zie hier dan de uitdrukkingen van dien schryver en derzelver verband zodanig voorgesteld, dat daar uit het door hem ten sterksten gepreezen bewys, schynt voortgevloed te zyn.

I. Alle Menschen is een zeker vermogen ingeschapen, door het welke zy bekwaam worden, zodanige zaaken in het byzonder te kennen, die in de zinnen vallen, en welke onder de *formen* van tyd en ruimte begrepen

qua usus est, ita expromamus, ut interpretis tantum munere hoc loco functi esse videamur. Ne quis autem dubius hæreat, an etiam, quæ depromemus, ea sint vere Kantiana, sapius, quando opus esse intelligitur, fontem ipsum, ex quo hausta sunt, indicabimus. En igitur Kantii enunciationes, earumque combinationem, sic factam, ut inde argumentum, quod suum esse gloriari solet, quodque vehementer laudat, emanasse videatur.

I. Omnibus hominibus mentis quædam facultas innata est, qua idonei evadunt ad ea imprimis cognoscenda, quæ in sensus cadant, quæque sub temporis et

pen worden. Dit vermogen nu is onze be-
spiegelende (*theoretische*) rede, welker gren-
zen zo nauw bepaald zyn, dat zy buiten de
gemelde vormen niets verstaan, niets door-
zien kan. Dan 'er is ook eene uitoefenende
(*Practische*) rede, aan welke, zo veel ver-
mogen toegeschreeven wordt, dat zy alleen
den Wil aandryft en bestiert. Dit vermo-
gen ontkennende, zoude men moeten be-
weeren, dat de *Practische* wetten geene ze-
delyke, algemeen voorgeschreevene wetten
zyn, maar alleen die, welke ieder Mensch
zig zelve, als de regelmaat zyner daa-
den (*Maximen*) gewoon is voorteschry-
ven (a).

II. De

(a) *Critik der Practischen Vernunft* p. 34-38.

*spatii formis intelligantur. Quæ quidem facultas est
ratio nostra theoretica, cuius cancelli adeo contracti
sunt in angustum, ut supra illas, quas dixi, formas
neque sapere, nec quicquam perspicere possit. Datur
autem quoque ratio practica, cui tanta, ut sola vo-
luntatem impellat, eique imperet, vis inesse dicitur,
qua negata, necesse est, ut leges practicæ non sint le-
ges morales (*sittengesetzse*) omnibus latæ, sed eæ tan-
tum, quas sibi, ut regulas agendi, (*maximen*) sin-
guli quique homines solent præscribere. (a).*

II. Ra-

(a) *Critik der practischen Vernunft. p. 34-38.*

II. De Natuur kent aan de Practifche rede alleen het vermogentoe, de zedelijke wetten zodanig voortefchryven dat zy bloot tot haar betrekking hebben, maar niet tot die neigingen van den Wil, welke wy weten ons ingefchapen te zyn; want indien dit niet zo was, zoude de rede geene noodzaaklykheid met haare wetten kunnen verbinden, om alle verftandelyke weezens tot derzelve waarneeming te verpligten. Dan alle kunnen onmogelyk verpligt worden, ten zy de wetten zodanig ingericht zyn, dat haare kracht niet verbroken worde, fchoon ook die geftehdheden, in welke het eene van het andere verftandelyke wezen mogt verfchillen, niet in aanmerking genomen wierden (b).

III. Het

(b) l. c.

II. Rationi practicæ foli natura vim attribuit, leges morales ita ferendi, ut tantum ad fe, non autem ad illos voluntatis respiceret appetitus, quos nobis innatos effe fcimus. Quod enim nifi locum haberet, legibus fuis non poffet ratio neceffitatem adjungere, qua omnes, quibus rerum intelligentia inefle potest, ad eas obfervandas obligarentur. Obligari autem omnes neutiquam poffent, nifi leges ita effent comparatæ, ut illarum vis minime infringeretur, quamvis ad conditiones, non attenderitur illas, quibus una res intelligens ab altera discerneretur (b).

III.

(b) l. c.

III. Het voorwerp (*Materia*) van het be-
geer vermogen (*facultatis appetendi*) noemt
de Hr. KANT iedere zaak welks daadlyk be-
staën geëist wordt. Indien derhalven de be-
geerte, door welke wy tot dat voorwerp ge-
dreven worden, sterker is dan de Practische
wet en haare bron is, dan moet onze wyze
man dat beginzel een op ondervinding rus-
tend beginsel noemen en teffens beweeren, dat
het zelve niet onder de zedelyke wetten kan
gesteld worden. (c).

IV. Daarenboven zyn de beginselen wel-
ke de Hr. KANT voorwerplyk noemt, alle
van eenërlei aart, ook alle begreepen onder
dit

(c) l. d. pag. 38.

III. *Materiam facultatis appetendi appellat Kantius*
rem quamlibet, quæ ut existat, postulatur. Si
igitur cupiditas, qua ad istam rem impellimus regulam
practicam antecedit, illiusquæ est fons seu conditio.
(Bedingung), principium, quod inde enascitur, nomi-
nat idem ille vir sapiens empiricum, simulque contem-
dit, illud in legum moralium numero non posse ha-
beri (c).

IV. Principia practica, quæ *Kantius* dicit materia-
lia, sunt unius ejusdemque generis, quæ omnia
in

(c) l. c. pag. 38.

dit eenige beginsel, dat aan alle bezielde weezens ingeschaapen is, en waardoor zy ook alle gedreeven worden, dat zy zig zelve lief hebben, en hunne gelukzaligheid zoeken. Derhalven kan het volgens den Heer KANT niet anders zyn, dan dat iedere ziel, die aan den eenen kant met rede begaafd, doch aan den anderen kant binnen zekere enge grenzen bepaald is, door zekere, niet vrywillige maar noodzaaklyke en natuurlyke aandrift naar zyne gelukzaligheid haakt. Trouwens, daar hy eindig is, moet hy noodwendig zyne behoefte voelen, en door dit gevoel noodwendig aangeprikkeld worden om zig van dezelve te bevryden, en tot eenen staat te geraaken in welken hy zig voorstelt gelukkig te zullen zyn. Nochtans daar ieder verstandig weezen het bovengemelde

voor-

in uno illo principio continentur, quod cunctis ingeneratum est animantibus, quoque incitantur, ut se ament, suamque felicitatem expetant. Quapropter, iudice *Kantio*, fieri non potest, quin animus quilibet, ut ratione præditus, ita terminis etiam circumscriptus angustiis, impetu quodam non voluntario, sed necessario & naturali ad prosperitatem adspiret suam. Etenim quum sit finitus, non potest non sentire indigentiam (*bedurfnisz*), cuius quidem sensu necesse est, ut stimuletur, ab illa se liberare, et ad statum contendere istum, in quo sibi beatus esse videatur. Attamen quia hoc *materiale* principium res quævis

voorwerplyk (*Materiale*) beginsel niet dan door ondervinding (*Empirice*) kan leeren kennen, zo mag men dit beginsel: *Zoek uwe Zaligheid*, niet als eene wet aanneemen, alzoo de waare zedelyke wet, by alle met rede begaafde Weezens, in welken staat zy ook verkeerren, de eenigste beweeggrond van hunnen Wil zyn moet. (*d*)

V. Wanneer elk verstandig weezen, de regelmaat zyner daaden voor algemeene Practische wetten houdt, moet hy noodwendig niet aan derzelve voorwerp, maar slegts aan derzelve form haar kracht toe schryven, van den Wil te beweegen, en tot die daaden te beweegen welke men wenscht. De-
ze

(*d*) l. c. pag. 40.

intelligens non nisi experientia edocta (empirisch), potest cognoscere, non licet, hoc principium seu problema: *quare felicitam* pro lege haberi, quia lex vere moralis omnibus rebus ratione præditis, quo etiam cunque in statu vivant, (in allen Faellen) debet esse incitamento, quo voluntas movetur (Bewegungsgrund des willens) (*d*).

V. Quod si res queque intelligens, agendi sua principia (maximen) leges practicas universales esse, cogitat; necesse est, ut non illorum materiae, sed tantum formæ vim adseribat, voluntatem movendi, et
ad

(*d*) l. c. pag. 40.

ze form der wet meent nu onze Wysgeer-
 slegts door de rede begreepen te kunnen wor-
 den; maar geenszins binnen het bereik der
 zinnen te vallen, noch onder de verschynze-
 len te kunnen gerekend worden. Weshalven
 dande form van dit beginsel, voorzo verre het
 over den Wil heerscht, van alle andere oor-
 zaaken die in de waereld, volgens de wet der
 oorzaaklykheid (*causalitatis*) ontelbaare ver-
 änderingen voortbrengen, geheel en al on-
 derscheiden is, om dat deze laatste uit de
 verschynfelen, tot welke de uitkomsten der
 dingen behooren, ontstaan. Hier uit besluit
 eindlyk de Hr. KANT, dat, daar geene an-
 dere beweeggrond van den Wil de zedely-
 ke wet verdient genoemd te worden, dan
 alleen de gemelde wetgevende form, die Wil
 niet kan onderworpen zyn aan die wetten,
 wel-

ad res, quæ expetantur, dirigendi. Quam quidem
 legis formam a ratione tantum percipi, nec in sensus
 ullo modo cadere, nec visis *φαινομεναις*, (Erscheinun-
 gen) posse accenseri, philosophus noster arbitratur.
 Quapropter etiam huius principii forma, quatenus vo-
 luntati imperat, a reliquis omnibus causis, quæ in
 mundo secundum legem *causalitatis* innumeras pro-
 creant rerum commutationes, diversa est maxime, quia
 illæ ab ipsis visis (Erscheinungen) quibus rerum eventus
 annumerandi sunt, proficiscuntur. Ex iis demum elicit
Kantius, quum nulla alia causa movens voluntatis (Be-
 stimmungsgrund des Willens) lex moralis mereatur
 nuncupari, quam sola ea universalis legislatoria forma,

welke de natuur aan de verschynzelen voorschryft, dat is niet aan de wet der oorzaaklykheid. (*causalitatis*) En dus heeft deze beroemde Wysgeer gemeend de bronte ontdekken uit welke de vryheid ontspringt, en heeft niet geschroomd die wil vry te noemen, voor welke in stede van wet de blote form van het beginsel waardoor zy (de wil) tot werken word aangedreven, ene algemene wetgevende form (*forma universalis legislatoria*) kan zyn (e).

Dan of onze reden, wanneer ze zedelyke wetten geeft, door andere ons onbekende oorzaken zodanig bepaald worde, dat dat geen, het welke, wanneer wy de oogen des

(e) l. c. pag. 48—50

voluntatem illam legibus, quas natura *Φαινομένης* seu visis præscribit, nimirum legi *causalitatis* non esse subiectam. Hic igitur philosophus ille præclarus sibi visus est fontem videre, e quo libertas emanat, idemque non dubitavit, voluntatem eam esse liberam dicere, cui tantum loco legis illa principii, quo ad agendum impellitur, *forma universalis legislatoria* (blosze gesetzgebende Form der maxime) potest esse. (e). An autem ratio nostra, si leges morales fert, aliis causis iisque ignotis ita determinetur, ut illud, quod, quum ad sensuum incitamenta oculos mentis dirigamus,

(e) c. pag. 48-50.

verstands richten op de aanprikkelingen der zinnen, vryheid genoemd wordt, eene zekere noodwendigheid der natuur moet genoemd worden, kan van weerzyden wel betwist maar aan geene zyde door eenigerlei poging beslist worden. De ondervinding derhalven, leert ons alleen, die vryheid, welke KANT de Practische noemt; maar of de bespiegelende rede daar omtrend met zekerheid iets beslissen kunne of niet, meent hy dat niet diepzinniger behoort onderzocht te worden (f).

VI. Dan

(f) Critick der Reinen Vernunft, pag. 381.

„De Nederduitsche Vertaaler heeft niet ondienstig geoordeeld, de Leezers hier te doen opmerken, dat de aanhaalingen des Schryvers uit *Kants Critick der Reinen Vernunft*, gedaan zyn, volgens de *Nieuwe Uitgaave* van dat Werk, welke 28 bladz. meer beslaat dan de Eerste, zo dat men b. v. de hier gedaane aanhaaling pag. 831 zoeken moet in de eerste uitgaave pag. 803. Ik heb gemeend dit te moeten aanmerken tot gemak van Leezers, die geene andere dan *d'eerste* uitgaave bezitten.

libertas vocatur, appellanda fit naturæ quædam necessitas, in utramque partem quidem potest disputari, sed nullo studio extra omnem controversiam aleæ poni. Quapropter libertatem, quam dicit *Kantius* practicam, tantum nos experientia docet; utrum autem ratio theoretica de illa re aliquid certi statuere possit, an non, subtilius anquirendum haud esse existimat (f).

VI. Quum

(f) Kritik der reinen vernunft, pag. 831.

VI. Daar allen Menschen, een onweerstandlyke zugt naar gelukzaligheid ingeschapen is, zo is het voor ons van belang nauwkeuriger te onderzoeken, hoedanig en van welken aart die zugt zy. De Hr. KANT heeft, gelyk blykt, dezelve tweezins verklaard: Ik acht het mynen pligt beide die verklaringen met 's Wysgeerseigene woorden voor te draagen, hy heeft naamlyk beweerd, dat de gelukzaligheid die staat is der ziel, in welken alle haare begeerten niet alleen ten aanzien der verscheidenheden, maar ook der trappen en duuring (*id est extensive, intensive & protensive*) vervuld worden (g). Dan op een andere plaats, noemt hy de gelukzalig.

(g) K. d. p. V. pag. 834.

VI. Quum hominibus omnibus a natura cupiditas quædam indelebilis insita sit, felicitatis expetendæ, nostra sane refert, ut quæ & qualis sit illa, diligentius rimemur. Duplici autem modo illam a Kantio esse explicatam, liquet, quam ego duplicem definitionem, mearum partium esse arbitror, ut, quantum fieri potest ipsius philosophi verbis exprimam. Affirmavit nimirum, felicitatem esse illam animi conditionem, in qua omnes eius appetitus non tantum ratione varietatum, sed graduum etiam atque durationis, id est extensive, intensive & protensive expleantur (g). Alio autem loco felicitatem dicit illam rei cuiusque ratio-

(g) K. d. p. V. pag. 834.

ligheid, dien staat van ieder met rede in deze waereld begaafd Wezen, in welken hem, geduurende zyn geheele bestaan, alles naar wensch gaat. Welke gelukzaligheid derhalven alleen rust op de overeenstemming der natuur, met het geheele doelwit van dat Wezen en tevens met de natuurlyke beweegredenen van deszelfs Wil. De Practische wet welke ons gegeven wordt uit hoofde van onze zugt naar gelukzaligheid, noemt hy den regel der wysheid (*prudentiæ*); Maar dien regel (indien 'er anders, gelyk hy 'er voorzigtig byvoegt, zodanig eene is) waar van de beweegrede, geene andere is dan dat wy der gelukzaligheid *waerdig* worden, noemt hy de zedelyke (moreele) wet. Van welke de eerste ons aanwyst, wat men doen moet, om gelukkig te worden, de andere ons beveelt hoe

tione præditæ in mundo conditionem, in qua illi in tota vitæ suæ perennitate (in seiner ganzen Existenz) e voto fluunt omnia, quæ igitur felicitas, naturæ confessione cum toto eiusdem rei scopo & simul cum naturali voluntatis incitamento (wesentlichen Bewegungsgründen seines willens) unice nititur. Legem practicam, quæ nobis ob cupiditatem felicitatis fertur, regulam prudentiæ, illam autem, si modo, ut caute addit, datur, cuius causa movens (Bewegurfache) nulla alia est, quam, ut digni fiamus felicitate, legem moralem nominat. Quarum prima nos de eo admonet, quid faciendum sit, si felicitatis participes evadere

flu-

hoewy ons gedraagen moeten, om met recht der gelukzaligheid waardig te worden (*b*).

VII. Haar waardig worden kunnen wy niet anders, dan wanneer wy alle onze daaden trachten interichten, volgens de wet, welke de bloote Practische rede uit hare eigene kracht vaststelt, en ons niet zonder een gebiedend vermogen voorschryft. Dan deze hoogste wet, gebiedt ons zo te handelen, dat de beweeg-grond van onzen Wil te recht kunne gehouden worden, voor het beginzel der algemeene wetgeving. Wanneer wy deze Wet, niet stiptlyk betrachten, dan is het onmogelyk, dat wy der gelukzaligheid kunnen waardig geacht worden. Derhalven moet ook

(*b*) K. d. p. V. pag. 224.

studemus, altera nobis præcipit, quales nos præbere debeamus, ut iure digni habeamur illa (*h*).

VII. Digni illa fieri nequimus, nisi ad legem, quam sola ratio practica sua ipsius rei condit, & nobis non sine imperandi facultate præscribit, actiones nostras componere nitamur. Lex autem illa suprema nos iubet, ita agere, ut causa voluntatis nostra movens (Maxime) merito queat haberi pro principio universalis legislationis. Quam quidem legem nisi omnino observamus; fieri non potest, ut felicitate digni existimemur. Quapropter etiam suprema rationis practicae

(*h*) K. d. p. V. pag. 224.

ook die wet voor de hoogste wet der Practische rede gehouden worden, dewelke ons verplicht altyd zodanig te handelen dat wy der gelukzaligheid waerdig worden (*i*).

VIII. De deugd is die voortreffelijkheid der ziel, waardoor wy slegts, uit hoofde van het gezag dezer hoogste wet, zodanige denkwyze koesteren, als met die wet overeenkomstig is (*k*). De volmaakte overëenstemming van onzen Wil met de zedelyke wet is, volgens den Hr. KANT, de *Heiligheid*, welke niemand in deze waereld bereiken kan. Zy kan derhalven alleen gevonden worden, in een onëindigen voortgang tot de bovengenoemde overëenstemming (*l*).

IX. De

(*i*) K. d. p. V. pag. 54.

(*k*) K. d. p. V. pag. 231.

(*l*) K. d. p. V. pag. 220.

lex putanda est, quæ nos ad ea semper facienda obstringit, quibus digni fiamus felicitate (*i*).

VIII. Virtus est illa animi præstantia, qua tantum ob legis huius supremæ auctoritatem semper ita sentimus, ut eidem legi est consentaneum (*k*). Perfectam autem omnis nostræ voluntatis cum lege morali convenientiam affirmat *Kantius* esse sanctitatem, quam nemo in hoc terrarum orbe valet adipisci. Quamobrem illa duntaxat in progressu quodam infinito ad eam, quam supra nominavimus, convenientiam reperiri potest (*l*).

IX. Est

(*i*) K. d. p. V. pag. 54.

(*k*) K. d. p. V. p. 231.

(*l*) K. d. p. V. p. 220.

IX. De deugd, waardoor wy der Gelukzaligheid waardig kunnen worden, is wel de voornaamfte voorwaarde van dezelve, doch daarom mag zy niet genoemd worden het Goed het welke redelyke Wezens als het hoogfte begeeren; alzo dat hoogfte goed niet zoude kunnen plaats grypen ten zy de Gelukzaligheid er by kwam (*m*).

X. Maar nu leeven wy in eene Zinlyke waereld, en wie is zo dom, dat hy niet weet, dat in die waereld, tufchen de deugd en de Gelukzaligheid geen zodanig verband plaats heeft, dat de laafte uit de eerfte noodzaaklyk volgt? Zien wy niet veele, zeer uitnemend deugdzaame Menfchen, die, wel verre van

(*m*) K. d. p. V. p. 198.

IX Est quidem virtus, qua tantum digni exiftere possumus felicitate, huius fuprema conditio (Bedingung), fed propterea non eft bonum nominanda, quod, qui ratione præditi funt, tanquam consummatum appetunt, quia, ut id bonum fummum exoriantur, neceffe eft, ut felicitas etiam accedat (*m*).

X. Sed viuitur in mundo, qui in fenfus cadit (Sinnwelt) et quis eft tam omnium rerum rudis, quem fugiat, in illo virtutem inter ac felicitatem non effe copulam qua efficitur, ut hæc illam neceffario fequatur. Videmusne plurimos homines virtutibus præfantiffimis

(*m*) K. d. P. V. p. 198.

van by uitftek gelukkigte zyn, met de fmertlykfte rampspoeden worstelen, — daar integendeel dikwerf de allerondeugdzaamfte door het geluk begunftigd worden en alles zig naar hunnen wensch fchikt, en die derhalven niet alleen en de gelukkigfte genoemd maar ook geoordeeld worden? Dus zynook omdezerede, deugd en Gelukzaligheid twee zeer onderscheidene begrippen (*n*) van welke d'eene geenszins d'andere influit; waartrend de Stoicynen, die de Gelukzaligheid in de herinnering der deugden ftellen, even weinig gehoor verdienen als de Epicuristen die de deugd daar in ftelden dat iemand

(*n*) K. d. P. V. pag. 201.

mis ornatos, qui, tantum abest, ut felicitate abundant, ut calamitatibus potius premantur luctuosissimis, quum e contrario sapissime iis, qui turpissima vitiorum lue se contaminarunt, fortuna arrideat prospera, e votis succedant omnia, quique propterea quum appellentur, tum existimentur beatissimi. Sunt igitur hanc quoque ob causam virtus et felicitas notiones longe dissimilimæ (æufferst ungleichartige Begriffe) (*n*), quarum una alteram nullo modo complectitur. Quocirca nec stoici, qui in recordatione virtutum felicitatem, nec Epicurei audiendi sunt, qui virtutem in eo posuerunt, ut quis sibi conscius esset actionum suarum, quibus ad felicitatem duceretur. Utrique igitur diverso modo alucinati sunt, et a via discesserunt

ve-

(*n*) K. d. P. V. pag. 201.

mand zig zyner daaden, door welke hy de Gelukzaligheid erlangde, bewust was (o).

XI. Wy moeten ons veelëer eene waereld voorstellen, die naar alle de zedelyke wetten geschikt is, gelyk zy ook, wanneer men op de vryheid der verstandige wezens ziet, en men de noodzaaklyke en zedelyke wetten beschouwt, zyn moet. En deze waereld heeft het onzen Wysgeer behaagd, de verstandlyke (intelligibele) waereld te noemen, om dat in dezelve geene bedingen of oogmerken noch beletzelen der deugd (b.v.) zwakheden en smetten der Natuur in aanmer-

(o) K. d. P. V. pag. 201.

veritatis pruritu quodam incitati, inter notiones dissimillimas, felicitatem scilicet virtutem, identitatem, ut loquitur *Kantius*, eruendi (o).

XI. Mente potius concipiendus est mundus aliquis, qui cunctis legibus moralibus est accomodatus, sicut etiam, quum spectas rerum intelligentium libertatem, esse potest, quum leges necesfarias easque morales contemplaris, esse debet. Quem quidem mundum philosopho nostro placuit appellare eum, qui intellectu tantum cognoscitur (intelligibele Welt), quia in illo neque ad ulla conditiones seu scopos (Bedingungen, Zwecke) neque ad impedimenta virtutis e. g. ad infirmitates fordesque humanæ naturæ animus re-

(o) K. d. P. V. pag. 201.

merking komen. Zij is derhalven in zig zelve een bloot, maar tevens een Practisch, denkbeeld der waereld, welk denkbeeld niet te min een invloed op de zinlyke waereld kan en moet hebben, op dat dezelve zo veel mogelyk met dat denkbeeld overeenstemme. Het denkbeeld der zedelyke waereld is derhalven geen bloot verdigtzel van een speellend vernuft, maar heeft inderdaad een bestaan; doch niet zo als of zy tot zodanige zaaken behoorde, welke het verstand kan aanschouwen. Zij moet veeléer eensdeels betreklyk gemaakt worden tot de zinlyke waereld, welke dan als een zaak der zuivere rede moet beschouwd worden, andersdeels ook tot het *Corpus Mysticum* der met rede begaafde wezens in de waereld, in zo

ver-

flectitur. Est igitur in se quidem nuda (blosse Idee), sed practica tamen mundi idea, quæ nihilominus in mundum sensibus obiectum (Sinnwelt) ita influere et potest et debet, ut huic ideae, quantum fieri potest fiat congruens. Itaque moralis mundi idea non est tantum ingenii luxuriantis figmentum, sed re ipsa subnititur (hat eine objective realitaet); at non juxta, ac si ad illas res, quas mens potest intueri (einen Gegenstand der intelligibelen Anschauung) pertineret. Referenda potius est partim ad mundum in sensu cadentem, qui tum tanquam res puræ rationis in practico eius usu (Gegenstand der reinen Vernunft, in ihrem practischem Gebrauch) considerandus est, partim etiam ad corpus mysticum rerum in mundo ratione præditarum, quatenus liberum illarum arbitrium,

verre derzelve vrye wil altyd naar de wetten geschikt, niet alleen met zig zelve, maar ook met de vryheid van alle anderen overeenstemt (o).

XII. Gelyk de zedelyke beginselen, volgens de rede, in deszels practisch gebruik, noodzaaklyk zyn, zo moet ook volgen, dat dezelfde rede, in haar Theoretisch gebruik staande houdt, dat ieder het recht heeft om te hoopen, dat, naar maate hy zig der Gelukzaligheid heeft waardig gemaakt, hy dezelve ook in die maate erlange. Het moet derhalven niet ontkend worden, dat het stelsel der Gelukzaligheid wel onverbreeklyk, doch alleen in het denkbeeld der zuivere rede, verknogt is (p).

XIII. Dan,

(o) K. d. R. V. pag. 836.

(p) K. d. R. V. pag. 837.

legibus semper accommodatum, non cum semet ipso solum, sed cum aliorum etiam quorumcumque libertate arctissime conspiret (o).

XII. Quemadmodum secundum rationem in practico eius usu principia moralia sunt necessaria: sic etiam cogitur, ut eadem ratio in theoretico suo usu asserat, cuius jus esse sperandi, fore, ut, qua industria se felicitate dignum reddidit, eodem gradu illam consequatur. Negandum igitur non est, cum systemate felicitatis virtutis systema indissolubili quidem vinculo, sed in idea puræ rationis, esse connexum (p).

XIII. In

(o) K. d. R. V. pag. 836.

(p) K. d. R. V. pag. 837.

XIII. Dan, in de door den Hr. KANT zogenaamde zedelyke waereld, moeten wij de waereld die door het verstand kan begrepen worden, ons zodanig voorstellen, dat wy van alle de beletselen, die gewoonlijk der deugd tegenstand bieden, afzien; want waaröm zouden wy ons niet een zodanig stelzel kunnen voorstellen, waarin de Gelukzaligheid met de deugd, zo noodzaaklyk verbonden is, dat de grootheid der laatste aan de grootheid der eerste beantwoorde. Trouwens in die zedelyke waereld, zoude de vryheid, welke, door de wetten deels opgewekt, deels beperkt wordt, de oorzaak van eene algemeene gelukzaligheid zyn, en redelyke wezens, die zodanige beginsels volgden, zouden niet alleen hunne, maar ook anderen bestendige gelukzaligheid staa-
 -ben in

XIII. In morali autem mundo, quem appellat *Kantius* eum, qui intellectu potest concipi (intelligibele Welt), cuiusque notionem ita formamus, ut impedimentorum, quæ virtuti obici solent, rationem habeamus nullam, quid obstat, quo minus dari cogitemus eius generis systema, in quo cum virtute felicitas necessario ita sit combinata, ut huius magnitudo illi respondeat. Etenim in illo mundo morali libertas, quæ legibus moralibus partim excitatur, partim restringitur, foret universalis salutis causa et res ratione utentes, quæ eius generis principia sequerentur, non suam tantum, sed aliorum etiam perennem salutem stabilirent et augerent. Sed illud systema in quo virtus felicitatis

in de deugd, als de gelukzaligheid voortbrengende, verschynt, is, gelyk men ligtlyk ziet, slegts een denkbeeld, het welke dan eerst plaats kan hebben, wanneer alle zo handelen als zy behoorden; dat is: Wanneer de geenen die rede gebruiken, alle hunnedaaften zo inrigten, als of zy alle van eenen Oppersten Wil, welke alle de byzondere Willen in zig of onder zig bevat, voortvloeiden. Dan, daar de vryheid van een ieder aan die verpligting, welke uit de zedelyke Wet ontspruit, behoort te gehoorzamen, schoon veelen dezelve minachten en noch uit de natuur der dingen, noch gelyk de Hr. KANT gelieft te spreken, uit de oorzaaklykheid der daaden, noch uit derzelve verband of vergelyking met de deugd, gelukzaligheid kan voortspruiten; uit al het welke hij besluit, dat 'er geen nood-

tis est affectrix, mentitantum ideam esse, facile percipimus, quæ tum modo re ipsa locum habere potest, si omnes ita agunt, ut debent, i. e. si ii, qui ratione utuntur, omnes suas actiones sic suscipiunt, ac si illæ omnes ab una suprema voluntate, quæ cunctas singulorum voluntates in se sive sub se comprehendit, proficiscantur. Quum autem illi obligationi, quæ ex lege morali nascitur, cujusvis libertas obsequi debeat, quamvis multi illam flocci pendeant, neque e rerum natura; neque, ut *Kantium* loqui iuvat, e causalitate actionum, neque ex illarum nexu seu comparatione cum virtute, utrum felicitatem gignat, nec ne, elici potest; e quibus ille omnibus colligitur, ne
xum

noodzaaklijk verband tusfchen de Zaligheid op welke wij hopen en de onvermoeide poging om dezelve te erlangen kan ontdekt worden, zo flegts de natuur ten grondslag gelegd word. Doch indien de natuur van zodanig eene hoogfte rede, die de waereld volgens zedelyke wetten regeert, ingericht is, dan mogen, dan kunnen, wy zulkshoopen (q).

XIV. Het verftand van dat redelyk Wezen (*intelligentia*) in het welke met de hoogftegelukzaligheid de allervolmaaktfte zedelyke Wil verbonden, en de oorzaak is van alle gelukzaligheid in de waereld, voor zo verre die Wil met de deugd faamgepaard gaat, noemt de Hr. KANT het denkbeeld (*Idea-*
le

(q) K. d. R. V. pag. 838.

xum quendam necesarium inter salutem, quam speramus, et indefesum illius consequendæ studium detegi non posse, si solâ natura fundamenti loco ponitur. Licet autem nobis, virtutem inter et salutem eius generis nexum sperare, si a suprema quadam ratione (hoechster vernunft), quæ secundum leges morales mundum gubernat, natura est constituta (q).

XIV. Ideam illius rei ratione utentis (Intelligenz), in qua cum summa beatitudine voluntas moralis perfectissima coniuncta, cuiusvis in mundo felicitatis causa est, quatenus illa cum virtute pari pasu ambulat, sum-

(q) K. d. R. V. pag. 839.

le) van het hoogste goed. In welk denkbeeld van het hoogste oorspronkelijk (dus vervolgt de Hr. KANT) de rede alleen de oorzaak van het noodzaaklyk verband tusfchen de deugd en de gelukzaligheid kan ontdekken, welke beide van hem genoemd worden de grondbeginzelen (*Elementa*) van het hoogste afgeleide goed. Daar ons nu de rede zelve dwingt, ons als de geenen aan te merken, welke behooren tot die waereld, welke niet dan door het verstand kan begreepen worden, en ons door hulpe der zinnen geene andere waereld voorkomt, dan eene waereld vol verschynzelen, in welke dat verband niet gevonden wordt, zo moeten wy die toekomstige waereld noodwendig houden voor zo eene, in welke onze gelukzaligheid zal geëvenredigd zyn aan de volmaaktheid onzer deugd (r).

XV. Het

(r) K. d. R. V. pag. 838.

summi boni formam seu *ideale* Kantius appellat. Quo igitur in ideali, ut pergît auctor, summi boni originalis, ratio tantum detegere potest causam connexionis virtutem inter et felicitatem necessariæ, quæ utræque ab illo vocantur summi boni derivati elementa. Quum igitur ab ipsa ratione cogamur, ut nos putemus esse illos, qui ad mundum, intellectu qui modo concipi potest, pertineant et ope sensuum mundus tantum nobis appareat *φαινομένον* plenissimus, in quo illa connexio non invenitur: necesse est, ut illum mundum futurum esse arbitremur, in quo, ut virtus nostra est perfectissima, ita erimus beatissimi (r).

XV. Ut

(r) K. d. R. V. pag. 838.

XV. Het noodwendig doelwit, tot het welke de Wil, die door de zedelyke wet bestierd wordt, niet nalaten kan te streeven (s), is: Dat het hoogste goed in de waereld verkreege worde, op deeze grondvoorwaarde; dat alle begeerten met die wet overëenstemmen, of, het geen het zelvde is, dat de deugd volmaakt zij. Dan deze deugd kanniemand in de waereld verkrygen. Ook is met dezelve de gelukzaligheid in de waereld, niet noodzaaklyk verbonden. Wy moeten derhalven, of, aan die gelukzaligheid wanhoopen, of onze rede moet noodwendig eene toekomstige waereld onderstellen, in welke de besten de gelukkigsten zyn zullen. Hier komt by, dat, indien men ee-

(s) K. d. P. V. — (de pag. heeft de Schryver niet opgegeeven.

XV Ut summum in mundo obtineatur bonum, est meta necessaria, ad quam voluntas, quæ morali lege regitur, non potest non tendere (s). Summi illius boni conditio suprema est perfecta omnium appetuum cum eadem lege conuenientia, sive perfecta virtus. At illam neque quisquam in hoc mundo nancisci potest, neque cum illa in terrarum orbe felicitas necessario conjuncta est. Quare vel omnino nobis de illa felicitate desperandum est, vel non potest, quin ratio nostra mundum aliquem futurum esse asserat, in quo optimus quique erit felicissimus. Quibus

(s) K. d. P. V.

eene zodanige waereld, niet hoopen konde, de zedelyke wetten niets anders zouden zyn dan bloote herschenschimmen; dewyl het geene uit die wetten noodwendig volgt, en de rede met dezelve verbint, geheel vervallen zoude (t).

XVI. Doch dit kan niet vervallen, dewyl de rede ons door haare eigene kracht niet alleen gebiedt; dat wy ons der gelukzaligheid, door betrachtting der deugd, waardig maaken; maar ook eischt: dat'er een noodzaaklyk verband tusfchen die beiden plaats hebbe. Weshalve dezelve ook eischt:

I. „ Dat wy naaden dood een leeven moeten

(t) K. d. R. V. pag. 839.

bus accedit, ut leges morales; nisi ejus generis mundus sperandus est, nil nisi *inania ingenii figmenta* sint, quia id, quod ex legibus illis necessario sequitur, quodque eadem ratio cum illis conjungit, tum penitus tollitur (t).

XVI. Tolli autem non potest, quia ratio nobis non tantum sua ipsius vi imperat, ut virtutis studio nos dignos felicitate faciamus, sed quia etiam postulat, ut nexus inter utramque necessario detur. Quapropter etiam ab eadem postulatur.

I. Ut post mortem nobis sit vita speranda illaque

(t) K. d. R. V. pag. 839.

„ten hoopen, en wel een eeuwig leven
 „in de waereld, die zodanig gefchapen is,
 „dat op de hoogfte deugd, eene met haar
 „overeenftemmende gelukzaligheid volge.”

2. „Dat wy het bestaan *van iets* ftellen,
 „het welke niet alleen van de natuur onder-
 „fcheiden zy, maar 't welke ook de oorzaak
 „der geheele natuur kunne genoemd wor-
 „den en uit wiens kracht de naauwkeurige
 „overeenkomst der Gelukzaligheid met
 „de deugd voortvloeit. Dan deze opper-
 „fte oorzaak kan uit zynen eigen aart, niet
 „anders, dan de natuur, niet alleen met
 „de wet van den wil, maar tevens met de be-
 „tragting dier wet, doen overeenftemmen,
 „voor zo verre zy, die derede volgen, die
 „wet voor den voornaamften beweeggrond
 „van den Wil houden. Er kan dus in de
 „waereld geen hoogfte goed plaats hebben,

Zo

æterna in mundo, qui ita est conditus, ut summam
 virtutem felicitas ei congruens sequatur.

2. Ut rem aliquam esse statuamus, quæ non a na-
 tura modo diverfa fit, fed quæ etiam univerfæ naturæ
 caufa appellari queat, et a cuius vi felicitatis accurata
 convenientia cum virtute proficiscatur. Hæc autem
 fuprema caufa cogitur, ut naturæ conſpirationem non
 ſolum cum voluntatis lege, fed cum legis etiam con-
 templatione conſtituat, quatenus ii, qui ratione utun-
 tur, illam legem pro ſummo voluntatis incitamento
 (für den oëberften Bewegungsgrund des willens) ha-

G 5 bent.

„ zo niet eene opperste natuur bestaa , wel-
 „ ker werkkraft (*causalitas*) van dienaart
 „ is, dat zy overëenkomstig met de zedely-
 „ ke wetten, aangewend wordt. Dat nu eene
 „ natuur, welke overëenkomstig met die wet-
 „ ten handelt, rede en Wil bezit, begrypt
 „ ieder. Derhalven de hoogste oorzaak der
 „ tuur, in zo verre dezelve, uit hoofde
 „ van het hoogste goed, door de rede moet
 „ gesteld worden, is, een wezen, het wel-
 „ ke, begaafd met verstand en Wil, de na-
 „ tuurgeschieden heeft, te weten God. Wan-
 „ neer men derhalven eischt, dat er een
 „ hoogst afgeleid (*derivatum*) goed bestaan
 „ kan, dan wordt ook geëischt, dat 'er een
 „ volstrekt hoogst goed, van het welke al-
 „ le andere goeden hunnen oorsprong heb-
 „ ben, bestaa. Of dat er een God zy (*u*).

(*u*) K. d. P. V. pag. 225.

bent. Dari igitur in mundo summum bonum non potest, nisi suprema quædam sit natura, cuius vis agendi (*causalitæ*) ita est comparata, ut moralibus legibus convenienter applicetur. Quæ autem natura iis convenienter agit, illam ratione uti & voluntate, equis est, qui non intelligat. Itaque suprema naturæ causa, quatenus ob summum bonum a ratione poni debet, res est, quæ, intellectu & voluntate prædita, naturam procreavit, scilicet Deus. Quapropter quum postuletur, ut dari possit summum bonum idque derivatum, postulatur etiam, ut verè sit supremum bonum, a quo reliqua bona originem suam ducunt omnia, seu ut fit Deus. (*u*).

XVII. Vi-

(*u*) K. d. P. V. pag. 225.

XVII Wy zien derhalven, dat, de Practische rede, uitgewerkt heeft dat geene, waar in de Theoretische te kort schoot. d'Eerste eischt als noodzaaklyk; dat men het bestaan van God erkenne, en op dezelfde wyze verlicht zy ons (als 'tware) wanneer de vraag is, hoedanig wy ons God moeten voorstellen. Dit is klaar, dat de Gelukzaligheid, welke wy ons, volgens den eisch der hoogste zedelyke wet moeten trachten waardig te maaken, niet kan verkreegen worden, ten zy die God, de Schepper der waereld, de hoogste volmaaktheid bezitte. Dezelfde onze Practische rede eischt derhalven noodwendig, dat wy dien God houden:

I. „ Voor den volmaakt heiligen, om dat „ hy eene waereld heeft willen scheppen, in

XVII. Videmus igitur, quod ratio theoretica efficere haud poterat, id a practica esse praestitum. Postulat igitur necessario, ut Deum esse statuatur. Eadem quoque nobis face quasi praelucet sua, si in deliberationem cadit, qui et qualis ille sit putandus. In apri-co positum est, felicitatem, qua ut nos faciamus dignos, lex suprema moralis iubet, non posse obtineri, nisi Deus is sit mundi conditor summis perfectionibus ornatus. Quapropter eadem nostra ratio practica necessario postulat, ut illum arbitremur esse

I. Sanctissimum, quo velit mundum creare, in quo virtutem felicitas semper sequatur.

„ in welke de gelukzaligheid een standvas-
 „ tig gevolg is der deugd.”

2. „ Voor den Alweetenden, omdat hy
 „ de Natuur van alle onze daaden, en de
 „ innigste aandoeningen, in elken staat op
 „ het nauwkeurigste kan beoordeelen en
 „ door alle volgende eeuwen voorzien kan.”

3. „ Voor den Almagtigen, omdat hy ons
 „ die belooningen kan toevoegen, die aan
 „ onze verdiensten geëvenredigd zyn.”

4. „ Voor den Regtvaardigsten om dat
 „ Hy het Wil.”

5. „ Eindlyk voor den alömtegenwoor-
 „ digen en Eeuwigen.”

Het geen derhalven onze Theoretische re-
 de, met alle haare poogingen op geenerlei
 wy-

2. Omniscium, quo actionum nostrarum quarum-
 que naturam intimis animi nostri affectionibus quocun-
 que in statu accuratissime queat dijudicare et per omnia
 secula futura intelligere.

3. Omnipotentem, quo præmia nobis possit imper-
 tire, meritis nostris accomodatissimæ.

4. Iustissimum, quo id velit.

5. Omnipræsentem denique et æternum. Quod igitur
 ratio nostra theoretica omnibus suis conaminibus
 definire nullo modo poterat, id lex moralis notione
 sum-

wyze besliffen kon; bepaalt de zedelyke Wet door het begrip van het hoogste Goed, waaromtrent onze zuivere Practifche rede verkeert, te weten door het begrip van hem, die de eerste oorzaak der geheele natuur is, en die alle dingen onderhoudt, en met de hoogste goedheid en wysheid bestiert. Uit dit alles fchynt te volgen: Dat wy het begrip van God niet verfchuldigd zyn aan de natuurkundige (*Physique*) of befpiegelende (*Theoretifche*) maar alleen aan de beoeffenende (*Practifche*) rede, welke laaste derhalven (indien die hoogste zedelyke wet niet eene loutere herfenschim is) eischt

„ 1. Dat Gelukzaligheid mogelyk zy.

.II

2. „ Dat

summi boni, circa quod verfatur ratio noftra pura practica, (Gegenftand unfreer reinen practifchen Vernunft), determinat, nimirum notionem illius, qui omnium rerum in univerfa natura eft caufa primaria, quique omnia confervat, fummaque quum bonitate tum fapientia gubernat. Ex quibus omnibus fequi videtur, ut notio de Deo illa fit, cuius originem non phyfica feu theoretica ratio, fed duntaxat practica iure fuo fibi potest vindicare, quæque igitur, nifi illa lex fuprema moralis inane mentis figmentum eft, postulat.

1. Ut dari poffit felicitas.

2. Ut

2. „ Dat er een God zy, zonder wiens „ bestier het onmogelyk is, dat wy de Ge- „ lukzaligheid erlangen (v).

Welk vereischte der Practische rede, de Hr. KANT noodzaaklyk oordeelt, om dat indien hetzelfde niet toegestemd wordt, het laatste einde aller deugden, te weten het hoogste afgeleide (*derivatum*) goed, geenszins kan verkreegen worden.

Zie daar dan het zedelyk bewys, voor Gods Aanwezen, van het welke de Hr. KANT zig voor Uitvinder verklaart, en het welke, zyns oordeels, onder alle die uitgedacht kunnen worden, het eenigste is, het welke bewyst het geen beweezen moet worden.

II.

(v) K. d. P. V. pag. 252.

2. Ut deus sit, sine cuius nutu fieri nequit, ut illam felicitatem unquam consequamur (v).

Quod quidem rationis practicæ postulatam Kantius censet esse necessarium, quia, nisi concedatur, ultimus virtutum omnium finis, nempe consummatum bonum idque derivatum, neutiquam potest obtineri. En igitur morale argumentum, quo Deum esse evincitur, cuius inventorem vir ille saepe laudatus se esse confitetur, cuique unico inter omnia, quæ excogitari possunt, argumenta vim eius probandi, quod est probandum, inesse, indicat.

II.

(v) K. d. P. V. pag. 252.

II.

*Onderzoek, of het bewys van den Hr. KANT,
het aanzyn van God, volledig bewyze,
dan niet.*

Dat het bewys van onzen Wysgeer, door my derwyze is voorgesteld, dat ik niets van belang heb overgeslagen, noch iets daartoe niet behoorende 'er by gevoegd heb; Meen ik gerust te mogen zeggen; schoon ik, om niet de paalen, door de Hollandsche Maatschappy wyslyk voorgeschreven, te overschreeden, my zo veel mogelyk bekort heb. Thans moet dat bewys, onpartydig onderzocht worden, ten

ein-

II.

An Huic, quod Kantius invenit, argumento vis in se, certo probandi, Deum esse, nec ne, queritur.

Argumentum illud, quo utitur philosophus noster, a me ita expositum esse, ut nec quicquam majoris momenti omiserim, nec alieni a systemate eius quicquam ad illud adiecerim, videor mihi non temere arbitrari, quamquam ne limites transgrederer, ab ACADEMIA HARLEMENSIIUM ceteberrima sapienter positos, vela contraxi orationis. Nunc tandem illud ipsum æqua lance examinandum est, ut, quam

einde, ieder dezer zaaken kundig, kunne begrypen, welke kracht dit bewys hebbe. Myns oordeels behoeft hier niet onderzocht te worden, of ieder mensch eene onverzaadlyke begeerte hebbe naar de Gelukzaligheid, en derhalven zeer genegen zy zyne toefstemming te geeven aan de Leer, volgens welke GODS aanzyn vastgesteld wordt. Dit tog meen ik, dat door niemand kan ontkend worden, dan door een mensch, die noch den aart onzer ziele, genoegzaam heeft nagespeurd, noch uit de Geschiedenissen geleerd heeft, dat alle menschen, van welke Natie of Volk ook, die den Hemel aanschouwd, en den Loop der Hemelsche Ligchaamen hebben waargenomen, eenparig erkend hebben, dat eene alwyze Godheid bestaat, door welke dit alles geregeerd wordt. Indien zy dit niet

quam argumentum demonstrandi vim habeat, a quovis harum rerum perito recte intelligatur. Mihi quidem non videtur esse disputandum, anne homines ad unum omnes insatiabili quadam, ut beati evadant, cupiditate flagrent & propterea etiam sint propensissimi ad assensum doctrinae, qua Deus perhibetur, lubentissimo animo praebendum. Quod equidem modo posse illum negare reor, qui neque animi nostri indolem factis indagavit, neque ex historiarum monumentis didicit, ab omnibus omnium gentium hominibus, qui caelum fuspexerunt, coelestiaque contemplati sunt, una quas voce esse affirmatum, dari aliquod numen praestantis-
mae mentis, quo haec regantur. Quod nisi cognitum

niet begreepen en erkend hadden, zoude die meening volgens het zeggen van *Lucilius* bij *Cicero* niet zo bestendig plaats gehouden hebben; niet bevestigd gebleeven door de langduurigheid des tyds, noch gedurende zo veele eeuwen van het een' op het andere geslacht overgeërfd zyn. Deeze zyne meening tracht hy daar door te bevestigen, dat andere verdigtzelen, by verloop van tyden veelal verdweenen zyn. Want verdigtzelen verdwynen met den dag; maar de tijd bevestigd gevoelens die in de Natuur gegrond zyn.

De voornaame zaak, komt, myns bedunkens, hier op aan: dat wy nauwkeuriger onderzoeken, of in het *Kantziaansche* bewys eene genoegzaame kracht zij, om dat geene 't welke hy 'er meede bewyzen wilde,

zo.

comprehensumque animis haberent, illam opinionem non tam stabilem permanere censuit *Lucilius* apud *Ciceronem*, nec confirmari diuturnitate temporis, nec una cum seculis ætatibusque hominum inueterare potuisse. Quam suam sententiam eo confirmare studet, quod ceteræ opiniones fictæ atque vanæ diuturnitate extabuerunt, quia opinionum commenta delet dies, naturæ iudicia confirmat.

In hoc potius mihi videtur totius rei cardo versari, ut subtilius disputetur, utrum huic *Kantiano* argumento vis iusta insit, id, ad quod probandum excogi-

zoodanig te bewyzen, dat geen schrandere noch waarheid-lievende mensch, aan deze stelling, ER IS EEN GOD, enigzins twyfel kan. Doch, indien de beginzelen, welke in de *Kantziaansche* redeneering ten grondslage gelegd worden, zeker zyn en onwrikbaar. — Indien vervolgens *Kants* manier van besluiten zoodanig is, dat zy nauwkeurig overeenstemt met de regelen welke de bedrevenste redeneerkundigen niet alleen hebben voorgeschreeven, maar van welker zekerheid zy ook ten vollen zig overtuigd achten. — Dan schiet geheel geene rede van twyfeling meer over. Derhalven vereischt myn oogmerk:

Dat ik, in d'*Eerste plaats*, de gronden van welke die Wysgeer zig bediend heeft naspeure. Ten

tabatur, ita probandi, ut mens perspicacissimi, veritatisque amantissimi cuiusque de hoc asferto, videlicet esse Deum, dubitare minime queat. Sed dubitandi adeo fibræ sunt evulsæ omnes, si primum principia, quæ fundamenti loco in hoc argumentandi genere a *Kantio* ponuntur, sunt certissima atque firmissima, deinde concludendi modus si adhibitus is est, qui regulis ærtissime congruit, quas ratio sapientissimorum quorumque in arte logica non præscribit modo, sed etiam perspicit esse certissimas. Itaque scopus, quem mihi propositum esse video, omnino exigit, ut.

I. Principia, quibus usus est ille philosophus, ad examen revocarom.

Ten *tweede* onderzoek, of tusfchen het besluit en de beginselen uit welke hy dezelve getrokken heeft, een verband zy, en wel zodanig een verband hetwelke niet gemakshalve verzonnen, maar uit hoofde van den zamenhang noodzaaklyk is.

Tot dit alles zal ik geen grooten omslag van woorden gebruiken, maar, dewyl ik my de mooglykste korthed tot eene wet hebbe voorgesteld, alles, zo nauw doenlyk is, en het gewigt der zaak toelaat, faamtrekken.

1. d' Hr. KANT onderscheid de *Practische* van de *Theoretische* rede; maar waarom hy niet de kenmerken er bygevoegd heeft, waar door de eerste van de laatste kan onderscheiden worden, is my niet wel mogelyk te be-
vroe-

2. Anquiram, num inter conclusionem et principia, e quibus elicuit, illam, nexus sit non commodi gratia fictus, sed ob rerum coherentiam necessarius.

Quæ quidem omnia non longis verborum et sententiarum ambagibus, sed, quia lex mihi sancita est, ut brevitati studeam, tam adducta in angustum oratione enodare connitari, quam ob rei dignitatem fieri potest.

1. Rationem practicam *Kantius* distinguit a theoretica, sed quare notas non adiecerit, quibus illa ab hac accurate discerni queat, hariolari equidem non possum.

vroeden. Want daar het gansche volgend onderzoek over de Practische rede zoude loopen, had hy vooraf moeten bepaalen wat die rede is, ten einde in het vervolg behoorlyk te kunnen bestemmen, welke kracht zy hebbe. Wy oordeelen derhalven dat het onze zaak is te bepaalen, wat, volgens het gevoelen der wysgeeren, die de natuur onzer rede met alle mogelyken vlyt onderzocht hebben, Practische, wat Theoretische rede is. Ons allen is een vermogen der ziel ingeschapen, om begrippen der zaken te vormen; derzelve verband intezien; derzelve oorzaaken te doorgronden, en uit die geenen, welke ons bekend zyn, onbekende af te leiden. Dus is de rede in het algemeen dat vermogen der ziel, waar door wy waare zaaken bevatten. Deze nu kennen

sum. Etenim quum ferme omnis disputatio de ratione practica esset futura, ante definire debuisset, quid esset illa ratio, ut deinde, quænam vis illi adhæreret, rite possent determinari. E re igitur nostra esse iudicamus, si, quænam sit ratio, quænam theoretica, quænam practica secundum sententiam philosophorum, qui rationis nostræ naturam summa perscrutati sunt industria definire conamur. Insita nobis omnibus est ea animi facultas, ut rerum notiones formare, illarum nexum perspicere, rerum causas cernere, et ex iis, quæ nobis sunt cognita, ignota eruere possimus. Est igitur generatim ratio animi facultas ea, quæ vera sunt apprehendendi. Cognoscimus autem illa sive tan-

nen wy of flegts uit zuivere begrippen en derzelve zamenhang, of ook, uit zodanige welke ons de ondervinding leert of in de zinnen vallen, indien het eerste plaats heeft dar is het zuivere rede; maar zo het laatste, dan kan zy *Empirice* genaamd worden. Wanneer vervolgens gevraagd wordt, welke onderscheid tusfchen de *Practifche* en *Theoretifche* rede plaats heeft, dan kan er zekerlyk geen ander niet verdigd maar waarachtig en uit de natuur onzer rede zelve voortvloeiend onderscheid bedagt worden, dan dat dezelfde rede, wanneer zy leert

1. Wat waar is, *Theoretifch*.

2. Wat zy, die met vryheid begaafd zyn, behooren te doen of te laten, *Practifch* wordt genaamd.

Doch of de natuur onze theoretifche reden

bin-

tantum e puris notionibus, illarumque connexionem, five etiam ex iis, quæ experientia docet, quæque in sensus cadunt. Si illud locum habet: ratio pura, fin hoc: ratio empirica potest nominari. Quum porro quæritur, quidnam inter rationem practicam et theoreticam discriminis detur, nullum profecto aliud idque non fictum sed verum, atque ex ipsa rationis nostræ natura fluens, excogitari potest, quam ut eadem ratio, si docet 1. quid verum fit theoretica 2. quid iis, qui libertate sunt præditi, faciendum fugiendumve, appelletur practica. Utrum autem rationis nos-

binnen zulke enge palen heeft begrenst, dat zy buiten de voorwerpen, die onder de form van tyd en ruimte gedagt, en slegts door de zinnen bevat worden, niets met zekerheid begrypen kan, gelyk KANT en zy die hem volgen, ons wel tragten te overreden, maar tot nog toe met gene dugtige redenen bewezen hebben, dan of in tegendeel de kragt onzer gemelde reden zig veel verder uitstrekke, en in staat zy zaken die op generly wyze in de zinnen vallen, met zekerheid te leren kennen, gelyk zeer vele onzer voortreffelykste wysgeeren staande houden en bewyzen, dit is ene zaak van het grootste belang, en die een diepzinnig onderzoek vereischt, doch waarin wy hier niet verder treden kunnen, schoon ik gene zwa-
 righeid make opentlyk te bekennen, dat ik
 het

træ theoreticæ tam angusti a natura limites sint positi, ut præter illa, quæ sub temporis et spatii forma cogitantur, sensibus modo percepta, nil certum atque exploratum habere possit, quemad modum Kantius et qui castra eius sequuntur, nobis persuadere moliantur quidem, sed nullis adhuc idoneis argumentis probaverunt, an e contrario illius nostræ rationis vis longe amplior sit, et ad rerum nullo modo in sensus incurrentium naturam recte explorandam aptior, quemad modum præstantissimorum philosophorum plurimi asserunt atque demonstrant; res quidem est maximi momenti altiorisque indaginis, sed hoc loco uberius disputari nequit, quamvis hisce posterioribus me as-
 fen-

het met de laatste eens ben. KANT beweert, dat onze Practifche reden ene kragt heeft, door welke alleen zy den Wil beveelt, wat er moet gedaan worden, en welke (kragt) derhalven een genoegzaam vermogen influit den wil te bewegen, en dat dit waarheid zy, meent hy daaruit te blyken, dat, deze kragt ontkend wordende, de practifche beginselen gene zedelyke wetten zoude kunnen zyn aan allen gegeven. Dan er zyn in deze zaken zeer bedrevene mannen, welke die stelling noch voor waar noch voor voldoende bewezen houden. Want onze reden al is zy Practifch, is niet dan een vermogen te leren maar niet te bevelen, wat gedaan moet worden. Wanneer wy door dat vermogen willen ontdekken, welke wetten door de natuur aan alle met

re.

sentiri, non dubitem aperte confiteri. Practicæ nostræ rationi inesse vim, quæ sola voluntati imperet, quid sit faciendum, quæque adeo sufficientem voluntatis movendæ in se habeat facultatem, *Kantius* asseverat, quam suam sententiam veram esse, ex eo patere putat, quia, si hæc rationis vis negatur, principia practica nequeunt esse leges morales omnibus datæ. Sunt autem viri harum rerum peritissimi, qui neque enunciationem illam esse veram, neque idoneo argumento probatam censeant. Nam ratio nostra, quamvis practica, est nil nisi facultas docendi, non autem imperandi, quid faciendum sit. Si illius ope explorare nobis animus est, quænam leges a natura, re-

reden begaafde wezens gegeven zyn, dan moeten wy noodwendig, zo veel onze vermogens toelaten, onderzoeken, welk het algemeene doelwit zy, ter bereiking van welke alle met rede en vryheid begaafde wezens streven moeten. Hebben wy nu dit doelwit ontdekt, dan begrypt onze reden, dat wy moeten vlieden alles wat ons belet hetzelfde bereiken, en alles te doen waardoor wy tot hetzelfde kunnen geraken. De Practifche reden ontdekt derhalven de zedelyke wetten, welke de natuur zelve aan alle met vryheid begaafde wezens heeft voorgescreven, en wanneer zy beveelt, dan beveelt zy niet derwyze, als of zy flegts door haare kragt den wil kon bepalen. De wil wordt veeleer bewogen, aan de wetten door de reden ontdekt, en haar (de wil) aange-

kon-

rum omnium ratione præditarum voluntati, latæ sint, non potest, quin, quantum ingenii vires possunt, anquiramus in metam illam universalem, ad quam omnes tendere debent ratione et voluntate utentes. Quam quidem metam quum nobis exploratam habemus, tum ratio nostra intelligit, omnia ea esse fugienda, quibus impeditur, quo minus illam consequamur, omnia facienda, quibus ad illam pertingere possumus. Detegit igitur ratio practica leges morales, quas omnibus voluntate præditis præscripsit ipsa natura, et quum imperat, non ita imperat, ac si vi sua sola voluntatem possit determinare. Commovetur potius voluntas, ut legibus a ratione detectis sibi que annunciat

tis

kondigd, te gehoorzamen, omdat wy allen door aanlokzelen der natuur tot het gemelde hoogste doelwit gedreeven worden.

2. Indien de Practifche reden flegts op zig zelve zoude zien, en in 't geheel niet op alle de begeerten ons door de natuur ingeplant, dan begryp ik in 't geheel niet hoe zy ene kragt, om ons wetten te geven, zoude kunnen uitoefenen. Want door de verklaring der reden bevelen de wetten, wat 'er niet moet gedaan en wat er al moet gedaan worden. Het goede moeten wy doen, maar het kwade laten. Dan wat goed, en wat kwaad is, wie kan ons dat zeggen, ten zy hy denke aan dat hoogste doelwit, ter verkryginge van welk alle ons door de natuur ingefchapene begeerten aandryven? Wanneer nu onze reden dat

tis obtemperet, quia ad illam supremam metam omnes a naturæ incitamentis impellimur.

2. Quod si ratio practica tantum ad se, nec ullo modo ad omnes, qui a natura nobis sint infiti, appetitus respiceret, quo pacto vim posset exferere, leges morales nobis ferendi, plane non intelligo. Leges enim, ratione interprete imperant, quæ sint fugienda quæve facienda. Fugere autem mala, facere bona debemus, Quæ sint bona, quæ mala, quis potest dicere, nisi de meta illa suprema cogitet, ad quam consequendam omnes appetitus a natura nobis infiti (naturtriebe) nos incitant? Quam quidem metam quum ratio nos-

dat doelwit heeft ontdekt, dan eerst kan zy ons algemene wetten ontdekken, dat is, volgens KANT, zedelyke wetten, die de natuur zelve aan alle met reden en vryheid begaafde wezens voorschryft. Dan dat aan die wetten ene noodzaakelykheid gehegd is, begrypt de reden, schoon praktisch, niet uit hare eigene natuur, maar, dan eerst, wanneer zy ziet, dat dezelve wetten met het algemene doelwit naar 't welk wy streven moeten, zodanig verknogt zyn, dat wy die wetten veragtede, het gemelde doelwit niet kunnen bereiken. Dan op dat het niet schyne, dat ik de reden enigzins te kort heb gedaan, beken ik gaarn, dat wy niet dan door hare hulpe zedelyke en wel algemene wetten kunnen begrypen, voor zo

tra detexit, detegere tum demum inde leges potest universales easque igitur secundum *Kantium* morales, quas omnibus, qui voluntate et ratione utuntur, natura ipsa præscribit. Necesitatem autem illis adiectam esse ratio, quamvis practica, non ex sua ipsius natura, sed potius ex eo intelligit, quum videt, illas cum meta universali, quam expetere debemus, ita esse conjunctas, ut spretis illis legibus, eam obtinere nequeamus. Ne autem rationis quicquam detraxisse videar, illius præstantiam esse tantam, lubens concedo, ut eius duntaxat ope leges morales easque universales, quatenus sunt enunciationes practicæ et ad quod sumus obligati, indicant mente concipere queamus. Obligandi vim leges illas non ab ipsa rerum ratione

uten-

verre dezelfven Practifche voorftellen zyn, en onze pligten, aanwyzten. Indien iemand bewyzen kan, dat die wetten hare verbindende kragt niet hebben uit de natuur der redenmagtige wezens zelve, maar alleen uit de Practifche reden, dan zal hy my een groote Baas (*magnus Apollo*) zyn. Want dat de wetten ene verpligtende kragt hebben, dit verklaart flegts de reden, maar het is de natuur der reden-magtige wezens van welke zy (de wetten) die kragt daadlyk hebben.

3. Daar niemand het recht heeft den Heer KANT voortefchryven, hoe hy de zaak welke wy begeren noemen moet, zo ftaat het hem ongetwyfeld vry elke zaak, welcher beftaan geeischt word, het voorwerp (*materia*) van ons begerend vermogen te noemen. Dan dat geen regel, die uit de eerfte aanlok-

utentium natura, fed tantum a ratione practica habere, fi quis rite demonftraverit, erit mihi magnus Apollo. Vim enim obligandi legibus inesse ratio folum declarat, illis attribuit communis omnium ratione utentium natura.

3. Quomodo rem, quam expetimus, appellare, debeat *Kantius*, quis est, qui sibi ius vindicet, id ab illo efflagitandi. Nil igitur impedit, quominus rem quamlibet, quæ ut exiftat, postulatur nomine materiæ de appetendi nostra facultate insigniat. Nuliam autem regulam, quæ ex primis naturæ nostræ invita-

men.

lokzelen onzer natuur ontspruit, onder het getal der Zedelyke Wetten kan gerekend worden, komt my niet voor zo klaar te zyn, als het den Heer KANT toefchynt.

4. Ook kunnen wy niet met hem instemmen, wanneer hy van oordeel is, dat alle de practifche beginzelen, by hem *principia materialia* genoemd, begrepen zyn in dat ene beginzel, waar door wy alle gedreven worden ons zelve lief te hebben, en onze welvaart te zoeken. Want, naar het my toefchynt, zyn ons vierderley oorspronkelyke driften (*ursprüngliche Grundtriebe*) ingefchapen, waar van gene uit de andere ontspruit, maar elke uit een en dezelfde bron, naamlyk uit ene en dezelfde kragt onzer natuur, door welke driften wy bewogen worden, 1.) Ons zelve lief te hebben,

mentis enascitur, in legum moralium numero esse habendam, non mihi adeo videtur, quam *Kantio*, liquere.

4. Nec illi calculum, adiicimus nostrum, si principia practica, quæ nominat materialia, in unico illo principio omnia contineri iudicat, quo cuncti impellimur, ut nos diligamus, nostramque expectamus salutem cernere enim mihi videor, nobis primaria quadruplicis generis incitamenta (*ursprüngliche grundtriebe*) innata esse, quorum nullum ex altero, sed quæque e communi fonte, scilicet ex una eademque vi naturæ nostræ oriuntur, quibus impellimur,

pri-

ben, 2.) den welstand van anderen te begunstigen, 3.) de menschelyke Maatschappij te beminnen, en Eindelyk 4.) God te eerbiedigen. Het een en ander meen ik hier niet breedvoerig te moeten bewyzen, maar slegts met een woord aantestippen.

5. Liever zal ik thans den Heer KANT vragen, van waar hy weet, dat alle de door hem zogenaamde *Principia materialia*; geen een uitgezondert, begrepen zyn in het enige beginsel, waardoor een ieder aanzet word met ene zekere natuurlyke drift om na gelukzaligheid te staan. Zo ik iets zien kan, dan heeft die beroemde man het bewys daaruit afgeleid, dat elke ziel, schoon met reden begaafd, nogtans ook een beperkt of eindig wezen is, en dus de haar
druk

primum ut nosmet ipsos amemus, postea ut aliorum prosperitati faveamus, tum ut societatis humanæ sumus amantes, denique ut Deum colamus. Quæ quidem hoc loco non uberius probanda, sed tantum verbo indicanda esse arbitror.

5. A *Kantio* nunc potius quæro, unde sciat practica illa principia, quæ appellat materialia, ad unum omnia in principio unico contineri, quo quisque ad suam felicitatem consequendam naturali quodam impetu incitatur. Si quid videndi mihi inest facultas, ex eo vir clarissimus desumpsit argumentum, quia quilibet animus ut ratione præditus, ita etiam circumscriptus
li-

drukkende behoefteigheid noodwendig moet voelen, en door dat gevoel aangedreven worden, om zig van dezelve (behoefteigheid) te bevryden, en na dien staat te streven, in welken zy zig gelukzalig oordeelt. Dit echter leidt hy niet af uit de ondervinding, maar uit de natuur van alle eindige zielen. Het is derhalven niet flegts een *Principium materiale*, maar ene door de natuur aan alle zielen, van welken aart zy zyn, en in welken staat zy ook leven, gegevene wet, dat zy hare gelukzaligheid zoeken. Daar hy nu die algemene wetten hier boven zedelyke wetten heeft genoemd, zo fchynt hy zig zelve tegentefpreken, wanneer hy ontkent, dat het gemelde beginzel onder het getal der wetten moet gerekend worden. Hy maakt ene onderscheiding tufchen de

limitibus feu finitus indigentiam, qua premitur, non potest, non sentire, eiusque sensu incitari, ut illam a se removeat et ad eum contendat statum, in quo sibi videtur beatus. Quod quidem non ex experientia, sed ex animorum quorumvis finitorum natura colligit. Est igitur non tantum materiale principium, sed lex omnibus cuiusvis generis mentibus, quocunque in statu vivunt, a natura lata, ut suam expetant felicitatem. Quas leges universales quum supra appellaverit morales, sibi met ipse videtur repugnare, si illud principium in numero legum habendum esse negat. Inter legis formam et materiam discrimen facit, quam posteriorem dicit esse rem quamlibet, in quam fertur voluntas.

de form en de materie der wet, de laatste zegt hy, is elke zaak tot welke de wil neigt. Dan dat hy de form der wet niet uitdrukkelijk noch duidelyk heeft bepaald, daar over verwondere ik my zeer, te meer daar een ieder zeer ligt begrypt, dat dezelve in zyn stelzel niet gemaklyk te vatten is. En deze, indien ik zo spreken mag, duisterheden verkrygen geen licht, wanneer hy er byvoegt, dat niemand de beginselen uit welke hy werkt voor wetten kan houden, ten zy hy begrype, dat zy door hunne blote form, waar door zy tot ene algemene wetgeving bekwaam worden, practische wetten te zyn. Aan de formen dezer beginselen schryft KANT de kragt toe onzen wil te bevelen. Daar nu deze kragt niet in de zinnen valt, noch onder de verschynzelen (*Phænomena*) kan gerekend worden, en

tas. Legis autem formam ab illo neque expresse neque dilucide esse definitam, eo magis miror, quo intellectu esse difficiliorem eam in illius systemate, quilibet facite cognoscit. Nec lux iis, ut ita dicam, tenebris suboritur, si, neminem, addit, posse agendi sua principia pro legibus habere, nisi mera sua forma, qua ad universalem legislationem fiunt apta, illa evadere leges practicas arbitretur. Horum principiorum formis adscribit *Kantius* vim voluntati nostræ imperandi. Quæ quum non in sensus cadat, nec visis, *Φαινομένων* sit accensenda, illam legi *causalitatis* non

en dus ook niet aan de wet der oorzakelykheid (*Legi causalitatis*) onderworpen zyn, zo meent hy daaruit te mogen besluiten, dat daar onze practische reden de kragt heeft om onzen wil door de meergemelde wetgevende form te gebieden, de reden zelve zo wel als de wil vry zy, schoon hy niet ontkent, dat de wil misfchien uit ene andere oorzaak ene noodzakelykheid der natuur zy. Dan daar hy noch op ene voldoende wyze heeft bewezen, dat onze reden die kragt bezit, noch het begrip van die algemene wetgevende form duidelyk verklaard heeft, en toestemt, dat onze vryheid daar uit niet kan betoogd worden, zo schynt het my nodeloos te zyn, in het ontwikkelen van deze dingen verder voort te gaan.

6. Wanneer wy de dubbele bepaling (de-

esse subjectam. Ex quo sequi putat, quum ratione nostræ practicæ vis infit, voluntati per formam illam legislatoriam imperandi, quum rationem ipsam, tum voluntatem esse liberam, quamquam non negat, fieri posse, ut illa libertas aliam ob causam sit naturæ necessitas. Quoniam autem neque satis probavit, rationi nostræ eam vim inesse, neque formæ illius universalis legislatoriæ notionem dilucide explicavit et libertatem nostram ex eo demonstrari non posse asseruit, supervacaneum mihi videtur esse, in illis extricandis versari diutius.

6. Duplicem, quam philosophus noster de felicitate

(*definitio*) welke onze Wysgeer van de gelukzaligheid zamengevoegd heeft (*) een weinig nauwkeuriger beschouwen, dan ziet men ligt, dat bij dezelve een kenmerk is gevoegd, waaruit volgt, dat slegts de genen der Gelukzaligheid kunnen deelachtig worden, welker leven geen einde zal hebben. Met welk regt hy nu dat kenmerk in de bepaling der gelukzaligheid heeft kunnen inlasfen, komt in overweging. Om welke reden hy dat gedaan heeft, is ligt te begrypen. Trouwens zonder de gelukzaligheid dus bepaald te hebben, zoude hy uit dezelve dat gene niet hebben kunnen afleiden, 't welk nogtans in zyn stelzel, gelyk uit het vervolg duidlyk blyken zal, het voornaamste is. Dat de wet, zoek de gelukzaligheid, niet

(*) Men herleze hier 't geen de Schryver in het 1ste Deel onder No. 6. heeft opgemerkt. Verzoek van den Vertaler.

te construxit, definitionem si paullo attentius contem-
plemur, facile intelligitur, notam quandam illi esse ad-
ditam, qua evincitur, illius modo participes fieri pos-
se eos, qui vitam vivunt, cuius finis erit nullus. Quoniam
igitur iure potuerit definitioni felicitatis notam illam
innectere, cadit in deliberationem. Quam ob causam
id fecerit, si quispiam quærat, facile est diiudicare.
Etenim nisi ita desinisset felicitatem, non id potuis-
set ex illa colligere, quod tamen esse in eius systema-
te præcipuum, postea satis apparebit. Legem illam:
quærefelicitatem, non regulam tantum esse prudentiæ.

niet flegts een regelder wysheid (*Prudentia*) is gelyk KANT nogmaals zegt, maar wel de gelyk een zedelyke regel, hebben wy boven (No. 5.) uit KANTS eigene gronden bewezen. Hy fchynt derhalven zelve te twyfelē, of ene wet kunne aangenomen worden, welker beweeggrond geen ander is, dan dat wy der Gelukzaligheid waardig worden, fchoon hy op ene andere plaats die wet niet alleen als daadlyk bestaande voordraagt, maar dezelve ook de hoogfte noemt.

7. Nogtans onderscheidt hy dezelve van ene andere hoogfte, welke ons de practifche treden kan voorschryven, en zulks flegts door de kragt die zy bezit om onzen wil te bevelen. Door dit haar vermogen om onzen wil te bewegen, beveelt zy ons zo te handelen, dat de beweeggrond van onzen wil (*maxime*) te regt kan

sicut *Kantius* iterum affirmat, sed vere moralem, ex ipsius *Kantii* principiis supra (No. 5.) demonstravimus. Dubitare ipse adeo videtur, an lex possit assumi, cuius causa movens nulla alla sit, quam ut digni fiamus felicitate, quamquam alio loco illam legem non dari tantum perhibet, sed eam quoque supremam esse dicit.

7. Attamen illam ab alia suprema distinguit, quam ratio practica vi tantum sua, qua valet voluntati nostræ imperare, nobis præscribere potest. Jubet hac sua voluntatem commovendi facultate, nos ita agere ut causa voluntatis nostræ movens (*maxime*) pro principio uni-

ver-

kan gehouden worden voor het grondbeginfel der algemene wetgeving. Dan hoe deze ons door de Practifche redengegevene wet door hare bloote zogenaamde algemeene wetgeevende form, van welke KANT dikwerf fpreekt, den wil kunne bepalen, verfta ik in 't geheel niet. Want zy is in zulke onduidelyke en twyfelachtige woorden voorgedragen, dat zij nader moet verklaard worden, eer wy begrypen kunnen wat men door wet te verftaan hebbe, daar in tegendeel, die hoogfte wet zo klaar en duidelyk moet uitgedrukt worden, dat een ieder, die flegts eenige kundigheit bezit, dezelve ligt verftaan kon.

Want hier moet gevraagd worden:

1.) Wat het beginfel (*principium*) der algemene Wetgeving zy,

2.) Hoe

verfalis legislationis merito putanda fit. Quæ quidem lex a ratione practica nobis data, quomodo tantum forma fua univerfali, ut ita dicam, legiflatoria, de qua fæpius differit *Kantius*, poffit voluntatem determinare, neutiquam intelligo. Etenim tam perplexis verbis eft exprefa, ut uberius ante fit explicanda, quam, quid fibi lex velit, cogitatione aflequi queamus, quum e contrario illa lex fuprema ita diftincte et dilucide exprimenda fit, ut a quovis, nifi mentem habeat minime excultam et fupina ignorantia obvolutam, facile intelligatur. Quæri enim debet

1.) Quid fit principium univerfalis legislationis,

I 2

2.) Quo

2. Hoe de beweeggrond zodanig een beginsel kan worden,

3. Welke de oorzaken zyn, waardoor dit kan bepaald worden.

Zo lang niet alle deze dingen vooraf in helder dagligt zyn gesteld, moet de door KANT met zulk een groten ophef geprezene Wet, noodwendig wegens haare duisterheid volstrekt onbekwaam zyn, om den wil van redenmagtige wezenste bewegen. Ook mogen wy te regt vragen, waarom wy toch verplicht zyn om aan deze wet te gehoorzamen. Zekerlyk zal niemand ene andere reden kunnen bedenken, dan op dat wy der gelukzaligheid waardig worden. Derhalven noemt ook KANT dikwerf de hoogste wet de gene, die ons gebied, dat wy ons der gelukzaligheid

waar-

2.) Quomodo causa movens fieri possit eius generis principium,

3. Quænam sint causæ, quibus id definiti queat. Quæ quidem omnia nisi ante luculenter sint exposita necesse est, ut illa lex a *Kantio* vehementer commendata propter obscuritatem suam plane inepta sit, ad rerum ratione utentium voluntatem commovendam. Jure etiam nostro anquirimus, cur tandem huic legi parere, simus obligati. Aliam profecto causam nemo poterit excogitare, quam ut digni fiamus felicitate. Quapropter etiam *Kantius* legem supremam sapius appel-

pel-

waardig maken. Deze wet moet derhalven noodwendig hoger zyn dan de gene, die, volgens KANT, beveelt dat wat wy ook doen, wy de beweegoorzaak van onzen wil voor het beginsel der algemene wetgeving moeten houden, omdat deze laatste hare kragt om ons te verpligten slegts van de eerste ontvangt. Dan dat beide wetten niets anders zyn, dan verdigtzelen van een speelend vernuft, leert d'Hr. KANT uitdruklyk zie (No. 15. 1ste Deel) ten zy de Gelukzaligheid kan verkreegen worden. Maar dat zodanige verdigtzelen uit zig zelve geene verbindende kragt hebben, begrijpt ieder verstandig mensch. Hier uit volgt dus van zelve, dat de door den Hr. KANT aangeprezene wetten, geene waare wetten kunnen genaamd worden, noch eenige kragt hebben

om

pellat istam, quæ nobis præcipit, ut dignos nos felicitate faciamus. Quæ igitur lex superior sit quam illa, necesse est, quæ, *Kantio* iudice, mandat, ut quicquid agamus, causam voluntatis nostræ moventem (maxime) quæamus pro universalis legislationis principio habere, quia hæc posterior a priori tantum vim suam accipit, nos obligandi. Utrasque autem leges esse nil aliud, nisi ingenii luxuriantis fragmenta, ipse *Kantius* expresse docet (No. 15) nisi felicitas potest obtineri. Sed eius generis fragmenta per se nullam vim habere nos obligandi, quis est tam hebes, tam excors, qui non intelligat. Ex iis igitur pronò quasi alueo fluit, leges illas, quas commendat *Kantius*, neque

om onzen wil over te buigen, ten zy wy verplicht waren om onze Gelukzaligheid te begeeren. De hoogste wet derhalven is deze, *zoek uwe Gelukzaligheid*. Maar indien iemand vraagt, van waar zy de kragt hebben om ons te verplichten. Men weete dan, dat wy eindlyk die eerste aanlokzelen van iedere ziel, die aan de eene zyde reden bezit, doch aan de andere zyde zich beperkt vind en haare behoefte dus gevoelt, als de hoofdbron houden der verplichting, welke ons verbindt die hoogste wet te volgen.

8. De deugd bestaat volgens den Heer KANT in de overeenstemming van den wil met die wet, welke hy meent het eerst ontdekt

veras leges esse nominandas, neque ullam vim habere, nostram flectendi voluntatem, nisi ad felicitatem expetendam essemus obligati. Omnium igitur suprema, lex esto: quære felicitatem. Sed unde illa habeat vim nos obligandi si quispiam quærat, necesse esse scito, ut tandem prima illa cuiusvis mentis quæ ut ratione est prædita, ita etiam limitibus circumferibitur, atque indigentia, qua laborat, sensu concitatur, incitamenta pro fonte, quo superior non datur, illius obligationis habeamus, qua omnes obstricti tenemur, ut supremam illam legem sequamur.

8. Virtutem docet Kantius consistere in voluntatis cum lege illa, quam primus detexisse sibi videtur, quam.

dekt te hebben, en hy de hoogste noemt, en welke overëenstemming uit eerbied voor die wet voortvloeit. Maar verbeelt u dat de gelukzaligheid niet kan verkreegen worden, dan zoude de wet, gelyk hy zegt, niet dan een louter verdigtzel zyn, zy zoude derhalven voor niets anders kunnen gehouden worden, indien wy niet onze voorname zigt naar dat doelwit rigtten. Dat wy derhalven de wet om haare waardigheid alleen zouden eerbiedigen, zonder de gelukzaligheid in aanmerking te neemen, wie kan dat begrypen? Maar van waar weet tog die Wysgeer, dat in deze waereld geene overëenkomst van den wil met de zedelyke wet, welke hy als de Heiligheid beschryft, kan plaats hebben; Dit moet ik hem nog vraagen? Dit tog kan hem de Practische re-

quamque nominat supremam, consensione ex reverentia erga illam profecta. Sed finge, felicitatem non posse obtineri; lex illa tum, ut ipse dicit, nil est nisi irane ingenii figmentum. Effet igitur, nisi ad felicitatem tanquam ad metam animum dirigeremus, nobis pro illo putanda. Quare ergo legem illam tantum ob dignitatem suam venerari debeamus, nulla felicitatis habita ratione, quis est, qui cogitatione possit assequi? Sed unde philosophus ille sciat, in hoc terrarum orbe perfectam voluntatis convenientiam cum lege morali, ut ille definit sanctitatem, non posse existere, equidem ex illo sciscitor. Ratio eius practica id illum nequit

de niet leeren, even weinig als de Theoretische, omdat deze volgens hem, buiten staat is iets te verstaan; buiten de dingen die onder de forme van tyd en ruimte gedagt worden; doch, waarom hy dit beweerd hebbe, is ligt te begrypen. Hy begreep naamlyk: Dat het zyne zaak was, de Heiligheid zo te bepaalen, dat zy flegts kon gevonden worden, in een zekere onëindige voortgang tot overëenstemming met de zedelyke wet,

9. Dan, indien wy door de deugd de Gelukzaligheid flegts waardig worden, zonder dezelve te verkrygen, hoe kan hy dat weten, ten zy hy de Theoretische, niet de Practische reden raadpleege. Doch, dat de eerfte geen vermogen heeft om iets te begrypen, boven die dingen welke de ziel onder de formen van tyd en ruimte beschouwd, be-

docere, nec theoretica, quippe que præterea, quæ sub formis spatii, et temporis cogitantur, quicquam intelligendo plane impar sit habenda. Attamen in promptu est, quam ob causam id affirmaverit. E re sua videlicet esse cognoscebat, sanctitatem ita definire, ut in progressu quodam infinito ad convenientiam cum lege morali tantum posset inveniri.

9. A virtute nos modo dignos felicitate fieri, non autem illam assequi, quò tandem modo potest scire, nisi rationem theoreticam, non practicam consulat. Sed illi nullam vim inesse, sapius confitetur, supra
ea,

bekend hy dikwerf. Hy fchynt derhalven zig zelven hier niet gelyk, en in dien misflag vervallen te zyn welke men in de *Logica*, *Vitium Subreptionis* noemt. Ik ontkengeenszins, dat de deugd het voortreflykste fieraad is der ziele; doch dat zy, het hoogste, of gelyk hy zegt het volkomenste niet zyn kan, wyl dit zonder Gelukzaligheid geen plaats heeft, zoude ik, zo dit zyne meening is, hem wel willen toestemmen.

10. Schoonde ondervinding, als de beste leermeesteresfe ons overvloedig leert, dat in onze waereld de deugd met de Gelukzaligheid niet noodzaaklyk verbonden is, leert ons echter die zelve ondervinding, dat de deugd haar beminnaaren mildelyk beloond, en dat dit niet anders zyn kan, ziet een

107

ea, quæ mens sub temporis et spatii formis intuetur, quicquam intelligendi. Videtur ergo hic sibi non constare et subreptionis vitium committere. Non quidem nego, virtutem ornamentum animi cuiusque esse præstantissimum, sed bonum supremum, sive, ut dicit ille, consummatum illam non esse, quia id sine felicitate locum non habet, si existimat, in sententiam eius ire, non recuso.

10. Quanquam in nostro terrarum orbe felicitatem cum virtute non necessario esse conjunctam, experientia optima rerum magistra satis superque docet, tamen illam præmiis suis homines cumulare eos,

een ieder, die waarlyk de deugd kent. Zy tog is die voortrefflykheid der ziele, waardoor deze derwyze gesterkt wordt, dat zy, overëenkömstig de wetten, en der Wil opwekt, en de daden bestiert. Dan de zedelyke wetten zyn die geenën, welke beveelen wat wy te doen hebben om het goede te verkrygen en het kwaade van ons te weeren. Wanneer wy dernalven de deugd volgen, kan het niet anders zyn, of wy slaan den regten weg in om der Gelukzaligheid te naderen. De deugd derhalven en de Gelukzaligheid zyn verschillende begrippen; Want de eerste leidt ons tot de laatste; en hoe meer eene ziel in deugd uitmunt hoe grooter de gelukzaligheid is welke zy geniet. Doch, dat deze begrippen ten uitersten ongelyksoortig zyn, kan eerst dan beweezen

WOR-

quibus colitur eadem experientia nos facit certiores. Nee aliter id contingere posse, quis est, qui non perspiciat, si modo de vera virtutis notione cogitat. Est illa animi præstantia, qua ita roboratur, ut legibus convenienter et voluntatem excitet et actiones dirigat. Sunt autem leges morales eæ, quæ præcipiunt quid sit faciendum, ut bona consequamur, et mala a nobis removeamus. Quapropter si virtutem sequimur non potest, quin ad felicitatem regia quadam propius accedamus via. Virtus ergo et felicitas sunt quidem notiones diversæ, quia illa est, quæ ducit ad felicitatem et quo cuiusvis mentis virtus est præstantior, eo major etiam existat felicitas, qua fruitur. Verum enim eve-

worden, wanneer hy zal betoogd hebben: dat de kragt der deugd geheel ter verkryging van die Gelukzaligheid ongeschikt is; doch dat dit valsch is, bewyst en ondervinding en reden. Niet zo als deze laatste door den Hr. KANT ontzenuwd is en verkragt, maar zodanig als zy door de meeste en kundigste wysgeeren begreepen en geleerd wordt. Dan of de Stoicynen of wel de Epicuristen, zig het verfte van de waarheid verwyderd hebben, zal ik niet onderzoeken, alzo het niet noodig is, dat dit geschil in deze Verhandeling beslischt worde.

II. Onze wysgeer begrypt, dat wy ons eene waereld moeten voorstellen, die naar alle zedelyke wetten gestemd is, en in welke

utrasque illas esse notiones dissimillimas (ausferst ungleichartige Begriffe) modo tum potest probare, si demonstravit, virtutis vim ad felicitatem consequendam penitus esse ineptam, id quod autem falsum esse, quum experientia tum ratio, non ut a *Kantio* illa est enervata, sed a plurimis philosophis perspicacissimis esse existimatur, satis superque docent. Num vero stoici an Epicurei a vero longius disceserint, non examinabo, quia in hac disputatione necesse non est, ut controversia illa dirimatur.

II. Statuit philosophus noster, mente concipiendum esse mundum qui cunctis legibus moralibus sit accomodatus, et in quo felicitatem inter ac virtutem neces-

ke een noodzaaklyk verband plaats heeft tusſchen de Gelukzaligheid en de deugd, zo dat de eerste een gevolg is van de laatste. Dan, ziende, dat dit alleenlyk uit de werking der Theoretische reden kan befloten worden, noemt hy die waereld blootlyk een denkbeeld, welks waarheid wel gesteld word, doch niet kan bewezen worden. Dan, waarom, en met welk recht, hy dit denkbeeld een denkbeeld der Practische reden noemt, schynt een dieper onderzoek te vereiſchen. Dan welke ook de rede zy, die hem bewogen heeft haar met dien naam te beſtempen, blykt daaruit echter niet, of dit denkbeeld een bloote herſchenshim zy, dan een daadlyk bestaan, (*Realitas Objectiva*) hebbe. Het geen ook daaruit blykt, dat KANT dat denkbeeld betreklyk maakt tot zaaken die de ziel kan aanschouwen.

12. De-
ria quædam detur copula, ut illa hæc sequatur. Quam autem videat, id tantum operationis theoreticæ posse colligi, mundum illum appellat Nudam ideam, cuius veritas quidem ponitur, demonstrari autem non potest. Quare autem illam practicæ rationis ideam nominet, et quo suo iure, res videatur esse altioris indaginis. Quia etiam cunque ratione commotus est, illam hoc nomine insignire, tamen inde non elucet, utrum sit illa idea inane modo ingenii figmentum, an re ipsa substantatur (eine objective Realität habe), id quod etiam inde apparet, quia Kantius illam ideam non ad res refert, quas mens potest intueri.

Dezelfde Wysgeer beweert ook: dat de rede in haar practisch gebruik leert: dat hare Practische wetten of beginselen noodzaaklyk zyn; Maar hier komt in overweeging. 1.) Van welke wetten. 2.) Van welke noodzaaklykheid, hier gesproken wordt. Ongetwyfeld beweert hy dit, van die hoogste wetten, waarvan de eene gebiedt zo te handelen, dat wy de beweegoorzaak van onzen wil (*Maxime*) voor het beginsel der algemeene wetgeving houden kunnen; de andere, dat wy ons der Gelukzaligheid trachten waardig te maaken. Maar waar uit blykt de noodzaaklykheid dier beide wetten? wat my betreft, ik houde my overtuigd, dat er geen ander bewys, waardoor derzelve noodzaaklykheid gestaafd kunne worden, uit te denken is, dan, dat

12. Idem ille etiam affirmat, rationem in practico suo usu docere, leges suas practicas seu principia practica esse necessaria. Sed hic cadit in deliberationem 1.) de quibusnam legibus 2.) de quanam necessitate sermo fit. De legibus procul dubio illis supremis id asserit, quarum altera ita agi jubet, ut voluntatis nostræ causam moventem (*maxime*) pro principio universalis legislationis habere possimus, altera, ut nos felicitate dignos reddere studeamus. Sed unde illarum necessitas intelligitur? Nnllum aliud, equidem persuasus sum, excogitari posse argumentum, quo illarum necessitas probeatur, quam quia, nisi illis obtemperamus, felicitas ea

dat wy, zonder aan dezelve te gehoorzamen, die Gelukzaligheid niet erlangen kunnen. Daar nu, gelyk de Hr. KANT meent, uit die noodzaaklykheid, de rede in haar Theoretisch gebruik, besluit, dat er noodwendig een stelzel der deugd moet zyn, het welke met dat der Gelukzaligheid onafscheidbaar verbonden is; zo leid de rede de laatste noodzaaklykheid alleenlyk af uit de eerste. Want indien er zodanig een systeem niet was, zoude ookeen Gelukzaligheid onverkrygbaar zyn, en de door hem voorgedraagen zedelyke wetten, zouden voor loutere hersfenschimmen moeten gehouden worden (zie eerste deel (No. 15.) Dan, wyl de Theoretische reden, aan welke hy alle vermogen om iets te weeten van zaaken die in de zinnen vallen, ontzegt heeft, daarom

trent

a nobis non potest obtineri. Quum igitur, ut *Kantius* putat, ex illa necessitate ratio in theoretico suo usu colligit, necesse esse, ut detur systema virtutis, quod cum systemate felicitatis indissolubili coniunctum est vinculo, hanc posteriorem necessitatem ex illa superiore ratio tantum elicit, quia si eius generis systema non daretur, nec felicitas posset obtineri et leges illæ, quas tulit, morales pro inanibus mentis figmentis essent putandæ (No. 15.) Quoniam autem ratio theoretica, cui vim de rebus in sensus non incurrentibus quicquam sciendi detraxit omnem, de illa re nihil potest decernere, igitur etiam id systema in idea puræ rationis consistere opinatur, quod quidem speramus, an

ve-

trent niets besliffen kan, zo meent hy ook: dat dit systema in een bloot denkbeeld der rede bestaa, welk systema, wy wel hopen, doch niet bepaalen kunnen of het ooit meer dan een bloot denkbeeld blyven zal.

13. Hy verbeeld zig wel eene zedelyke waereld, die, van de geene in welke wy nu leeven ten uitersten verschilt. Eene waereld, die slegts door het verstand kan begreepen worden, en in welke geene beletzelen der deugd voorkomen, en een ieder zyn pligt doet, zo dat alle redenmachtige wezens hunne daaden zodanig inrichten, als of dezelve voortspooten uit een éénige hoogste wil, die alle byzondere willen of in- of onder zich bevat. Maar of eene zodanige waereld waarlyk gevonden worde of slegts bestaan kunne, be-

vero extra illam ideam aliquando existat, definire non valemus.

13. Moralem quidem mundum fingit, qui ab eo, in quo nunc spiramus, vehementer diversus est, qui tantum intellectu potest concipi, in quo nulla virtutis impedimenta reperiuntur, et omnino sic agitur, ut debet, in quo omnes, qui ratione, utantur, ita actiones instituunt suas, ac si illæ ab una suprema voluntate, quæ cunctas singulorum voluntates aut in se aut sub se comprehendit, proficiscantur. Sed utrum ille vere inveniatur, an modo existere queat, nullis argumentis.

bekent hy niet voldoende te kunnen bewyzen. Wanneer wy derhalven zyne voetstappen drukken, dan heeft onze reden, in haar Theoretisch gebruik (gelyk hy gewoonlyk spreekt) in het geheel geen vermoegen om te doorgronden of deze waereld niet eene bloote herschenschim zy. Hy verbeeldt zig nogtans zodanig eene waereld, om uit derzelver begrip te kunnen verklaren, op welke wyze, de deugd met de gelukzaligheid kunne verbonden zyn, dat deze, door hulp der eerste zeer zeker kan verkreegen worden. Dit zegt hy niet mogelyk te zyn, zo de blote natuur ten grondslag gelegd wordt, en ten zy een zodanige waereld voortgebracht worde van eene hoogste reden, die alles volgens zedelyke Wetten bestiert, dan dat die waereld door hem verdicht zy, Geeft hy
duid.

a se factis probari posse ipse confitetur. Quapropter si eius vestigia sequimur, ratio nostra in theoretico suo usu, ut loqui solet, nil habet facultatis perspicendi, anne mundus iste tantum inane sit ingenii figmentum. Fingit autem eius generis mundum, ut ex eius notione declaret, quam ratione virtus possit cum felicitate tam arte esse copulata, ut hæc ope illius obtineatur certissime. Quod fieri non posse dicit, si natura sola fundamenti loco ponitur et nisi a suprema quadam ratione (höchster Vernunft,) quæ secundam leges morales omnia gubernat, eius generis mundus procreatur. A se autem mundum illum fictum esse, satis luculen

duidlyk genoeg te kennen, wyl hy ons dikwyls herinnert, dat die waereld een bloot denkbeeld is, ten zy wy begrypen dat men dezelve daarom moet stellen, ten einde de Gelukzaligheid kunne verkreegen worden.

14. Hy vormt zig een denkbeeld van een zeker redenmagtig weezen, (*Intelligentia*) in 't welk de volmaakste zedelyke wil, met de hoogste Gelukzaligheid verbonden, de eerste oorzaak is van alle Gelukzaligheid, en deze noemt hy het denkbeeld (Ideale) van het hoogste goed. Dan, door welke bewyzen zyne Theoretische rede betoogenkan, dat dit denkbeeld niets anders zy dan eene herschenschim, willen wy wel bekennen niet te zien. Hy neemt dat denkbeeld slegts aan, op dat zyne rede den grond van het noodzaaklyk verband tusfchen gelukzaligheid

heid

lenter indicat, quia sæpius nos admonet, eum mundum esse nudam ideam, nisi illum propterea statuendum esse judicamus, ut felicitas possit obtineri.

14. Ideam de re aliqua, quæ ratione utitur (intelligenz) sibi concipit, in qua voluntas moralis perfectissima cum summa beatitudine coniuncta cuiusvis felicitatis causa est primaria, illamque summi boni ideale appellat. Sed quibusnam argumentis ratio eius theoretica possit evincere, illam ideam esse nil, nisi ingeni figmentum, nos quidem non videmus. Assumit igitur eam tantum, ut ratio sua causam connexionis

heid en deugd, kunne ontdekken, welk verband, niet in onze, aan de zinnen onderworpen, waereld gevonden wordende, plaats zal hebben in eene andere waereld. Dan ik verwondere my, dat zyne reden; zig hier een zoo groot vermogen aanmaatigd, dat zy van zaaken, welke zy onder de vormen van tyd en ruimte niet beschouwen kan, iets met zekerheid durvt stellen.

15. De Gelukzaligheid noemthy het noodzaaklyke doelwit, ter bereiking van het welke de wil van iedere beperkte, en uit dien hoofde, door het gevoel van zyne behoefteigheid aangedaane ziel, niet nalaten kan zyne krachten intespannen. Die gelukzaligheid kan, gelyk hy er byvoegt, die ziel niet erlangen ten zy ze volmaakt deugdzaam
zy

inter felicitatem & virtutem necessariæ detegere possit, quæ quum in nostro mundo sensibus subjecto non reperiatur, in alio locum habebit futuro. Sed illius rationem hic sibi tantam vindicare facultatem miror, ut de rebus, quas sub temporis & spatii formis intueri non potest, quicquam certi constituere audeat.

15. Felicitatem dicit esse metam necessariam, ad quam consequendam cuiusvis animi, qui limitibus includitur & ideo indigentia suæ sensu afficitur, voluntas non potest non nervos suos intendere. Consequi illam, ut ab eo additur, idem animus nequit, nisi perfecta virtute sit præditus. Sed si quis ex philo-
sopho

zy. Dan, zo iemand onzen wysgeer vroeg, van waar hij dit alles weet, wat tog zou hy antwoorden? zoude hem ook zyne Practische reden zulks geleerd hebben? dit zal hy niet durven beweeren, want deze kan slegts beveelen wat er moet gedaan worden. Zoude het dan de Theoretische zyn? Deeze heeft hy hier-boven alle kracht ontzegd om iets uittevorschen, het welke de ziel niet onder de formen van tyd en ruimte beschouwen kan. Wie kan dan raaden, van waar hy deeze kundigheid gehaald hebbe? om dezelfde reden kanzy ook niet zekerder worden, dat in deeze waereld, noch eene volmaakte deugd, nog een noodzaaklyk verband der gelukzaligheid met dezelve, mogelyk zy. Dat evenwel die zedelyke waereld, in welke zulk een verband gevonden word, toekomstig zy, dit weet hy niet, maar gist het

sopho nostro sciscitaretur, unde hæc sciret omnia, quid quæso responderet? Num forte eius rei magistra fuit practica illius ratio? Hoc non audebit affirmare, quia illa, quid faciendum sit, modo potest iubere. An igitur ratio theoretica? Huic supra ea, quæ mens sub formis spatii & temporis intuetur, quicquam explorandi vim eripuit omnem. Unde igitur hæc eius scientia enata sit, quis potest divinare? Eandem ob causam illa quoque minime valet evadere certior, in hoc terrarum orbe neque perfectam virtutem, neque felicitatis cum illa dari posse nexum necessarium. Attamen illum mundum moralem, in quo eius generis ne-

het flegts. Hy betoogt niet, maar ftelt flegts. Maar waaröm? omdat hy zig inbeeldt te zien, dat, dit ontkend wordende de Gelukzaligheid niet kan verkreegen worden, en dit niet zynde, zyne algemeene wetten, welke hy zedelyke noemt, niet voor zaaken, maar flegts voor verdigtzelen, waar door zeer dikwyls het menschlyk verftand misleid word, moeten gehouden worden; maar nu neemt zyne Theoretifche reden eenetaak op zig, ter uitvoering van welke de Hr. KANT dezelve ten eenemaal ongefchikt moet verklaaren, ten zy hy lust hebbe, zig zelve en de beginfelen van zyn nieuw fystema, tegen te fpreeken.

16. De reden, welke ons door haare eigene kracht gebied, dat wy ons der gelukzaligheid, door betrachtting der deugd, zullen waardig maaken, eischt ook, dat er tufchen die

xus invenitur, futurum esse non scit, sed conjectura assequitur, non demonstrat sed ponit. Quare autem? Quia sibi videtur videre, hoc negato, felicitatem non posse impetrari, & quum illa non potest obtineri, leges suas universales, quas morales nominat, non in rerum sed figmentorum numero esse habendas, quibus mens humana sæpissime deluditur. Nunc autem denuo ratio eius theoretica sibi munus imponit, ad quod recte administrandam illam esse ineptissimam *Kantius*, nisi forte illi est volupe, sibi sui que systematis novi principii repugnare, necesse est, ut ipse fateatur.

16. Ratio, quæ, ut nos virtutis studio dignos felicitate reddamus, tantum sua ipsius vi nobis præcipit pos-

die beiden een noodzaaklyk verband zy; dan met wát recht en met welken uitflag? Ik zal hier niet vraagen, of zy die kragt bezitte, dewelke zy waarlyk niet bezit, gelyk ik, zo ik my niet grootlyks bedriege, hier boven beweezen heb. Maar ik ben begeerig te weeten, of daaruit, dat de reden zulks eischt, volge, dat er buiten een denkbeeld van dien aart, eene waereld zy, in welke dat verband der deugd met de gelukzaligheid gevonden worde. Wie tog is zoo inschiklyk, dathy dit toestemine, en wie zoo rekkelyk, dat hy er in het geheel niet aan twyfele?

De reden word ook gezegd te eischen, dat wy een leeven te wagten hebben, en wel een eeuwig leeven in eene toekomstige waereld, wel-

postulat etiam, ut inter utrasque fit nexus necesfarius. Sed quo jure, quo demum eventu? Non hic quæram, an illi hæc vis infit, quam ei non competere, nisi me omnia fallunt supra a me probatum est. Sed cupidus fum sciendi, num ex eo, quia ratio id postulat, sequatur, ut etiam extra ideam ejus generis mundus fit, in quo illa virtutiscum felicitate connexio inuenitur. Quis quæso tanta est facilitate, ut id concedat, quis tam pronus ad asfentiendum, ut minime dubitet?

Postulare etiam ratio dicitur, ut fit vita nobis expectanda eaque æterna in mundo aliquo futuro, qui est ita formatus, ut virtute ornatisfimus quisque fit fe-

welke zodanig gesteld zyn zal, dat de deugdzaamste de gelukkigste zy. Maar weeten wy daaruit met zekerheid, dat die geeischte waereld ons zal te beurte vallen? Wie tog is zo ligtgeloovig, dat hy, om dat de reden zulks eischt, het zelve voor eene afgedaane waarheid houdt? zy eischt eindlyk, dat wy een, van de geheele natuur der dingen ganschlyk onderscheiden, opperwezen onderstellen, het welke echter de voorname oorzaak is, waaruit de nauwkeurigste overëenkomst der deugd met de gelukzaligheid, voortkomt. Doch ik vraag al weder, met welk recht en uitslag zy dit eischt? d'Hr. KANT zal hier op antwoorden: Dat dit geëischt wordt, om dat, zonder dat opperwezen aan te neemen, de Gelukzaligheid niet kan verkreegen worden, en dus de zedelyke Wetten, welke de Practi-

licismus. Num autem, quia postulatur eam nobis certissime instare scimus? Quis est ita credulus, ut propterea, quia ratio id postulat, illius sibi exploratam habeat veritatem. Postulat tandem, ut numen aliquod supremum esse statuamus, ab universa rerum natura penitus diversum, illius autem causam principem, a quo exactissima virtutis cum felicitate convenientia proficiscitur, sed quoniam suo iure id postulat, quo eventu, iterum sciscitor. Respondebit *Kantius*, id postulari, quia, nisi numen illud admittitur, felicitas non potest impetrari, & sic leges morales; quas ratio practica vi sua nativa, voluntatem hominum excitandi, præcipit, inanibus ingenii accensendæ sunt lu-

tische reden, door haare natuurlyke kracht beveelt, ter opwekking van den menschlyken Wil, flegts onder de uitvindingen van een speelend vernuft moeten gerekend worden. Dan, indien men voortging met te vragen, zyn die zedelyke wetten niet inderdaad zoodanige verdigtzelen? Wat zou onze Wysgeer hier op antwoorden? Mifchien zou hy zeggen, het zyn niet zulke losse herfenschimmen; omdat dit hoogfte opperweezen de oorzaak der geheele natuur, inderdaad buiten onze denkbeelden bestaa. Welk opperweezen die toekomstige waereld zodaanig zal inrichten, dat in dezelve deugd en gelukzaligheid steeds met elkanderen zullen geëvenredigd zyn. Doch, indien hy dus redeneeren zoude, zou het my verwonderen, dat deze anders zeer fchandere man, den cirkel niet gezien had, voor welken hy zig had dienen te wagten. Dan, daar wy niet begrypen, dat de grenspaalen der reden zoo
nauw

ludibriis. At si quis urgeret interrogando; leges illae morales suntne huiusmodi figmenta? Quid illi opponeret noster philosophus? Forte, illas non esse vana ingenii figmenta diceret, quia numen illud suprema universae naturae causa extra ideas nostras vere est, quod mundum sic condet futurum, ut in illo virtus felicitas pari passu ambulent. Si sic autem ratiocinaretur: virum illum caeteroquin acutissimum in hoc argumentandi genere circulum non vidisse mirarer, a quo sibi cavere debuisset. Quum autem rationis terminos non

nauw beperkt zyn, als d'Hr. KANT zig verbeeld heeft, te weeten, dat zy, boven die dingen, welke in de zinnen vallen, niets bevatten kan, zoo begrypen wy, door haare hulpe wel degelyk, dat, indien er zulk een opperweezen is, het welke de waereld, zoo als wy dezelve hier boven beschreeven hebben, schept en bestiert, de werkkragt van dat Weezen, noodwendig moet van dien aart zyn, dat hy dezelve overëenkomstig de zedelyke wetten gebruikt, en het hoogste goed zy, van het welke alle overige goeden, hunnen oorsprong hebben.

17. Dat de Practische reden dat gene uitgewerkt heeft, het welk de Theoretische niet konde, heeft onze wysgeer wel gezegd, doch niet genoegzaam beweezen. Want, schoon de eerste eischt, dat wy het aan-

wee-
tam augustos esse, quam *Kantius* sibi persuasit, censeamus, ut supra ea, quæ in sensus cadant, sapere nil possit, illius ope omnino intelligimus, si datur ejus generis numen, quod sic, ut supra mundum descripsimus, illum creat et gubernat, non posse, quin eius vis agendi sit ita comparata, ut legibus eam moralibus conuenienter applicet, sitque supremum bonum, a quo reliqua bona omnia oriuntur.

17. Practicam rationem, quod theoretica non poterat, id præstitisse, philosophus noster quidem dixit, sed non recte probavit. Quamvis enim illa postulet, ut Deum esse statuamus: tamen nullam vim habet, nos de illa re faciendi certiores. Nec sibi potest

weezen van God stellen, heeft zy echter geene kracht om ons daar van te verzekeren. Ook kan zy zig niet het vermogen aanmaatigen, om, wanneer gevraagd wordt, wie en hoedanig hy zy, het welke juist dat gene is waaromtrent getwyfeld word, zulks te verklaaren, ten zy ons de Theoretische reden te hulp kome, opdat wy deze duistere, en met veele zwaarigheden omwikkelde zaak, ophelderen en die uit den weg ruimen. Want indien deze niet leerde: Dat God de allerheiligste is: Dat hy de volmaaktste kennis heeft van alle dingen, die er zyn en gebeuren kunnen, dat Hij Almachtig is, Oneindig, Rechtvaardig en Algoedertieren; en door deze zyzyne volmaaktheden eene waereld scheppen en regeeren wil en kan, in welke deugd en gelukzaligheid op het nauwste verbonden zyn,

arrogare facultatem, si quaritur, quis sit et qualis, id, de quo dubitatur, explicandi, nisi ratio theoretica nobis suppetias ferat, ut hanc rem obscuram, multisque implicatam difficultatibus illustremus et ab iis liberemus: Quæ enim nisi doceret, Deum esse sanctissimum, omnium, quæ sunt et accidere possunt, cognitionem habere perfectissimam, esse eundem omnipotentem, justissimum, benignissimum æternum illumque his suis perfectionibus et velle et posse mundum creare ac gubernare, in quo virtus et felicitas arctissima et necessaria quadam copula coniuncta sint, quo quæso jure suo ratio practica posset hæc omnia postu-

zyn, hoe zoude de Practifche reden alle deze dingen met reden kunnen eifchen? Het blykt derhalven noodzaaklyk te zyn, dat de Theoretifche redende Practifche voorlichte. Dan onze Wysgeer roept ons gefladig toe: dat de eerfte zoo arm en gebrekkig en van alle krachten ontbloot is, dat zy van zaaken, die niet in de zinnen vallen, maar flegts door het verftand kunnen begreepen worden, volftrekt onbekwaam zy een zeker en onbetwiftbaar oordeel te vellen. Hy eifcht echter, dat wy het aanweezen van God voor eene waarheid moeten houden, opdat zyne zedelyke wetten niet gefteled worden onder de ydele herfenschimmen. Maar van waar kan hy, 1. weten, dat die gemelde Wetten niet onder de evengenoemde herfenschimmen behooren? 2. door welke bewyzen kan hy zulks derwyze ftaven, dat

lare? Necessè igitur effe liquet, ut ratio theoretica, practicæ facè quafi fua præluceat. Sed illam effe tam miseram, inopem, omnibus deftitutam viribus, ferme femper nobis acclamat, ut de rebus, quæ in fenfus non cadunt, fed intellectu tantum poffunt percipi, ad certum indubitatumque iudicium ferendum, fit plane inepta. Postulat autem, ut effe Deum putemus, ne leges fuæ morales ingenii figmentis annumerandæ funt inanibus. Sed unde potest: 1) fcire, leges illas de eorum numero effe eximendas, 2) quibus argumentis id ita ftabilire, ut mens veri cognoscendi
 aui-

dat eene naar waarheid begeerige ziel niet nalaaten kan in dezelve te berusten, ten zy hem de Theoretische reden te hulpe kome, die reden naamlyk, welke hy meent beweezen te hebben, zoo onmagtig te zyn, dat zy, buiten de dingen, die door de zinnen begreepen worden, niets weten noch betoogen kan.

Uit al dat geene, het welke, uit de bovengemelde boeken van dezen Wysgeer, door my getrouwlyk aangehaald is, en uit het geene ik tot onderzoek van hetzelfde heb bygevoegd, meene ik niet zonder grond te mogen besluiten, dat de beginselen, op welke dat zedelyk bewys, door welk alleen hy meent, dat Gods aanweezen genoegzaam kunne beweezen worden, onzeker en aan menigvuldigezwaarigheden onderhevig zyn, de-

quida non posset non in illis acquiescere, nisi opem illi ferat ratio theoretica, quam adeo imbecillam esse, sibi probasse videtur *Kantius*, ut præter illa, quæ percipiuntur sensibus, nil queat scire, nilque demonstrare.

Ex omnibus iis, quæ ex huius philosophi libris, quos supra nominavi, a me fideliter excerpta sunt, atque ex iis, quæ ad illa examinanda adieci, in apri-co positum esse, non temere mihi videor arbitrari, principia, quibus subnititur argumentum illud morale, quo solo, Deum esse, satis evinci posse affirmat, esse incerta difficultatibusque implicita innumeris, quæ ope

dewelke noch door de Theoretifche noch doorde Practifche reden kunnen uit den weg geruimd worden. Dit zal een ieder, zo ik my niet bedriege, duidlyk zien.

Dan laaten wy toefstemmen, dat ze van dat gewigt zyn het welke hy hun toefchryft, dan meen ik echter het myn pligt te zyn, te bewyzen, dat de manier van befluiten, welke hy gebruikt heeft, niet kan goedgekeurd worden. Wanneer deze fchrandere man bemerkte, dat die hoogfte zedelyke Wet, welke de Practifche reden door haare kracht om den wil te bepaalen, zijns oordeels, geeft (2), niet aan zyn oogmerk beantwoordde, en de Practifche reden, uit dien hoofde niet noodzaaklyk eifchen konde, dat wy het aanweezen van God moesten erkennen, heeft hy

ope rationis, five practicae, five theoreticae nequeunt superari, qui non videat, esse cenfeo neminem.

Verum enim vero concedamus, iis pondus inesse, quod illis assignat, tamen concludendi modum, quo usus est, probari non posse, ut demonstrem, mearum partium esse iudico.

Supremam legem moralem, quam ratio practica vi sua voluntatem determinandi, illo iudice, fert (No 2.) quum scopo suo non esse accommodatam, nec ob illam posse rationem practicam necessario postulare, ut Deum esse affirmemus, vir acutissimus videret, aliam

le.

hy eene andere Wet er bygevoegd, welke ons beveelt zodanig te handelen, dat wy, door de deugd, der gelukzaligheid waerdig worden. Ook begreep hy zeer wel, dat de Practifche reden, uit hoofde van die Wet niet het regt hebben, om noodzaaklyk te eifchen, dat er een God zy, ten ware hy de deugd en de gelukzaligheid zodanig bepaaldde, dat de eerste eene volmaaktste heiligheid zy (8) welke geen mensch in deze waereld bereiken kan, en dat de gelukzaligheid in die gesteldheid der ziele bestaa, waarin alle deszelfs begeerten vervuld worden, niet alleen ten aanzien der verscheidenheden maar ook der graaden en duuring, dat is *Extensive*, *Intensive*, en *Protensive*. Maar nu zullen wy hem vraagen, of deze bepalingen van de Practifche, dan Theoretifche, reden afkomstig zyn; of derzelve waarheid kunne bewe-

legem adiunxit quæ nos iubet ita agere, ut per virtutem digni evadamus felicitate. Nec ob illam legem rationi practicæ ius competere, necessario postulandi ut Deus esset, itidem facile intelligebat, nisi virtutem et felicitatem ita definiret, ut illa esset sanctitas perfecta (No. 8.), quam hominum nullus in hoc mundo posset consequi, & ut felicitas in illa animi conditione consisteret, in qua omnes eius appetitus non tantum ratione varietatum, sed graduum etiam ac durationis explerentur, i. e. extensive, intensive, protensive. Sed nunc ex eo interrogamus, num hæ definitiones a ratione practica an theoretica sint perfectæ, num Satis

earum

weezen worden? Wat hy ook hier op mogt antwoorden, het is ligt te bewyzen, dat het door geen van beiden geschieden kan. Maar laten wy, om edelmoedig te zyn hem ook dit toestaan. Nu gaat zyne Practische reden voort met te beweeren, dat wy ons de wereld noodwendig moeten voorstellen, zodanig geformeerd te zyn, dat wy door de betrachtting der deugden eene gelukzaligheid kunnen trachten te bereiken, welker grootheid aan de voortreffelijkheid der deugden beantwoordt. Dan door welk bewys zal hy die noodzaaklykheid staaven? kan d'Hr KANT zelve ontkennen, dat er geen ander bewys kunne gevonden worden, dan, dat wy denken dat er een weereld van die soort bestaan zal de Gelukzaligheid na welke gestreefd word, niet zoude kunnen verkreegen worden, en dus de zedelyke

earum veritas queat probari. Quicquid etiam responderet, id ab utrisque fieri non posse, demonstratu esset facillimum. Sed etiam id illi concedamus, ut liberales existimemur.

Pergit nunc eius ratio practica affirmare, necessarium esse, ut mundum fore statuamus sic formatum, ut virtutum studio possumus aspirare ad felicitatem, cuius magnitudo præstantiæ illarum respondeat. Sed quonam argumento illam confirmabit necessitatem. An ipse *Kantius* negabit, nullum aliud argumentum posse inueniri, quam quod, nisi eius generis mundum fore existimaremus, felicitas, ad quam tenditur, non posset

ke wetten voor ydele hersfenschimmen zouden moeten gehouden worden. Die noodzaaklykheid is niet volstrekt, maar, gelyk de Wysgeeren pleegen te spreken, betreklyk, en, ten zy vooraf beweezen worde, dat de zedelyke Wetten voor geene hersfenschimmen te houden zyn, en de gelukzaligheid zoo als hy dezelve hier boven bepaald heeft, door ons kan verkreegen worden, wankelt niet slegts die noodzaaklykheid, maar zy word zelfs ten eenemaal weggenomen. Doch om hem toeteegeven, zullen wy die noodzaaklykheid niet ontkennen.

Nu kan de Practische reden onderzoeken, wat er moet gesteld worden, om zoodanig eene waereld te doen voor den dag komen, in welke de gelukzaligheid met de

fet impetrari, et leges igitur morales pro vanis animi figmentis essent habendæ. Necesitas illa non est absoluta, sed, ut loqui solent philosophi, relativa et nisi ante demonstratum sit, leges morales figmentis ingenii non esse accensendas, felicitatemque, ut supra illam definivit, posse a nobis obtineri: necessitas illa non vacillat tantum, sed omnino potius tollitur. At ut simus in eum liberales, necessitatem eam locum habere, non negabimus.

Anquirere nunc potest ratio practica, quid statuendum sit, ut eius generis mundus oriatur, in quo felicitas cum virtute ita copulatur, ut honestissimus quisque

de deugd zoodanig verbonden word, dat de braafste ook de gelukzaligste zy. Zie hier niet een geëischte (*Postulatum*) maar een, gelyk men in de schoolen spreekt, werkstuk (*Problema*) welks oplossing niet van de Practische, — maar slegts van de Theoretische reden kan verwacht worden. Maar, gelyk uit de wiskundige weetenschap, zoo als aan een ieder, die derzelve grond beginzelen slegts eenigzins kundig is, duidlyk genoeg blykt, moet men niet slegts de hulpmiddelen, die tot de oplossing moeten gebruikt worden, er byvoegen maar daar moet ook bewezen worden, dat dezelve daadlyk voorhanden zyn. Dit nu toegepast wordende op de zaak, die wy thans voor ons hebben, zal het niet genoeg zyn te begrypen, dat, zo er waarlyk een God is, die door zyne onein-

que existat beatissimus. En hic non postulatum, sed, ut loqui solent in scholis, problema, cuius solutio a ratione non practica, sed duntaxat theoretica expectari potest. Sed, ut e scientia mathematica cuius, qui eam modo a limine salutavit, satis est perspectum, non ea tantum adminicula sunt addenda, ad scopum nimirum satis idonea, sed etiam oportere, ut demonstretur, illa vere dari.

Quæ quidem ad rem, in qua versamur, si applicantur, non sufficit, ut intelligamus, si vere est Deus, qui immensis suis perfectionibus et vult et potest eius generis mundum creare, et legibus moralibus conven-

dige volmaaktheden en wil en kan zodanig eene weereld fcheppen, en overeenkomstig de zedelyke wetten regeeren, er dan eene weereld zal zyn, in welke de Gelukzaligheid door een zeker noodwendig verband met de deugd verknogt is. Maar daartoe word ook vereischt, dat onze theoretische reden vooraf op onwrikbare gronden bewyze, dat er een God bestaat, die zulke eene weereld fcheppen kan. Dan, daar de Heer KANT zig verbeeld bewezen te hebben, dat de theoretische reden daartoe ten eenemaal onmagtig is, zo zal ook een ieder, deezer dingen kundig, ligt kunnen begrypen, dat de oplossing van het *Problema* dan eerst bondig zij, wanneer de reden vooraf dat gene heeft volbragt, hetwelk KANT in zijn nieuwe systeem zoo dikwerf beweert, door haar niet volbragt te kunnen worden. Misschien zal

nienter gubernare; mundum fore, in quo necessaria quadam copula cum virtute coniuncta est felicitas. Sed requiritur etiam, ut ratio theoretica argumentis firmis antea probet, Deum esse, a quo eius generis mundus possit creari. Quum autem rationem theoreticam ad id demonstrandum esse ineptissimam, detexisse *Kantius* sibi videtur, etiam huius problematis solutionem modo veram esse, quilibet harum rerum peritus non ignorat, si ratio antea id præstitit, quod præstari ab illa non posse, sæpissime in novo *Kantii* affirmatur systemate. Forte nobis ille obliciet, id non esse rationis practicæ problema sed postulatum. At

zal hy ons tegenwerpen, dat dit geen *Problema*, maar een geëischte (*Postulatum*) der Practifche reden is; doch deze tegenwerping doet niets af. Want wanneer in de Wiskunde iets geëischt wordt, dan is het of ene zekere zaak, die door het gezond verstand niet in twyfel kan getrokken worden of ene onzekere zaak. Zo het eerste, wie zal dan ontkennen, dat het tot een grondslag kan gelegd worden? maar zo het laatste, dan zal het by niemand dezer dingen kundig voor een waaragtig geëischte kunnen gehouden worden. Indien de practifche reden eischt, dat wy het aanwezen van God geloven zullen, dan eischt zy iets dat onzeker is, en waarover getwist wordt, ten zy de theoretifche reden vooraf op ene bondige wyze de waarheid van 'tgeen de practifche eischt, betoogd hebbe. Doch dat de
 laatst-

quantumuis etiam illud nobis obiicit; tamen hac nil efficitur oppositione. Nam in mathesi, si quid postulatur, illud est vel res certa, de qua ratio sobria non potest dubitare, vel incerta. Prius si contingit, quis est, qui, illud fundamenti loco poni posse, inficias eat? Sin posterius: id verum postulatum, a nullo harum rerum gnaro haberi potest. Si ratio practica postulat, ut Deum arbitremur esse, rem postulat, quæ incerta est et de qua in utramque partem disputatur, nisi ratio theoretica firmissimo argumento id, quod practica postulat, antea probaverit, qua tamen vi rationem illam esse penitus destitutam ferme quavis li-
 bro-

laatstgemelde reden van die kracht ontbloot is, leert d' Hr KANT genoegzaam op elke bladzyde zynen werken. Is het dierhalven niet klaarblyklyk, dat dit door de Practische reden of uit hoofde van nut, of uit hoofde van behoefte, geëischt wordt. Uit hoofde van behoefte, omdat hy, indien dit niet geëischt wierd, begrypen zoude dat zyne zedelyke wetten loutere herschenschimmen waren. Uit hoofde van nut, om dat, God ontkend zynde, de Gelukzaligheid door de betrachtning der deugd niet zoude kunnen verkreegen worden. Stemmen niet de voortrefflijkste Wysgeeren, als eenpaarig toe, dat uit de bloote behoefte en het nut, geen bewys kunne afgeleid worden, zoo bondig, dat uit hetzelfde ongetwyfeld blyke, dat werklyk bestaa, dat geene, hetwelke wy zo noodwendig behoeven. Onlangs droomde een

brorum suorum pagina dicitur. Estne igitur in promptu id tantum propter indigentiam a ratione practica aut propter utilitatem postulari; ob indigentiam, quia, nisi id postularetur, suas leges morales inania esse mentis figmenta, intelligeret, ob utilitatem, quia, Deo negato, felicitas non posset virtutis studio impetrari. Nonne autem uno quasi ore sapientes praestantissimi confitentur, ex mera indigentia atque utilitate nullum firmum derivari posse argumentum, quo extra omnem ponitur dubitationem, vere rem illam esse, cuius ob utilitatem indigemus. Indigere, nuper somniabat gallus quidam philosophus ad modum

een zeer beroemd Fransch Wysgeer, dat de menschen om gelukkig te zyn, geheel niet moesten in God gelooven. Door deze allerschadelykste dwaaling weggesleept, heeft hy het beschaafdste deel van Europa doorreisd, ten einde een ieder te overreedden, dat geene meening voor het menschlyk geluk naadeeliger zy dan die waardoor de menschen zig valschlyk verbeelden, dat er een God zy. Met welke lofuitingen verhefte niet Lukretius oudtyds Epicurus, om dat hy 't eerst het ongelukkig menschdom van die allerbitterste vreeze verlost had, welke hen dag en nacht kweldde, omdat zy geloofden, dat de Goden zig met de menschlyke zaaken bemoeiden (*). Zouden dan deze allerverkeerdste menschen, zig niet verbeeld

(*) Zie Lukretius, derde Boek de Rerum Natura.

celebris, homines ob felicitatem suam, ut nullam esse Deum arbitrarentur. Quo quidem pessimo errore abreptus, complures Europæ moratoris regiones peragravit, ut omnibus persuaderet, nullam opinionem esse humanæ salutis perniciosiorem ea, qua homines Deum esse, falso sibi imaginarentur. Quantisne olim laudibus Lucretius Epicurum efferebat, quia miseros homines ab acerbissimo primus liberavisset timore, quo, quum Deos humanarum rerum curas agere putarent, dies noctesque angerentur (*). Nonne igitur homines illi perversissimi sibi persuaserant, a ratio-

(*) Vide Tit. Lucretii de rerum natura lib. III.

beeld hebben: Dat hunne Practifche reden, nuts-halve eifchte, dat zy het aanweezen geener Godheid geloofden. Wy zien derhalven, dat de Practifche reden van de waarheid kan afdwaalen, wanneer zy zig het recht aanmaatigd, door een zoo zwak bewys te beflifchen, wat al- of niet zy. Dan de Heer KANT fchynt, naar het my voorkomt, daar op aan te dringen, dat de Practifche reden het aanweezen van God, vereifcht, om dat, indien hy niet bestaat, wy de gezogte Gelukzaligheid, niet erlangen kunnen. Doch dit ook blykt niet klaar genoeg, want dat geen geëifchte noodzaaklyk is, ten zy het zelve het eenige is het welke ter verkryging van het laafte oogmerk, aangenomen wordt, leert ons, eene flegts eenigzins geoeffende reden. Dan indien iemand meent overtuigd te zyn, dat

1557

tione fua practica ob utilitatem postulari, ne Deum opinarentur effe. Videmus ergo, longiffime a vero practicam rationem poffe aberrare, fi ejus generis infirmo argumento, quid fit aut non fit, decernendi ius fibi arrogat. Verum enim vero id urgere mihi videtur *Kantius*, quod a ratione practica neceffario postuletur, ut Deus fit, quia, nifi fit, felicitatem, quam expetimus, non poffimus obtinere. At ne hoc quidem fatis elucet. Nam neceffarium non effe postulatum, nifi unicum fit, quod ob fcopum ultimum Affumitur; ratio paullisper modo exulta nos docet. Si quis autem fibi perfuafum habeat, mundum ita effe

de waereld, door haare innerlyke natuur zodanig gesteld zy, dat, wy dit leeven verlaatende, tot een anderen staat verheven worden, in welken, zo niet ten eersten, echter naa veelvuldige omkeeringen der zaaken, wy eindlyk daar heen zullen komen, dat alle redelyke wezens aan de zedelyke wetten gehoorzamen zullen; dat alles naar onzen wensch zal uitvallen, en de hoogste gelukzaligheid een gevolg zyn zal der hoogste deugd. Om de onmogelykheid hier van te begrypen, heeft de theoretische reden, volgens het begrip van den Hr. KANT, geen vermogen. Wy zien derhalven, dat door de Practische reden, ten einde ons, door behulp der deugd, de hoogste gelukzaligheid, of het volmaaktste goed eindlyk te doen erlangen, ook geëischt kan worden, dat onze Waereld niet door eene Godheid, maar

interna sua natura constitutum, ut, si ex hac vita migramus, ad alium statum euehamur, in quo, nisi statim, tamen post multas rerum conversiones tandem eo simus venturi, ut omnes ratione utentes legibus moralibus obediant, omnes eventus e voto nobis fluant, & summam virtutem summa semper felicitas sequatur; id fieri non posse, ratio theoretica secundum Kantii sententiam intelligendi facultatem habet nullam. Cernimus igitur, a ratione practica, quo felicitas summa seu consummatum bonum virtutis auxilio tandem a nobis impetretur. postulari quoque posse, ut mundus noster non a numine quodam divino, sed a

na-

maar door haare Natuurlyke krachten, zoodanig gesteld zy, dat wy eindlyk naa verscheidene omkeeringen van zaaken, door betrachtling der deugd, tot de hoogste Gelukzaligheid gebragt worden. Uit dit alles blykt ten overvloede, dat het geëischte, waar door d'Hr. KANT tracht het aanwezen van God te bewyzen, niet moet gehouden worden voor het eenige, gevolglik ook niet voor het noodzaaklyke bewys; also de Practische reden ook eischen kan, dat er eene waereld zy, die door geene hoogste voorzienigheid der Godheid bestierd wordt, nochtans uit hoofde van haare innerlyke kracht, zoodanig gesteld zy, dat onze ziel, uit den kerker des lichaams verlost, ten minsten naa veelvuldige omkeeringen, eindlyk, naar maate zij de deugd betracht heeft, ook gelukzalig worden zal. Het schynt derhalven,

naturalibus suis viribus ita constitutus fit, quo tandem post varias rerum conversiones virtutis studio ad summam ducamur salutem. Ex quibus satis superque apparet, postulatum, quo probare contendit *Kantius*, Deum esse, non putari debere pro unico, nec igitur pro necessario, quoniam practica ratio etiam potest postulare, ut mundus sit, qui, quamvis a nulla supremi numinis providentia regatur, tamen ob internam suam vim ita fit comparatus, ut animus noster, liberatus a corporis carcere, post plurimas saltem rerum evolutiones tandem, ut est virtutis studiosissimus, ita fiat etiam beatissimus. Itaque videtur a

ven, dat het ons, door den Hr. KANT zoo zeer en dikwerf als noodzaaklijk aangepreezen vereischte, niet dan slegts verzoekender wyze (*Precario*) gesteld worde, omdat het niet het eenige is, maar dat de Practische reden ook om het andere, het welke met het eerste regtstreeks strydig is (gelijk ieder ligtlyk begrypt) denken kan. Daar de reden, indien wy des Hr. KANTS voetstappen drukken, noch de valsheid van het laatste, noch de waarheid van het eerste, betoogen kan, zo kan het zedelyk bewys, waardoor hy Godsaanwezen tracht te bewyzen, en het welke hy het eenige waare noemt, geheel niet vry zyn van den misflag, welke men inde Logica *Vitium Subreptionis* noemt, en dus géene kracht hebben om dat geen te bewyzen, waartoe het door hem uitgedagt

ratione practica id postulatum, quod nobis *Kantius* mirum in modum sæpissime commendat, tanquam necessarium *precario* poni, quia illud non est unicum, sed ratio practica etiam cogitare potest de altero, quod isti quasi e diametro oppositum esse, facile constat inter omnes. Quum ratio, si *Kantii* vestigia premimus nec posterioris falsitatem, nec veritatem prioris demonstrare possit, argumentum illud morale, quo esse Deum probare molitur, quodque appellat unice verum, vitio subreptionis vehementer laborare, nec vim habere ullam, eorum probandorum, ad quæ probanda ab illo est cogitatum, nisi omnia me fal-

is. Dit heb ik, zo ik my niet zeer bedriege, zodanig aangetoond, dat niemand, die het een en ander behoorlyk overweegd, my zal tegenfpreken.

III.

fallunt, ita ostendi, ut qui omnia rite ponderaverit, non possit, quin mihi assentiatur.

III.

Hier wordt onaerzigt: of de Heer KANT zig het vermogen kan aanmatigen, het aanzyn van God, door een onwederspreeklyk bewys te betoogen; zonder zyn eigen nieuw systema tegen te spreken.

Die beroemde Man spant alle kragten in, om ons te overreden, dat onze theoretische reden, buiten het geene, het welke onder de formen van tyd en ruimte bevat wordt, niets weeten en niets betoogen kan. Het heeft my dikwerf verwonderd, hoe hy de grenzen van deeze reden zoo nauw beperkende, het boek, getyteld, *Critiek der Rei-*

III.

An possit KANTIUS nisi systemati suo novo repugnare annititur, sibi facultatem arrogare, argumento firmissimo probandi, Deum esse, anquiritur,

Omnes intendit vir ille nervos, ut nobis persuaderet, rationem nostram theoreticam præter ea, quæ sub temporis et spatii formis intuetur nil posse scire, nilque demonstrare. Sum equidem sæpenumero miratus, quomodo, quum tam angustos rationis huius terminos esse existimat, potuerit librum, qui in-

Reinen Vernunft heeft kunnen schrijven, en wel zo omslagtig als het zelve het licht ziet. In dat werk heeft hy ons verscheide- ne bepalingen (*Definitiones*) opgedrongen; beginzelen der Menschlyke kennis bygevoegd; ontelbaare zaaken, over welke de theoretische reden slegts twisten kan, heeft hy getracht te verklaaren, en uit dit alles veel verzameld, het welke niet door de zinnen bevat, maar slegts door de reden kan begreepen worden. Hy schynt derhalven in dezen tyd, den rol van *Sextus Empiricus* te hebben willen speelen, die door eenen vloed van woorden en scherpzinnige spreuken, die geene trachten in verwarring te brengen, welke meenden veele zaaken, die niet in de zinnen vallen, met zekerheid te kunnen begrypen. Hy trachte ten sterkste te bewyzen, dat niets kon betoogd worden. Men kan

inscribitur *Critica rationis pure*, tanto, quanto in lucem est editus, volumine exarare. Varias enim definitiones in illo nobis obstruit, cognitionis humanæ principia adiecit, innumera, de quibus ratio theoretica tantum disputare potest, explicare connifus est, et ex iis omnibus multa collegit, quæ non sensibus percipi, sed tantum ratione intelligi queant. Videtur igitur personam sexti Empirici hisce temporibus induisse, qui flumine verborum et sententiarum subtilitate studebat conturbare eos, qui a ratione humana plurima, in sensus non incurrentia, certo posse sciri putabant. Demonstrare vehementer contendebat, nil

pos-

kan bezwaarlyk zeggen, of hy dit gedaan hebbe in ernst, dan alleen om de sophisten van zynen tyd te bespotten. Wanneer wy het bewys, het welke de Heer KANT, het zedelyke en waare noemt en waarop hy het aanwezen van God grondt, een weinig nauwkeuriger onderzoeken, dan zullen wy zeer ligt begrypen, dat hetzelfde, uit de theoretische reden voortvloeit. En wanneer ook, gelijk hy dikwerf beweert, de Practische reden zoo veel kracht zoude hebben, dat zy alleen den wil konbepaalen, zoude zy echter, daar alle onze neigingen geenszins zouden in aanmerking komen, slegts deze wet geeven, waardoor wij verplicht worden, zodanig te handelen, dat wy den grond onzer handelwyze (Maxime) kunnen houden, voor het beginzel der algemeene Wetgeving.

Dan,

posse demonstrari. Num serio, an ut sophistas suæ ætatis irrideret, id fecerit, dictu est difficillimum. Argumentum, quod *Kantius* morale et unico verum nominat, quo esse iudicat Deum, si paullo accuratius rimamur, id maximam partem a ratione theoretica proficis ci facillime intelligitur. Quod si etiam, quemadmodum sæpius confirmat, ratio practica tantam vim haberet, qua voluntatem sola determinaret, tamen quum ad nullos nostros respiceretur appetitus, tantum hanc legem nobis ferret, qua obligaremur sic agere, ut nostra agendi causa (maxime) posset a nobis haberi pro principio universalis legislationis.

Sed

Dan, waaruit zoude deze Reden weten.

I. Dat uit die hoogstereden eene andere gebooren worde, welke gebiedt dat wy ons der Gelukzaligheid zouden waardig maaken.

II. Dat het slegts de deugd zy, welke zoude uitwerken, dat wy gehouden moesten worden dezelve waardig te zyn.

III. Dat in onze tegenwoordige waereld; die Gelukzaligheid niet verbonden zy met de deugd.

IV. Dat er noodzaaklyk eene waereld zoude moeten bestaan, in welke op de laatste de eerste noodwendig volgen moet.

V. Dat

Sed unde ratio illa sciret,

I. *Ex ea lege suprema alteram oriri, quæ jubere, ut nos dignos felicitate faceremus;*

II. *Virtutem tantum esse, quæ efficeret, ut illa digni essemus putandi;*

III. *In hoc nostro mundo felicitatem illam cum virtute non esse conjunctam;*

IV. *Necesse esse, ut mundus existeret, in quo hanc necessario illa sequeretur.*

V. Dat die waereld niet kunne bestaan, ten zy er een van dezelve zeer verschillend weezen zy, door welke zy zodanig gefchapen en bestierd wierd, dat in dezelve de braafste de Gelukzaligste wierd.

VI. Dat hetzelfde moet begreepen worden, als een alweetend, allerheiligst allerwyst, weldaadig, almachtig, alom tegenwoordig en eeuwig weezen. Maar zyn niet alle deze dingen van zodanig een aart, dat zy flegts kunnen begreepen worden, indien niet onze practifche, maar onze theoretifche reden, die kracht bezitte, de zaaken, welke zy onder de vormen van tyd en ruimte geenszins kan bevatten, naatespeuren en regt te verftaan? Indien onze theoretifche reden niet genoegzaame kracht had,
om

V. *Illum mundum non posse exiftere, nifi quis effet ab illo longissime diverfus, a quo fic conderetur, fic gubernaretur, ut in eo honestiffimus quique fieret beatiffimus;*

VI. *Illum ita effe cogitandum, ut effet omnium rerum maxime gnarus, sanctiffimus, fapientiffimus, beneficentiffimus, omnipotens, omnipraefens et aeternus. Suntne autem omnia illa fic comparata, ut tantum fciri queant, fi ratio noftra non practica fed theoretica vi pollet, res quum investigandi, tum recte intelligendi, quas sub temporis et spatii formis intueri ne-tiquam valet? Nifi ad has refperficiendas ratio noftra*
theo-

om deeze zaaken te doorzien, dan kan ook de practifche reden met geen recht noodzaaklyk eifchen, dat wy aan het bestaan van God niet twyfelen moeten. Maar daar nu de Heer KANT door alle kunstgreepen tracht te bewijzen, dat onze Theoretifche reden volftrekt onvermogen is om iets met zekerheid te begrypen van zaaken die boven het bereik der zinnen gaan, zo kan hy, ten ware hy zelve de nieuwe Wysgeerte zoekt om ver te werpen zig niet het vermogen aanmatigen, het aanweezen van God, door zyn zogenaamd zedelyk bewys zodanig te betoogen, dat het ons niet meer vryftaa hetzelve in twyfel te trekken. Den Heer KANT's Practifche reden, mag dan zoo veel het haar behaagt eifchen, dat wy het aanweezen eener Godheid erkennen, ik meene ech-

theoretica vires haberet idoneas, etiam ratio practica nullo jure poffet neceffario postulare, ut Deum esse, non dubitaremus. Quum autem *Kantius*, rationem noftram theoreticam plane ineptam esse, omni quasi machinatione probare conetur, ut supra eas res, quas sensuum ope intuetur, quicquam certo intelligat: iis quoque, nisi novam philosophiam ipse quasi pessumdatum ire cupit, sibi facultatem non potest arrogare, argumento, quod appellat morale, Deum esse ita probandi, ut de illo dubitare, non amplius liceat nobis. Postulet igitur, quantumvis velit, *Kantii* ratio practica, ut Deum affirmemus esse: tamen ex eo postulato argumentum firmum, quod recte sic est nomi-

echter niet zonder reden te mogen onderstellen, dat niemand dezer zaaken kundig, niet duidlyk zie, dat uit het gemelde geëischte geen bewys, dat dugtig kan genaamd worden, voortvloeijen kan.

III.

minandum, nullo modo enasci, qui non perspiciat, harum rerum peritum esse neminem, videor mihi haud temere arbitrari.

IV.

Heeft de Heer KANT niet zelve beleeden, dat in zyn zedelyk bewys geene waare maar slegts eene schynkracht eener betooging zy.

Schoon ik, wegens de enge paalen, welke my voorgeschreeven zyn, myn gevoelen korter, dan eene zaak van zoo veel gewigt vereischt, zal voordraagen, meene ik echter dezelve niet geheel stilzwygend te moeten voorbygaan. Wanneer ik hier boven aan het einde der inleiding, gezegd heb, dat de Heer KANT met duidlyke woorden bekent, dat in dit zyn zedelyk bewys geene waare betoogkracht gevonden wordt, heb ik

IV.

Nonne ipse KANTIUS confesus est, argumento suo morali non inesse veram, sed modo quasi vim perfectæ demonstrationis?

Quamquam ob limites, qui mihi constituti sunt, angustiores, quod sentio, brevius dicam, quam res tanta dici poscit: tamen illam silentio penitus prætereundam non esse existimo. Quum supra dixi, *Kantium* luculentis verbis confiteri huic suo argumento morali veram vim demonstrandi non

ik door die woorden willen te kennen geeven, dat hy duidlyke zaaken stelt, welke, indien zy voor waar moesten gehouden worden, de geheele kracht van dit bewys, aan den eenen kant geheel zouden doen verval- len, ook aan den anderen kant, ons het recht geeven, het geëischte; dat hy ons met zo veel ophef aanpryst, niet aan te merken als noodzaaklyk, maar slegts als verzoekender wyze (*Precario*) door de Practische reden aangenomen.

Onze begrippen van de onsterflykheid der ziele, en wel voornaamlyk dat van God, beweert hy, slegts zodanige te zyn, welke in de schoolen ontkennende genoemd worden, doch die onze kennis geenszins uitbrei- den, noch ons eenige stoffe opleveren, waar uit wy iets, dan loutere hersenschimmen kun-
nen

in esse, id volui indicare, illum expressis verbis ea au- tumare, quæ, si vera essent, partim omnem huius argumenti neruum conciderent, partim etiam postula- tum illud, quod tanto nobis opere commendat, non esse necessarium, sed precario a ratione practica assum- tum, statuendi ius nobis ipse concederet.

Notiones nostras de animorum immortalitate & in- primis de Deo esse tantum eas, affirmat, quæ in scho- lis appellantur negativæ, quæ autem nullo modo cog- nitionem nostram amplificant, nec ullam materiam (stoff) nobis offerunt, e qua præter vana mentis fig- menta quicquam aliud colligere possimus, quum ta-
men

nen opmaaken. Die echter in de Wysgeerte niet moeten toegelaaten worden. Weshalven hy ook die twee stellingen, voor volstrekt zaaklooze begrippen houdt, die der theoretische rede veel werk verschaffen, zonder haar eenig nut toetebrenge(n) (*). Hy leert, dat de Practische Reden eischt, I. Dat er onsterfelijkheid, II. Dat er een God zy. Deze zyne geëischten leveren ons slegts zodanige begrippen, die de Theoretische reden, wel als vraagstukken (*Problemata*) voordraagen maar niet oplossen kan. En indien zy dit poogde, zoude zy zig noodwendig met bloote drogredenen bezig houden. Ofschoon d' Hr. KANT niet ont- kent, dat door de dikwerf genoemde ge-
ëisch-

(* K. d. R. V. pag. 827 &c.

men hæc e philosophiæ gyro sunt exterminanda. Qua propter etiam has duas enunciationes statuit esse prorsus otiosas, quæ quidem rationi theoreticæ difficillimos labores imponere, sed ei usum possunt afferre nul- lum (*). Postulare rationem practicam docet, I. ut sit immortalitas II. ut sit Deus. Hæc igitur eius postulata notiones præbent modo eas, quas ratio theoretica tanquam problemata quidem proponere, non autem solvere potest, et si illa forte id conaretur, necesse esset, ut paralogismis se tantum eluderet. Licet *Kantius*, illis, quæ sæpe nominavimus, postulatis,

(* K. d. P. V. pag. 827. &c.

ëischen de kennis onzer Theoretische reden uitgebreid worde, is hy nochtans van oordeel, dat die kennis niet van dien aart zy, dat uit dezelve eenig Theoretisch gebruik voortvloeije. Want, volgens den Hr. KANT zyn en God en de onsterfelykheid der ziel, slegts begrippen, die gesteld moeten worden, op dat de hoogstegelukzaligheid door ons kunne verkreegen worden, schoon onze Theoretische reden, noch van de natuur onzer ziele, noch van die van het Opperwezen, met zekerheid iets kenmerken (y). Ook kan onze reden niet, gelyk hy ons tracht te overreeden, die begrippen zodanig gebruiken, dat zy in haar Theoretisch gebruik iets zekers van dezelve stellen of uit dezelve afleiden kan (z). Deze byvoegzelen

(y) K. d. P. V. pag. 239.

(z) K. d. P. V. pag. 343.

theoreticæ rationis cognitionem amplificari non neget, tamen hanc non ita esse comparatam iudicat, ut inde ullus theoreticus usus oriatur. Sunt enim, *Kantio* iudice, animi immortalitas et Deus duntaxat notiones, quæ poni debent, ut summa a nobis felicitas aliquando possit obtineri; quamvis neque de animi nostri, neque de supremi numinis natura ratio nostra theoretica quicquam sibi certum et exploratum habere possit (y) nec potest, ut ille nobis persuadere studet, notionibus illis ratio nostra ita uti, ut in theoretico suo usu quicquam certi de illis statuatur, aut ex illis colligat (z).

Quæ

(y) K. d. P. V. pag. 239.

(z) K. d. P. V. pag. 343.

len mogen dan voldoende zyn, om ons te doen begrypen, dat de Hr. KANT zaaken beweert, uit welke, zo zy waar zyn, volgt, dat zyn zedelyk bewys geene kracht hebbe. Want indien de theoretische reden, van die begrippen geen gebruik kan maaken, dan begrypt zy zekerlyk ook niet, dat zy noodwendig moeten aangenomen worden ter verkryging van de Gelukzaligheid, op dat de zedelyke wetten, welke de Practische reden zig aanmatigd te geeven, voor geene bloote Hersfenschimmen moeten gehouden worden. Maar daar de Practische reden, alleenlyk, ter bereiking dier oogmerken eischt, dat er een GOD zy, zozien wy, dat op geenërlei wyze kunne bepaald worden, of zyn geëischte, ter verkryging van het doelwit, het eenige geschikte, en derhalven noodzaaklyke zy, of niet. Dus door

Quæ quidem addidisse iam sufficit, ut intelligamus, a *Kantio* illa affirmari, quæ si vera sunt, sequitur, ut eius morale argumentum probandi vim habeat nullam. Si enim ratio theoretica ad nullam rem iis notionibus uti potest, profecto etiam non intelligit, illas necessario assumendas esse, ut felicitas possit impetrari, ne leges morales, quas ferendi practica ratio sibi ius arrogat, pro vanis ingenii figmentis sint habendæ. Quoniam autem ratio practica ob illos scopos tantum postulat, ut Deus sit; videmus, eius postulatum num sit unicum ad metam consequendam idoneum et igitur necessarium, nec ne, a *Kantio*, qui theore-

door KANT, die de kracht der theoretische redenten aanzien der dingen die niet door de zinnen, maar door het verstand begreepen worden, getracht heeft geheel en al te ontzenuwen, op geenerlei wyze kunne bepaald worden; ook bekent hy zelve duidlyk genoeg dit niet te kunnen bepaalen, gelyk uit het weinige dat ik hier nog zal bijvoegen, zeer duidlyk blykt. Hy had gezegd, dat indien er geen God was, ook geene gelukzaligheid aan de grootheid onzer deugden geëvenredigd, volgens de natuur der dingen, te verwagten zy en zelfs niet kunnen verkreegen worden. Maar hy zegt tevens, er niet voordagt niet bygevoegd te hebben, dat dit oordeel slegts geldt wanneer wy op de gesteldheid onzer reden die hy de onderwerpelyke (*subjectiva*) noemt, let-

ticæ rationis vim quoad ea, quæ non sensibus, sed intellectu percipiuntur, penitus enervare molitus est, nullo modo posse determinari.

Nec se id posse definire, ipse satis luculenter confitetur, quemadmodum ex iis, quæ paucis addam, perspectu est facillimum. Dixerat quidem, nisi numen supremum esset, felicitatem magnitudini virtutum nostrarum convenientem secundum ea, quæ in rerum natura accidunt, expectandam haud esse, immo illam ne obtineri quidem posse, sed se consulto non addidisse dicit, id iudicium modo valere, si ad rationis nostræ conditionem, quam appellat *subjectivam*, mentis ocu-

letten. Waarom trent hy ook beweert, dat de reden niet in staat zy om met zekerheid te begrypen, of dat nauwkeurige verband van deugd en gelukzaligheid, door den natuurlyken loop der dingen te wege kan werden gebragt, dan niet. Zie hier de Heer KANTS eigene belydenis: welke zo hy dezelve niet voor geveinsd en valsch durft verklaren, hy ontkennen moet, dat de Practische reden het aanweezen van God noodwendig eifche, alzo hy niet bepaalen kan, of er eene waereld bestaa, in welke wy door de betrachtting der deugd, de aan naar geëvenredigde gelukzaligheid erlangen zullen van den natuurlijken loop der dingen of dat dezelve slegts door God den schepper der Natuur kunne bewerkt worden. Dan; daar de Heer KANT zelve zegt: Dat het twyfelach-

los dirigamus. Quocirca etiam affirmat, rationem esse ineptam, ut, num illa accurata et congruens virtutis et felicitatis connexio a naturali rerum cursu effici possit, an ne, certo sciat. En hic ipsam *Kantii* confessionem, quam nisi audeat dicere simulatam atque falsam esse, inficiari debet, a ratione practica necessario postulari, ut sit Deus, quoniam illa nequit determinare, num ut mundus existat, in quo virtutum studio olim felicitatem illi respondentem consequemur, a naturali rerum cursu, an a numine supremo, universæ naturæ conditore, tantum effici queat. Quum vero duobus illis propositis utrum sit verius, in utramque partem deliberari posse, ipse *Kantius* di-

lchtig zy , welk van beide het waare is (aa) zoo moet hy ook noodwendig toestemmen , dat het van onze willekeur afhangt , welk van beide , wy voor het waarachtigste en met ons oogmerk overeenkomstigste , verkiezen te houden. Daar nu de Practische reden , zig niet kan het recht aanmaatigen , noodwendig te eischen dat er een God zy , gelyk hy met uitdruklyke woorden leert (ab) , zo volgt uit dit alles , dat het zedelyk bewys , geheel ontbloot zynde van de noodzaaklykheid , op welke het rust , niet voor waar , vast en wettig kan gehouden worden. Daar nu het eerste , volgens , het oordeel van den Heer KANT zelve , waarachtig is , zo moet ook het laatste noodwendig waar zyn ,

(aa) K. d. P. V. pag. 262.

(ab) l. c.

cat (aa): idem etiam non potest , quin affirmet , a nostro dependere arbitrio , utrum eorum verius nostroque scopo convenientius esse , nobis persuadeamus. Nonne igitur , quoniam ratio practica ius sibi non potest vindicare , necessario postulandi , ut Deus sit , quemadmodum ille (ab) expressis verbis docet , ex iis omnibus sequitur , argumentum illud morale , necessitate , qua nititur , penitus sublata , non esse pro vero , firmo atque legitimo putandum. Quum autem , ipso *Kantio* iudice , verum sit prius : posterius etiam
ita

{aa} K. d. P. V. pag. 262.

{ab} l. c.

zyn, zoo dat de zaak geen verder onderzoek schynt te verëischen.

Hy bekent ook, dat de kracht van het nieuwe bewys, waar van hy zig voor den uitvinder uitgeeft, niet zoo groot zy, dat het zelve het aanweezen van God voldoende betooge; indien wy de natuur, welke ons het vermogen niet gegeven heeft, deze zaak regt te beoordeelen en dezelve voor ons volkomen begryplyk te maaken, tegen de berispingen dier geenen verdedigen zullen, die haar om deze kaarigheid, meenen met eene nydige stiefmoeder te mogen vergelijken. Maar of deeze verdediging der natuur door den Heer KANT ondernomen, veelen behaagen zal, twyfel ik zeer. Had ons de natuur het vermogen omgegeeven het aanweezen

ita in promptu est, ut res disputatione non amplius egere videatur.

Confitetur etiam argumenti novi, cuius inuentorem se venditat, vim non esse tantam, ut Deum esse satis demonstret, si naturam, quæ nobis, hanc rem recte dijudicandi, nobisque peuitus cognitam reddendi, non dedit facultatem, ab obtrectationibus defendere nitimur eorum, qui illam ob hanc illiberalitatem cum invida noverca esse comparandam arbitrantur. Num autem id naturæ patronicium, a *Kantio* susceptum, plurimis placeat, animi vehementer hæreo. Quod si natura nobis facultatem dedisset, perfecte demonstretur.

zen van God, en der onsterfelykheid volmaakt te betoogen, dan zoude God en de Eeuwigheid, door haare ontzaglyke Majesteit, ons, zynes oordeels, geduurig voor oogen gezweevd hebben, waardoor wy zouden gedwongen zyn geweest, de wetten te gehoorzaamen. Indien dit gebeurd ware, dan zouden wy, volgens het oordeel van onzen Wysgeer meesttyds door vreeze, zelden door hoope, nimmer door plichtzyn aangedreeven geworden, om overeenkomstig met de Godlyke wetten te handelen; daar nu echter slegts alle zodanige handelingen, die door ons uit hoofde van pligt be- tragt worden, de godlyke goedkeuring verdienen (*ac*). Dat deze zaaken door den

Hr.

(*ac*) K. d. P. V. pag. 264 &c.

di, numen supremum esse atque immortalitatem: Deum et aternitatem tremenda sua maiestate nobis semper ante oculos versaturos fuisse putat, quibus cogemur, ut legibus obtemperemus. Quando id contigisset, idem ille philosophus arbitratur, nos, plerumque timore, raro spe, officio nunquam impulsos, ea executuros fuisse, quæ legibus divinis convenirent, quam tamen illæ tantum actiones, quæ ex officio peraguntur a nobis dignæ sint, ut a sapientia divina comprobentur (*ac*) Quæ quidem omnia a *Kantio* subtiliter esse disputata, non negamus, sed ex iis litem

non

(*ac*) K. d. P. V. pag. 264 &c.

Hr. KANT zeer fchrander beredeneerd zyn, ontkennen wy niet. Het fchynt ons echter niet toe, dat de twist daar mede volkomen zy afgedaan. Want wy Vraagen, I. Of, indien eene gunstigere Natuur ons het vermogen geeft, om het aanweezen van God volmaaktlyk te betoogen, wy het zelve niet eerst zouden moeten opfcherpen en vermeerderen, ten einde dat licht te verkrygen, door het welke wy zien, dat God de Schep- per is en bestuurder der waereld.

II. Beweert de Hr. KANT zelf niet, dat, ten zy de Practifche Reden eifche dater een God is, geene waereld zou kunnen bestaan, in welke Gelukzaligheid verkregen word; en zo 'er geene Gelukzaligheid kan verkregen worden, dat dan die hoogfte Wetten, wel-

non componi videre etiam nobis videmur. Namquaerimus

I. Nonne nos, si benignior nobis natura facultatem dat, perfecte demonftrandi, Deum effe, illam prius ita excolere et augere debemus, ut lux nobis suboriatur, qua Deum effe mundi conditorem et gubernatorem videmus?

II. Nonne ipse *Kantius* affirmat, nisi ratio practica postulat, ut fit Deus, non existere posse mundum, in quo felicitas obtinetur, et nisi potest felicitas impetrari, leges illas supremas, quae praecipunt,

I. ut

welke gebieden (a) dat wy ons der Gelukzaligheid waardig toonen, (b) dat de bewegende grond van onzen Wil (*Maxime*) altyd by ons kunne gehouden worden, voor het beginzel der algemeene Wetgeving, beide voor hersfenschimmen moeten gehouden worden.

III. Zoude derhalven deze van alle kragt om onzen wil te beweegen, ontbloot zyn, indien niet God en de Eeuwigheid ons voor oogen zweevden?

IV. Weet KANT'S Reden, dat 'er in de geheele Natuur, geene Zielen zyn, met zo uitmuntende hoedanigheden begaafd, dat zy door de beginzelen haarer Reden, het Aanwezen van God, die alles bestuurt, volmaaktlyk betoogen kunnen, en indien 'er

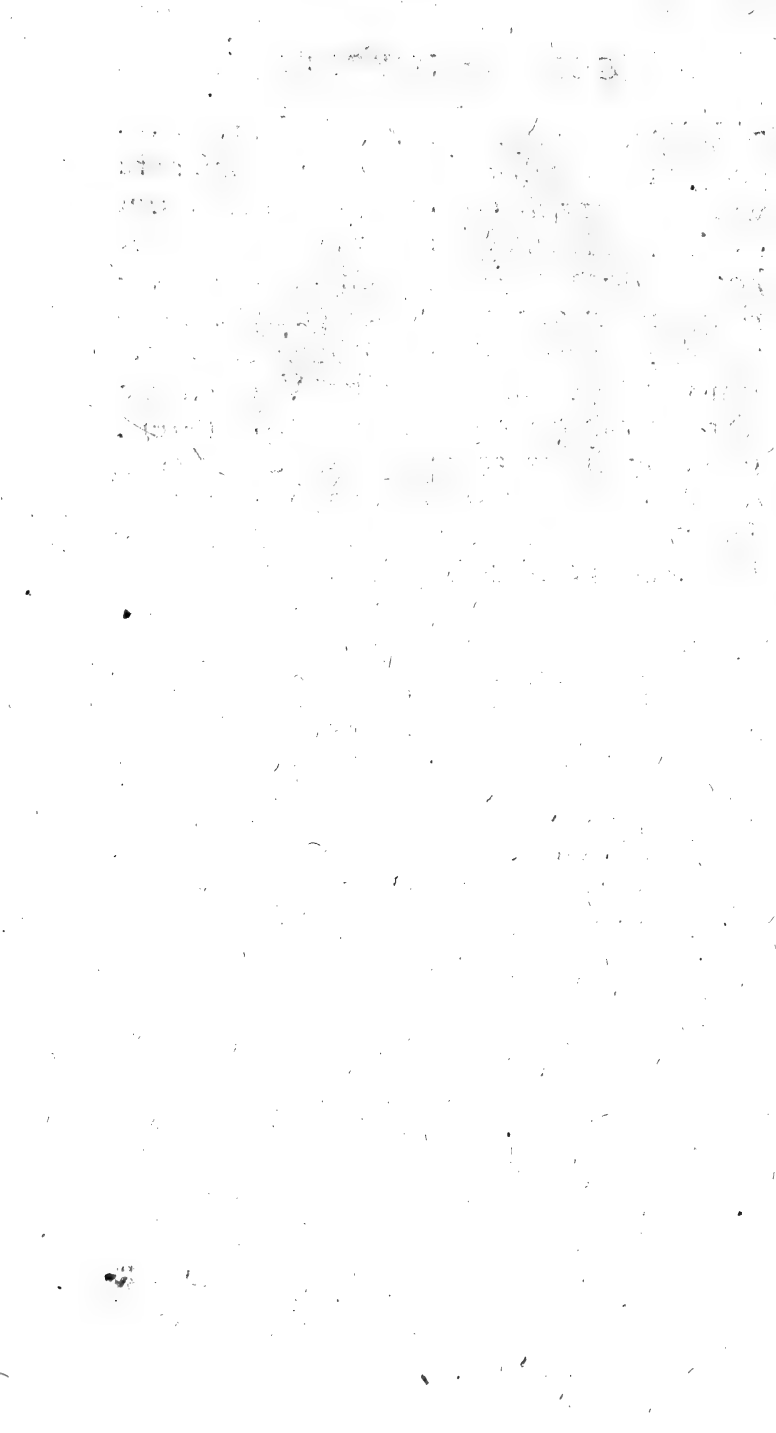
1. ut nos felicitate dignos præbeamus, 2. ut causa nostra movens voluntatis (maxime) - semper a nobis haberi possit pro principio universalis legislationis, in numero inanium figmentorum esse habendas?

III. Nonne igitur illæ omni vi voluntatis nostræ commovendæ essent destitutæ, nisi nobis ante oculos versarentur Deus et æternitas?

III. Num *Kantii* ratio scit, in universa rerum natura nullas esse mentes, tanta condecoratas præstantia, ut rationis suæ principiis Deum esse, a quo omnia

zodanigen waarlyk zyn, zoude daar uit volgen, dat derzelve deugden van mindere waarde moesten geoordeeld worden, om dat zy noodwendig, of door vreeze, of door hoope, doch nooit door pligt, ter uitvoering van het geene, met de godlyke Wetten overeenkomstig is, zouden aangedreven worden? Doch dit alles Vraagen wy niet om het een en ander op te helderen, maar om slegts aantewyzen, wat nog eerst diende onderzocht te worden, voor dat de Heer KANT met recht van ons vorderen kan, dat wy hem byvallen.

nia regantur, perfectissime demonstrare queant, et, si vere essent, an sequeretur, ut illarum virtutes minoris essent æstimandæ, quia necessario vel timore, vel spe, numquam autem officio ad ea exsequenda impellerentur, quæ legibus divinis essent accommodatissima? Sed hæc quærimus, non ut illa omnia luce collustremus, sed iudicemus potius, quænam adhuc prius perscrutanda sint, quam *Kantius* iure suo a nobis queat postulare, ut sibi assentiamur.

D E R D E
A N T W O O R D
O P D E
V R A A G E,
D O O R D E

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER
WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:
VOOR HET JAAR 1790 OPGEGEVEN

*Wat men te denken hebbe van het Morcele bewys
van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve
door den Heer KANT is opgegeeven,
als ware dit het eenige?*

D O O R

LUDWIG HEINRICH JACOB,
Professor der Philos. op de Frederiks Univerfiteit te Halle.

ONDER DE ZINSPREUK:

*Interna rectæ rationis lex patentem etiam extra nos
nescicit judicem et legislatorem.*

HENR: MARUS.

(Aan wien, ALLEEN om dat daarin het gevoelen van den
Heer KANT allerduidelykst is voorgesteld; en we-
gens den Arbeid, daartoe besteed, een Zilver-
re Medaille is verëerd.)

BEANTWORTUNG

D E R

VON DER HOCHPREISLICHEN GE-
SELLSCHAFT DER WISSEN-
SCHAFTEN ZU HAARLEM.

FÜR DAS JAHR 1790.

A U F G E G E B E N E N F R A G E

*Was hat man von dem moralischen Beweise für
das Daseyn Gottes und zwar so wie derselbe
von Pr. KANT Cr. d. R. V. 804-818
und Cr. d. P. V, 223-248 als wäre er
der einzige ist dargestellt worden
zu denken?*

DEPARTMENT OF THE ARMY
OFFICE OF THE ADJUTANT GENERAL

MEMORANDUM FOR THE RECORD
SUBJECT: [Illegible]

[Illegible text]

[Illegible text]

[Illegible text]

[Illegible text]

DERDE ANTWOORD

OP DE

V R A A G E:

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanwezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT is opgegeeven, als ware dit het eenige?

Voorafgaande Verklaaring van den Schryver.

Byaldien volgende verhandeling voor het plan der geleerde Maatschappyy te uitgebreid mogt weezen, kan enkel het TWEEDE GEDEELTE als de beäntwoording van het

BEANTWORTUNG

D E R

A U F G E G E B E N E N F R A G E

Was hat man von dem moralischen Beweise für das Daseyn Gottes und zwar so wie derselbe von Pr. KANT Cr. d. R. V. 804-818 und Cr. d. P. V, 223-248 als wäre er der einzige ist dargestellt worden zu denken?

Vorläufige Erklärung des Verfäsfers.

Wenn nächstehende Abhandlung nach dem Plane der gelehrten gesellschaft zu stark seyn sollte; so kann blosf der ZWEITE THEIL als die Beantwortung

N

der

het verschil bevattende, aangemerkt en aan het oordeel der achtingswaardige Rechters onderworpen worden. — Het eerste gedeelte is enkel eene voorbereiding ter oplossing en kan des noods achterwege gelaten worden,

IN-

der Frage angesehen, und zur Beurtheilung der respektablen Richter gebracht werden. Den der erste Theil ist nur bloß Vorbereitung zur Auflösung, und kann allenfalls weggelassen werden.

I N L E I D I N G.

Ter beantwoording van het voorstel der Ioffyke Maatschappy fchynt een tweeledig onderzoek noodig te zyn; want eer dat men kan beoordeelen of een voorgesteld bewys *het eenig mooglyke is*, dan niet, is men buiten twyfel verplicht alle mooglyke wyzen en manieren, volgens welken, buiten de opgegeevene, zoodanig bewys kan worden ingericht, voorafte overweegen. Ten einde dus den geëerden Leden der Maatschappy genoegen te geeven, zal ik alvorens uit de natuur der zaake zelve, volgens één grond-beginsel, alle mooglyke wyzen om het bewys voor het bestaan van God te voldingen, voorstellen enderzelve waar-

E I N L E I T U N G.

Die Aufgabe der Hochpreisslichen Academie scheint zu ihrer Auflösung eine zwiefache Untersuchung zu erfordern. Denn bevor man beurtheilen kann, ob ein Beweis der *einzig* sey oder nicht, muss man nothwendig zuvor alle mögliche Arten und Methoden, die ausser der aufgegebenen Statt finden, und nach welchen sonst noch Beweisse geführt werden können, übersehen. Um also den Ehrwürdigen Mitgliedern der Akademie eine genüge zu leisten, werde ich aus der Natur der Sache selbst, nach einem Principio alle mögliche methoden aufstellen, wie Beweisse für das Daseyn Gottes geführt werden können, und dabey

waarde naauwkeurig bepaalen; 't welk my vervolgens in staat zal stellen van te beoordeelen, of het zoogenaamd *zedelyk bewys* door KANT voorgesteld, het *éénige* is, welken rang het onder de overigen bekleede, welk deszelfs waarde is, of het door andere gronden in kracht nog meer versterkt kan worden, en zoo voorts.

EER.

ihren Rang genau bestimmen; und dann werde ich im stande seyn zu beurtheilen ob der von KANT so genante moralische Beweis der einzige sey, was er für einem Rang unter den übrigen behauptete, was er für eine Kraft in sich selbst besize, ober durch anderweitige Gründe in seinen Wirkungen noch verstärkt werden könne, und so weiter.

EERSTE DEEL

Over de mooglyke wyzen om het bestaan van God te bewyzen, in 't algemeen.

EERSTE AFDEELING.

Algemeene, voorbereidende aanmerkingen tot dit onderzoek.

Er zyn voor ons slechts twee wyzen mooglyk, volgens welken wy ons van het aanweezen van iets kunnen overtuigen. 1.) *Door de zinnen, volgens de re-*

A B H A N D L U N G.

E R S T E R T H E I L.

Ueber die möglichen Arten das Dassyng Gottes zu beweiffen uberhaupt.

E R S T E R A B S C H N I T T.

Allgemeine Vorbereitung zu dieser Untersuchung.

Wir haben nur zwei möglichen Arten uns von dem Daseyn eines Etwas zu überzeugen, 1.) *vermittels der Sinne nach Regeln der unmittelbaren objectiven Wahrnehmung oder der Anschauung.* Der

gelen van onmiddelyke objective waarneem-
 ming of van gewaarwording. Het geloof
 omtrent het aanwezen der zinlyke wae-
 reld en van alle zinlyke hoedanigheden
 derzelve, is alleenlyk op gewaarwording
 gegrond (*). De overtuiging aangaande
 het bestaan van inwendige gewaarwor-
 dingen en van alle voorstellingen bin-
 nen ons, berust eindelyk enkel op de ont-
 waarwording van ons innerlyk zintuig. 2).
 Het

(*) Wat deeze zinlyke waereld op zich zelve zy, of een
 samenvoeging van denkbeelden of van Atomi, of denzelven iets
 wezenlyks ten grondflage strekke, buiten dat 't welk wy ons
 daar van voorstellen; enz. Dit alles wordt ons door de zin-
 tuigen niet geleerd, wy moeten zulks door de rede leeren
 kennen. Maar dat wy eene voorstelling tot iets, welk van
 deeze voorstelling onderscheiden is, betreklyk maaken, is eene
 bewustheid welke zy onmiddelyk aan de zinnen verschuldigd
 zyn en daarom ook door niemand in twyfel getrokken is.

Glaube an dem Daseyn der Sinnenwelt und aller sinn-
 lichen Beschaffenheiten derselben, gründet sich nur
 allein auf die Anschauung. (*) Die Ueberzeugung
 von dem Daseyn innerer Empfindungen und aller vor-
 stellungen in uns beruht zu lezt blos auf unserm in-
 nern Sinne; und 2) *durch die Vernunft*, indem sie
 ein-

(*) Was diese Sinnenwelt an sich sey, ob ein innbegriff
 von Ideen oder Atomen, ob ihnen etwas Reales ausser, dem
 zum Grunde liege, was wir uns von ihr vorstellen und so wei-
 ter; dieses alles lehren die Sinne nichts, sondern dieses musf
 durch Vernunft erkannt werden. Aber dasf wir eine Vorstel-
 lung auf etwas von dieser Vorstellung verschiedenes beziehen
 ist ein Bewusstfeyn, welches wir unmittelbar den sinnen ver-
 danken und welches daher von Niemanden bezweifelt wor-
 den ist.

Het *tweede* middel, door welk wy ons van eenig aanweezen overtuigen, is *de reden*, welke inziet wat met de waargenomenen wezenlyk bestaande dingen *noodzaaklyk* in verband staat of saamgehecht is. *Want alle menschelyke erkendtenis van waarlyk zyn*, dienvolgens ook die welke op de reden gegrond is, *berust ten laatsten op iets, 't welk waargenomen is of op een daadlyk voorval.*

De gronden voor het aanweezen geeft de reden steeds op, hoewel zy die niet altyd oplevert of in zich bevat. In dit geval beroept zy zich op het gezach der zinnen, in het ander op haar eigen gezach als een voldingend bewys voor het aanweezen van eenig ding. Het aanzien en de genoegzaamheid der reden moet derhalven eerst wel
be.

einfielt, was mit den wahrgenommenen wirklichen Dingen *nothwendig* zusammenhängt. *Denn jedes menschliche Fürwahrhalten*, also auch das Fürwahrhalten durch Vernunft *beruhet zulezt auf etwas wahrgenommenen oder auf einer Thatfache.*

Die Gründe für das Daseyn stellt die *Vernunft* jederzeit dar, ob sie gleich solche nicht jedesmal liefert, oder selbst in sich enthält. Im erstern falle führt sie die Auctorität der Sinne, im leztern ihre eigene als einen gültigen Beweisgrund für das Daseyn einer Sache an. Das Ansehen und die Gültigkeit der Vernunft überhaupt müssen wir daher immer erst befestiget ha-

bevestigd weezen, voor dat wy ons opeenig bewys verlaaten of door hetzelve overtuigd kunnen worden. De reden beproeft alles, ook zich zelve.

Het is de noodzaakelyke verbindtenis der voorgestelde dingen, welke de redenten richtsnoer' strekt; naardien dezelve, niet gelyk de zinnen het gegevene gewaar wordt, maar de voorwaarden der mooglykheid deszelven, 't zy deeze al, dan niet, mede tot de gewaarwording behooren, zich vertegenwoordigt.

De reden besluit altyd volgens deze grondstelling: *wanneer iets gegeven voorgesteld is, zo moeten ook de voorwaarden voorhanden zyn, (ook in geval deeze in de gewaarwording niet vervat mogten zyn of konden weezen,) zonder welken dat gegeven iets in 't geheel niet*

206

ben, bevor wir irgend einem Beweisgrunde trauen, oder uns durch denselben überzeugen können. Die Vernunft prüfet alles, so gar sich selbst.

Die nothwendige Verknüpfung in den vorgestellten Dingen ist - es, welche die Vernunft leitet, indem sie nicht, wie die Sinne, das gegebene anschauet, sondern die Bedingungen der Möglichkeit deselben, sie mögen nun mit in der Anschauung enthalten seyn oder nicht, denkt. Die Vernunft schliesst jederzeit nach folgenden Grundsatz: *Wenn etwas gegeben ist, so müssen auch die Bedingungen das seyn* (wenn sie auch gleich nicht mit in der Anschauung gegeben seyn solten, oder auch

zou kunnen bestaan. Deeze grondstelling is der reden met de daad wezenlyk eigen, en geldt ten opzichte van alle voorwerpen derzelve. Ennaardien dezelve tot nog vangeen wysgeer bestreden is, noch bestreden kan worden (*) zal ik my hier met derzelve ont-

(*) De grondslag van het algemeen geldende deezer stelling is daarin gelegen, dat dezelve analytisch is, naardien dezelve niets als het werk der reden uitdrukt, als zy iets denkt. Want iets is het veelvuldige tot Eénheid verbonden. Eénheid is dienvolgens door het veelvuldige moogelyk, bygevolg vervat het veelvuldige de voorwaarde van het iets. Naardien nu elk veelvuldige wederom altyd op zich zelfs iets is, zo vervat dit alweder voorwaarden en zoo vervolgens. Dan, of wyders de veelvuldige *deelen* de voorwaarden en wel de genoegzaame voorwaarden zyn, dit voorstel komt hier in 't geheel niet te passe. Wy wilden slechts de grondstelling bybrengen, volgens welke de reden ten allen tyde noodwendig handelen moet, 200.

auch nicht gegeben werden könnten) *ohne welche jenes gegebene Etwas gar nicht möglich ist.* Dieses Gesetz ist der Vernunft in der That *wesentlich*, und muss von allen Objekten der Vernunft gelten; und da es noch von keinem Philosophen bestritten worden ist, noch bestritten werden kann, (*) so befaße ich mich hier mit

(*) Der grund der Allgemeingültigkeit dieses Satzes liegt darinne, das er analytisch ist, indem er nichts als das geschäft der Vernunft ausdrückt, wenn sie Etwas denkt. Denn Etwas ist das Mannigfaltige zur Einheit verknüpft. Die Einheit wird also durch das Mannigfaltige möglich, folglich enthält das mannigfaltige die Bedingung des Etwas. Da nun aber jedes mannigfaltige wiederum jederzeit für sich etwas ist, so enthalten sie wieder Bedingungen und so fort. Ob übrigens die mannigfaltigen *Theile* die Bedingungen und zwar die vollständigen Bedingungen sind: diese Frage gehört gar nicht hierher. Wir wollen blos das Gesetz anführen, nach welchen die Vernunft al-

ontwikkeling en de bevestiging haarer bondigheid niet bezig houden, maar dezelve als algemeen geldende, ten grondslage leggen.

De reden heeft dienvolgens twee grondstellingen, volgens welke zy van het aanwezig van eenig ding, geheel zeker kan overtuigd worden. Deze zyn: 1.) de grondstelling der gewaarwording: *wat een voorwerp van gewaarwording is of volgens regelen*

zoo dra zy zich voorwerpen voorstelt. Ter bevestiging in 't voorbygaan, is reeds voldoende, dat zelfs de Aarts-Scepticus DAVID HUME deze grondstelling toestaat. KANT heeft dezelve ook nergends aangetast. Eene andere, deze gelykschynende stelling, „naamlyk: „Indien iets gegeven [voorge-, steld] is, dan moeten ook al deszelfs voorwaarden, (door „de gewaarwording of door ons verstand,) gegeven of voor-, „gesteld zyn;” heeft KANT, en wel met recht, bestreden.

mit feiner Entwicklung und der Begründung feiner Gültigkeit nicht, sondern setze es als allgemein gültig zum voraus.

Die Vernunft hat daher zwei Grundsätze, nach welchen sie von dem Daseyn eines Dinges ganz gewis überzeugt werden kann. Diese sind 1.) der Grundsatz der Anschauung. *Was angeschauet wird, oder*

iemal nothwendig verfahren mus, so bald sie Obiecte denkt. Zur einstweiligen Bestätigung ist schon hinreichend, dasz ihn selbst der Erzskeptiker *David Hume* einräumt. *Kant* hat ihn ebenfals niggends angegriffen. Einen andern diesen aenlichscheinenden Satz, nemlich: Wenn etwas gegeben ist, so müssen auch alle seine Bedingungen (in der Anschauung oder in unserm Verstande) *gegeben seyn,* hat wohl *Kant*, und zwar mit Recht bestritten.

len van ondervinding zyn kan, is aanwezig. (*) En 2.) De grondstelling der noodzaaklyke samenhang: *Dat, wat men zich als eene noodzaaklyke voorwaarde, als den grondslag der mooglykheid van een wezenlyk bestaan hebbend ding, noodzaaklyk als wezenlyk voorhanden, moet voorstellen, is even zoo, met de daad aanwezig (**).* Naardien de eer-

(*) Deeze grondstelling loopt noch het Idealismus noch het Scepticismus vooruit, want volgens beiden wordt aan de wezenlykheid der gewaarwordingen niet getwyfeld, maar slechts de wezenlykheid van dat, wat zich niet laat gewaar worden, bestreden, naamlyk de voorstelling van de gronden deezer gewaarwordingen.

(**) Dienvolgens niet dat, wat deze of gene als voorwaarde van het aanwezen van eenig ding, toevallig denkt, maar de reden moet door het voorwerp zelve, door iets, dat met de daad bestaat, genoodzaakt worden, — zoo dat zy zich zelve zou tegenpreken, wanneer zy anders denken wilde.

nach Regeln der Erfahrung angeschauet werden kann, ist wirklich: () und 2) der Grundsatz der nothwendigen Verknüpfung: was als eine nothwendige Bedingung, als der Grund der Möglichkeit eines wirklichen Dinges nothwendiger Weise als wirklich gedacht werden muss, ist ebenfalls wirklich. (**)* Da der erste satz

(*) Dieser Grundsatz greift weder dem Idealismus noch Scepticismus vor; denn beide zweifeln nicht an der Wirklichkeit der Anschauungen, sondern bestreiten nur die Wirklichkeit dessen, was sich nicht anschauen lässt, nemlich die Vorstellung von den Gründen dieser Anschauungen.

(**) Also nicht was dieser oder jener als Bedingung der Wirklichkeit eines Dinges zufälliger weise denkt, sondern die Vernunft muss durch das Objekt selbst, durch etwas wirkliches, genöthiget werden, muss sich selbst widersprechen wenn sie anders denken wolte.

eerste stelling ten bewyze voor het bestaan van God in 't geheel niet kan dienen, zo moeten alle mooglyke soorten van bewys voor het bestaan van God, op de tweede stelling, gegrond weezen, en wy hebben derhalven slechts te onderzoeken, wat de reden uit kracht van dit grondbeginfel kan verrichten.

Alvorens moet ik echter nog aanmerken, dat men zeer wel moet onderscheiden of men ten oogmerke hebbe, slechts *in 't algemeen* een onderscheiden bestaan te bewysen, dan wel het bestaan van een zeker in de voorstelling *bepaald* voorwerp. Dus geeft al het aanweezen, 't welk wy menschen onmiddelyk ontdekken of waarneemen, ons bevoegd-

fatz zu einem Beweise für das Daseyn Gottes gar nicht zu gebrauchen ist, so werden alle mögliche Beweise für das Daseyn Gottes, auf dem zweiten beruhen müssen, und wir werden nur dahin zu sehen haben, was die Vernunft vermöge dieses Principis auszurichten im stande ist.

Zuvörderst muß ich aber noch bemerken, daß man sehr wohl unterscheiden müsse, ob man die Absicht habe, ein verschiedenes Daseyn nur *überhaupt* zu beweisen, oder das Daseyn eines gewissen in der Vorstellung *bestimmten* Dinges. So berechtiget uns alles Daseyn, welches wir Menschen unmittelbar entdecken, auf ein verschiedenes Daseyn überhaupt zu schlies-

voegdheid om tot een onderscheiden bestaan in 't geméen te besluiten, naardemaal niemand van ons en geen beperkt wezen hoe genaamd, recht heeft om te waanen, dat hetzelfde zich van het voorgestelde met de daad bestaan hebbend ding, *volledig*, dat is, van al deszelfs in- en uitwendige gronden en wezenlyke voorwaarden bewust zy, welken dienvolgens altyd nog aanwezen moet worden toegekent. Dit is van de wysgeeren algemeen erkend: 't zy Idealisten of Materialisten, Sceptici of Dogmatici, Atheïsten of Theïsten, of hoe men hen anders gelieft te noemen. Want in dit geval blyft het onbessist, of het in het ding zelfs voorhanden zy, (hoewel ons niet voorgesteld of ook in 't geheel niet voorstelbaar, ten minsten

niet

fen, weil sich Niemand unter uns, und kein eingeschränktes Wesen überhaupt rühmen kann, das es sich des gegebenen wirklichen Dinges *vollständig* d. h. aller seiner (innern und äuffern) gründe und wesentlichen Bedingungen bewusst wäre, denen also jederzeit noch ein Daseyn beigelegt werden musf. Dieses ist allgemein von den Philosophen zugestanden, ste mögen Idealisten oder Materialisten, Skeptiker oder Dogmatiker, Atheïsten, Deïsten oder Theïsten, oder wie man sie sonst will, heiffen. Denn in diesem falle bleibt es unentschieden, ob es in dem Dinge selbst (nur nicht uns vorgestellt, oder auch gar nicht vorstellbar, wenigstens nicht anschaulich) oder von ihm gänzlich unterschieden sey, und was es an und für sich, ohne

niet gewaarwordelyk; dan of hetzelfde daarvan geheellyk onderscheiden is, en wat het op zich zelve buiten deszelfs betrekkingen en zonder aanmerking van het door hetzelfde bestaan hebbend ding voor hoedanigheden hebbe; dan wanneer men het aanwezen van een zeker, of in de voorstelling reeds bepaald; of te bepaalend ding bewyzen wil, zo wil men niet slechts bepalen, dat dat ding van het ander afzonderlyk bestaa, maar ook welke hoedanigheden hetzelfde, zonder het daarmede verbondene ding, op zich zelve in eigendom behooren. Dus erkent elk reeds van vooren, het aanzyn van iets in 't gemeen, 't welk donder en bliksem veroorzaakt, dan of deeze oorzaak, de onmiddelyke werking Gods of van zekere stoffe en bepaaldelyk van de electrike stoffe zy, en welke hoedanig-

feine Beziehungen und das durch dasselbe wirkliche Ding für Beschaffenheiten habe; Will man aber das Daseyn eines gewissen in der Vorstellung entweder schon bestimmten oder noch zubestimmenden Dinges beweisen; so will man nicht blos bestimmen, dass das Ding von dem einen abgefondert existire, sondern auch, was ihm für *eigenthümliche* Beschaffenheiten ohne jenes mit ihm verknüpfte Ding, an und für sich zukommen. So giebt jedermann das Daseyn eines etwas überhaupt welches den Donner und Blitz verursacht, schon a priori zu; ob aber diese Ursache die unmittelbare hand Gottes oder eine materie, und ob es gerade die Elektrische Materie sey, und was diese sonst

nigheden deeze op zich zelve heeft, door welken nog geheel andere verschynfels dan de zoo even gemelden verklaard kunnen worden, om dit uittemaaken wordt een geheel ander onderzoek vereischt. De zwaarigheden beginnen eerst dan, *wanneer een van het gegeevene, [voorgestelde] onderscheiden aanwezen in't afgetrokken bepaald moet worden*; en de hoofdvraage is steeds, van waar zulke bepaalingen te ontleenen, byaldien niet, gelyk in het gegeeven voorbeeld, de onderzinding zelve ons tot derzelve kennisse geleidt?

Er zou derhalven in 't geheel geen twist zyn, byaldien men devraag wegens het aanzyn van den genoegzaamen grond, vandat, 't welk ons door waarneeming wordt voor-
ge-

noch an und für sich für Beschaffenheiten habe, aus welcher auch noch ganz andere Erscheinungen, als die oben erwähnten begreiflich werden; dieses auszumitteln werden ganz andere Wege erfordert. Alle Schwierigkeiten gehen nur erst da an, *wenn ein von dem gegebenen verschiedenes Daseyn an und für sich bestimmt werden soll*, und die Hauptfrage ist immer, wo dergleichen Bestimmungen herzunehmen, wenn uns nicht, wie etwa in dem eben gegebenen Beispiele, die Erfahrung selbst zur Erkenntnis der selben verhilft?

Es würde daher gar kein Streit seyn, wenn man die Frage wegen des Daseyns des vollständigen Grundes,

gesteld; dus inrichtte: of 'er nog een aanwezig in 't gemeen voorhanden zy, 't welk van dat geen, 't welk wy ons voorstellen, onderscheiden is, dan of wy de natuur der dingen geheel volledig, volgens alle derzelver gronden, en hun geheel wezen, verklaren kunnen, en ons omtrent dezelve in 't geheel niets verborgen zy en blyven moet? want, hieromtrent is het antwoord van alle wysgeeren, hoe verschillende en tegenstrydig hunne overige grondstellingen ook zyn mogen, éénstemmig, en loopen gemeenlyk hierop uit, dat de dingen gewislyk eenen wezenlyken (*reëlen*) grond hebben, welken wy zelfs niet volledig bevatten, veel minder waar kunnen worden, en welke innerlyk wezen ons voor altyd verborgen blyft. Dan

des, dessen was uns durch Erfahrung gegeben ist, so einrichtete. Ob noch ein Daseyn überhaupt wäre, welches von dem was wir uns vorstellen, verschieden ist, oder ob wir die Natur der Dinge ganz vollständig allen ihren Gründen und ihren ganzen Wesen nach erklären könnten, und uns an ihnen schlechterdings nichts von ihnen verborgen seyn und bleiben müsse? denn hier fallen alle Antworten der Weltweisen, so verschieden oder widersprechend ihre übrigen Grundsätze seyn mögen, zusammen, und endigen gemeinschaftlich in der Antwort, das die Dinge allerdings einen realen grund haben, den wir nicht einmal vollständig denken, geschweige denn anschauen können, und dessen inneres wesen uns auf immer verborgen bleibt.

Ob

of dit wezen niet ten minsten eenigermate door het gegevene of voorgestelde bepaald kan worden, en hoedanig zulks bepaald moet worden hierover stryden de wysgeeren, zo lange 'er wysgeerte beëffend is.

Wyders, zou 'er geen oneenigheid onder de wysgeeren plaats hebben, byaldien men zich enkel tot deeze vraag bepaalde; of men dit door onze waarneeming in 't geheel niet gegevene of voorgestelde bestaan, derwyze bepaalen konde, dat men de laatste of volstrekte gronden van alle dingen, welke wy kennen, in hetzelfde plaatse, en of men niet met recht kunne beweeren, dat alle ons bekend geworden hoedanigheden der stoffe, en in 't gemeen alles 't welk wy door onze opmerking gewaar worden, de
or-

Ob aber dieses Wesen wenigstens nicht einiger massen aus dem gegebenen bestimmt werden könne und wie es bestimmt werden müsse, darüber streiten die Philosophen, so lange Philosophie gewesen ist.

Es würde ferner noch keine Uneinigkeit unter den Weltweisen entstehen, wenn man bloß antrüge, ob man nicht dieses in unsrer Erfahrung gar nicht gegebene Daseyn, so bestimmen könne, daß man die letzten und absoluten Gründe von allen Dingen, welche wir erkennen in dasselbe verlegte, und ob man nicht mit Recht sagen könne, alle uns bekannt gewordene Eigenschaften der materie, und alles überhaupt, was wir durch unser Erkenntnis-vermögen gewahr werden,

orde of wanorde, wysheid, magt, goedheid, verstand enz., in dat ons niet voorgestelde aanweezen gegrond zy? op dit voorstel, zouden wy van allen kanten eene gelykluidende toestemming ontvangen. Want noch PLATO, noch ZENO, noch SPINOZA, noch HUME, noch eenig ander Filosoof heeft immer iets anders beweerd, of kunnen beweeren. Want als dan is het nog geheel onuitgemaakt, of dit aanweezen een zelfstandigheid (*Substantie*) of eene Hoedanigheid, (*Accidens*), de volstrekte Noodzakelykheid of een verstandig wezen, iets eenvoudigs of samengesteldt; één of véele zyn.

Byaldien dienvolgens een ding door voorstel

die Ordnung oder Unordnung, Weisheit, Macht, Güte, Verstand u. s. w. sey in jenem uns nicht gegebenen Daseyn gegründet? so würde von allen Seiten her ein einstimmiges *Ja* ertönen. Denn weder *Plato* noch *Zeno*, weder *Spinoza* noch *Hume* noch irgend ein anderer Philosoph hat jemals etwas anders behauptet, noch behaupten können. Denn dabey ist es noch ganz unbestimmt, ob dieses Daseyn eine Substanz oder ein Accidenz, die absolute Nothwendigkeit oder ein verständiges Wesen, etwas einfaches oder zusammengezetes, eins oder mehrere sey?

Wenn also ein Ding durch vorstellung gegeben ist, des-

stelling gegeven is, welks mooglykheid of volledige in- en uit-wendige voorwaarden niet tevens mede zyn voorgesteld, zo zyn wy altyd bevoegd om tot het aanzyn van een, van het gegeven onderscheiden ding, bestaan, in 't gemeen, te besluiten, en de hoedanigheden van het ding, 't welk als voorwaarde, het gegeevene ten gronde strekt, te zoeken. Nu doet zich nog slechts deeze vraag op, hoe het mooglyk zy, de prædicatie van het ding, 't welk als voorwaarde, van het gegeevene, gedacht wordt, derwyze uitte vinden dat dezelve met even die zekerheid gekend worden, met welke het gegeevene zelfs word vertegenwoordigd? Dit nu is slechts optweëerlei wyze mooglyk, 1) Voor- eerst, wanneer de ten gronde leggende voor- waar-

desen Möglichkeit oder vollständige innere und äufere Bedingungen nicht zu gleicher Zeit mit vorgestellt werden, so sind wir jederzeit berechtigt, auf ein von dem gegebenen Dinge verschiedenes Daseyn überhaupt zuzuschliessen, und die Beschaffenheiten des Dinges, das als Bedingung dem gegebenen zum grunde liegt, zu suchen. Es entsteht nur mit die Frage, wie es möglich sey, die Prædikate des jenigen Dinges, das als Bedingung des gegebenen gedacht wird, so ausfündig zu machen, das sie mit eben so vieler gewisheit erkannt werden, als das gegebene selbst vorgestellt wird? Dieses ist aber nur auf eine doppelte Art möglich, nemlich 1) entweder das uns die zum

O 2

Grün-

waarde ons even eens gelyk het gegeevene worde voorgesteld, dat is, wanneer wy deszelfs hoedanigheden door opmerking (*a posteriori*) leeren kennen; waar omtrent de Physica, de Chymie, de Geneeskunde en Psychologie ons ontallyke voorbeelden opleveren; ofte 2.) ons verstand eene kracht bezit, door welke het voor hetzelfde reeds op zichzelf mooglyk is de hoedanigheden der voorwaarde van het gegeeven ding te kennen, zonder dat het aan hetzelfde door empirike gewaarwording worde voorgesteld, dat is, *a priori*. Want 'er zyn geen meer bronnen onzer kennis, dan de dingen, welke op onze zinnen werken, en ons verstand volgens deszelfs productieve kracht.

Nu

Grunde liegende Bedingung ebenfalls gegeben werde, d. h. wir lernen dessen Beschaffenheiten durch Erfahrung (*a posteriori*) erkennen. Physik, Chymie, Arzneykunde und Psychologie geben unendliche Beispiele hiervon; oder 2) unser Erkenntnisvermögen muß eine Kraft besitzen, wodurch es ihm schon an sich allein möglich ist, die Beschaffenheiten der Bedingung eines gegebenen Dinges zu erkennen ohne das ihm solches durch empirische Anschauung gegeben wird d. h. *a priori*. Denn es giebt nicht mehr quellen unsrer Erkenntnis als die Dinge, welche auf unsre Sinne wirken, und das Erkenntnis vermögen selbst seiner produktiven Kraft nach.

Nun

Nu kunnen wel is waar, de hoedanigheden van een ding *a posteriori* gekend worden; maar dat het tot een ander, als zyne oorzaak behoore, kan nimmer alleen *a posteriori* gekend worden. Hiertoe moet of een grond *a priori* voorhanden zyn, of 'er is in 't geheel geen kennis van zodanig een objectief verband mooglyk. Van hier, dat 'er altyd een kenmerk 't welk de oorzaaken van de werking onderscheid, *a priori* bekend moet weezen, ten einde men een zeker merkten hebbe om de dingen in de opmerking daardoor aaneentehechten.

Ten aanzien van de zinlyke voorwerpen is 'er gewislyk altyd zoodanig een merkten *a priori*, door 't welk de oorzaak van haar uitwerkfel genoegzaam wordt onderschei-

Nun können zwar die Beschaffenheiten eines Dinges *a posteriori* erkannt werden; dasß es aber zu einem andern als seine *Ursache* gehöre, kann niemals allein *a posteriori* erkannt werden; sondern hierzu muß entweder ein Grund *a priori* vorhanden seyn, oder es ist gar keine Erkenntnis von einer solchen objektiven Verknüpfung möglich. Daher muß ein Kennzeichen; welches die Ursachen von der Wirkung unterscheidet, jederzeit *a priori* bekannt seyn, damit man ein sicheres merkmal habe die Dinge in der Erfahrung dadurch zu verknüpfen.

Es giebt aber in Ansehung der sinnlichen Objekte

scheiden. Dit merkteken, naamlyk, dat de oorzaak van een gegeven uitwerkzel, dit voorval is, 't welk haar noodzaaklyk altyd in tyd-orde voorgaat. Wy behoeven alzo in de waarneeming, onze opmerkzaamheid slechts op zodanige voorwerpen te vestigen, welke eenig verschynfel voorgaan, en onder de veelvuldige voorvallen welke voorgaan slechts die optemerken, by welcher wechneeming alléén, ook het uitwerkfel wordt wechgenomen, ten einde deszelfs oorzaak uitte vinden. Derzelve hoedanigheden worden als dan door verdere waarneeming gekend. Men kan echter van eene oorzaak in de zinnelyke waereld, *a priori* in 't geheel niets meer leeren kennen, dan dat dezelve in tydorde, volgens éénen regel,

allerdings ein solches merkmal a priori, wodurch die Ursache von ihrer Wirkung hinlänglich unterschieden wird. Dieses ist das Merkmal das die Ursache einer gegebenen Wirkung diejenige Begebenheit sey, welche nothwendig allemal in der Zeit vor ihr vorhergeht. Wir dürfen also unsere Aufmerksamkeit in der Erfahrung nur auf diejenigen Objekte richten, die vor einer Erscheinung vorhergehen, und unter den mannigfaltigen Begebenheiten die vorhergehen, diejenige bemerken, bey deren alleinigen Aufhebung auch die Wirkung aufgehoben wird, um die Ursache derselben ausfindig zu machen. Ihre Beschaffenheiten werden sodann durch weitere Erfahrung erkannt. Es kann aber von einer Ursache in der Sinnenwelt schlech-

gel, haar uitwerkfel moet voorgaan: derzelve overige hoedanigheden moeten alleen door waarneeming ontdekt worden. Is nu echter het ding, 't welk men wil leeren kennen, van die gesteldheid, dat hetzelve in't geheel niet zinlyk kan worden waargenomen, zo kunnen ook zelfs deeze Predicaten niet *a priori* van hetzelve gesteld worden, en naardien alle ons bekende Predicaten, wanneer dezelve reël zyn en eenen inhoud hebben, iets eigen is, 't welk in de zinlyke gewaarwording daar aan beantwoord en deeze voorwaarde by bovenzinlyke dingen volstrekt vastgesteld is, dat dezelve niets zinlyks bevatten, zo schynt het, als of wy, noch *a priori*, noch *a posteriori*, iets van dezelve kunnen leeren kennen.

Wan-

schlechterdings gar nichts weiter a priori erkannt werden, als das sie in der Zeit nach einer Regel vor ihrer Wirkung vorhergehen müsse: ihre übrigen Bestimmungen muß allein Erfahrung lehren. Ist nun aber das zuerkennende Ding von der Beschaffenheit, das es gar nicht sinnlich angeschauet werden kann, so können auch selbst diese Praedikate nicht a priori von ihm ausgesagt werden, und da allen uns bekannten Praedikaten, wenn sie real sind und einem Inhalt haben, etwas in der sinnlichen anschauung entspricht, und diese Bedingung bei überfinnlichen dingen schlechterdings gemacht ist, das sie nichts sinnliches enthalten, so scheint es als könnten wir weder a priori noch a posteriori etwas von ihnen erkennen.

Wanneer een verschynfel in de waereld wordt waargenomen, zo besluit men, wel is waar, in het algemeen, dat iets in het voorgaande, als deszelfs oorzaak voorhanden zyn moete, doch deeze oorzaak geheel *a priori* zonder waarneeming, op zich zelve beschouwd, te bepaalen, kan nimmer plaats hebben. Dat dag en nacht door de omwenteling der aarde, het ys dooreene zekere gesteldheid der lucht, de voortteeling der dieren door de werking van den byslaap veroorzaakt worden, kan geen mensch *a priori* weten. Wy kunnen hier niets anders doen, als onder de onmiddelyk volgende waarneeming voorgaande verschynfelen, die uitzoeken, by welker niet zyn, ook het aanweezen van het verschynfel, 't welk verklaard moet worden, geen plaats zou hebben.

Dan,

Wenn eine Erscheinung in der Welt wahrgenommen wird; so schließt man zwar in allgemeinen, daß etwas in den Vorhergehenden als ihre Ursache enthalten seyn müsse, aber diese Ursache gänzlich *a priori* ohne alle Erfahrung an und für sich betrachtet zu bestimmen, kann niemals verstattet werden. Das Tag und Nacht durch die besondere Bewegung der Erde; das Eis durch eine gewisse Temperatur der Luft; die Erzeugung der Thiere durch die Handlung des Beischlafs verursacht werden, kan kein mensch *a priori* wissen. Wir können hier nichts thun, als unter den unmittelbar in der Erfahrung vorhergehenden Erscheinungen diejenigen herausfuchen, bey deren

Nicht-

Dan, zoeken wy niet meer na de kennis van die oorzaaken in de zinnelyke waereld, welke steeds weder andereoorzaaken buiten zich hebben, maar begeeren wy de oorzaaken der verschynfels zelfs, welke oorzaaken geen verschynfels meer zyn, en als zodanig ook niet tot de zinnelyke waereld behooren, en by gevolg ook derzelyver algemeene voorwaarden in 't geheel niet meer onderworpen zyn, optespooren, zo schynen ons alle vermogens om zodanige kennis te bekomen, ganschelyk te ontbreeken. Want, hoewel ook een van de zinnelyke waereld, voor zo ver dezelve ons voorgesteld wordt, onderscheiden aanweezen algemeen wordt toegestaan, zo is de vraag met dat al, waar door en hoedanig wy hetzelve zullen be-

Nichtseyn auch das Daseyn der Erscheinung, die erklärt werden soll, nicht erfolgt. Streben wir aber nicht mehr nach der Erkenntnis der Ursachen in der Sinnenwelt, die jederzeit wiederum andere Ursachen außer sich haben, sondern wollen wir die Ursachen der Erscheinungen selbst, die nicht mehr Erscheinungen sind, und als solche auch gar nicht zur Sinnenwelt gehören und folglich auch gar nicht ihren allgemeinsten Bedingungen unterworfen sind, erforschen; so scheinen uns alle Kräfte eine solche Erkenntnis zu Stande zu bringen, zu fehlen. Denn wie auch ein von der Sinnenwelt, so fern sie von uns vorgestellt wird, verschiedenes Daseyn allgemein zugegeben werden muß, so fragt sich dennoch, wodurch und wie sol-

bepaalen? Zegt gy slechts: in dat, wat wy niet aanschouwen, wat den volstrekten grond der zinnelyke waereld bevat, is de zinnelyke waereld zelve met alle haare inrichtingen en vaststellingen, de beweging zo wel als het denken, gegrondt, zo hebt gy uwe gedachten wel juist ontwikkeld en geen tegenspraak te duchten, maar gy zyt niets gevorderd, naardien by zodanigeene verklaring nog steeds onbepaald blyft of deeze laatste grond de natuur zelve of iets van dezelve onderscheiden, zy; of zodanig een wezen saâmgesteld of eenvoudig, verstandig of niet verstandig is, eene onbepaalde of eene bepaalde magt hebbe, met een woord God of niet God zy, 't welk gy toch eigenlyk begeerd te weten.

TWEE-

len wir es bestimmen? Wollet ihr blos sagen: in dem, was wir nicht anschauen, was den absoluten grund der Sinnenwelt enthält, ist die Sinnenwelt selbst mit allen ihren Ordnungen und Einrichtungen, das Bewegen so wol als das denken gegründet, so habet ihr eure Gedanken zwar richtig entwikelte und keinen widerspruch zu fürchten; aber ihr habt auch nichts gewonnen, indem es bey einer solchen Erklärung noch immer unbestimmt bleibt, ob dieser letzte Grund die Natur selbst, oder von ihr verschieden; ob ein solches Wesen einfach oder zusammen gesetzt, vernünftig oder nicht vernünftig, an macht unbeschränkt oder beschränkt, mit einem Worte ein Gott oder kein Gott sey: welches ihr doch eigentlich wissen wollt.

ZWEI-

TWEEDE AFDEELING.

*Over alle moogelyke wyzen om het bestaan van
God door de Reden te bewyzen.*

Alle erkentenis van waarlyk zyn door de rede, ook wanneer zulks eene erkentenis a priori is, moet toch altyd in de eerste plaats op voorvallen gegrond weezen; 't zy nu dat deeze voorvallen, denkbeelden of gewaarwordingen van buiten of van binnen zyn. Dienvolgens moet ook het verband van het aanweezen Gods met eenig voorval, noodzaaklyk door de rede worden inge-

ZWEITER ABSCHNITT.

*Ueber alle mögliche Arten das Daseyn Gottes
durch Vernunft zubeweisen.*

Alles fürwahrhalten durch Vernunft, wenn es gleich ein Fürwahrhalten a priori ist, muß sich zu erst doch allemal auf thatfachen gründen; diese Thatfachen mögen nun Begriffe, oder Anschauungen oder Empfindungen seyn. Daher muß auch die Verknüpfung des göttlichen Daseyns mit irgend einer Thatfache nothwendiger Weise durch Vernunft eingesehen werden, wenn der Beweis dafür nicht eine leere Chim-

ma-

gezien, byaldien het bewys voor het bestaan van God geene enkele hersfenschim zal weezen. Alle bewyzen voor het aanweezen van God moeten dienvolgens aantoonen dat de Godheid als voorwerp; met eenig voorval, in noodwendig verband sta. Nu zyn 'er slechts tweërlei (geheel ongelykfoortige) voorvallen, waarvan wy denkbeelden hebben; te weten: voorwerpen der zinnen, (van de innerlyke en van de uiterlyke,) welker samenvoeging *Natuur* heet en *Vryheid* (*) Dienvolgens moet de rede
het

(*) Dat de Natuur of de voorwerpen der zinnen voorval, (*factum*) is, zal wel door niemand ontkend worden; maar dat de vryheid voorval, (*factum*) is, kan by sommigen aan twyfeling onderworpen weezen. Ondertusfchen is de zedelyke wet, toch een onloochenbaar factum, naardien men dezelve
aan

mare feyn foll. Alle Beweise für das Daseyn Gottes müssen also zeigen, daß die Gottheit als Objekt mit irgend einer Thatfache in einer nothwendigen Verknüpfung stehe. Nun giebt es aber nur zweierlei (ganz ungleich artige) Thatfachen, wo von wir Begriffe haben nemlich, gegenstände der Sinne (des innern und des außern) deren in begriff *Natur* heist, und *Freiheit*. (*) Daher muß die Vernunft die Verknüp-

(*) Dasß Natur oder gegenstände der sinne thatfache sey, möchte wol von Niemanden bestritten werden; daß aber die Freiheit Thatfache sey, möchte vielleicht bey einigen zweifel erregen. In dessen ist doch das moralische gesetz ein unbezweifeltes Faktum, weil man es jedem vorlegen kann, und durch dasselbe die praktische Vernunft selbst. Und da das moralische Gesetz gewisse Hand-
lun-

het verband van het Godlyk wezen of met de Natuur of met de Vryheid, welke het wezen der practische rede (*) uitmaakt, inzien. Vermits nu de wetenschap van dat wat

aan elk kan voorstellen, en daardoor is de practische rede zelve zodanig. En naardien de zedelyke wet zekere bedryven gebied, welke niet anders, als door eene van alle oorzaaken en van de zinnelyke waereld onderscheidene en onafhangelijke oorzaaklykheid, welke wy *Vryheid* noemen, mooglyk zyn, zo volgt dat de rede zelve ook deeze kracht of oorzaaklykheid heeft en met de rede en haare onmiddelyke werkingen zelfs is gegeven. 't Is hier de plaats niet deeze stoffe breeder te ontwikkelen, ik heb my derhalven alleenlyk op dat geen te beroepen, 't welk zo wel in de *Critik der reinen*, als der *practischen Vernunft*, als mede in de *Metaphysik der Sitten*, (allen van KANT,) op verscheiden plaatsen des aangaande gezegd is.

(*) Wegens de uitdrukking, *practische rede* zyn in de Verhandeling getyeld: ZENO, *over ongeloof en Zeden*, bl. 9 en el

knüpfung des göttlichen Wesens entweder mit der Natur oder mit der Freiheit welche das Wesen der praktischen Vernunft (*) ausmacht einsehen. Da nun die Wissenschaft dessen was von der Freiheit abhängt. Mo-

lungen gebietet, die nicht anders möglich sind, als durch eine von allen Ursachen und der Sinnenwelt verschiedene und unabhängige Causalität die wir *Freiheit* nennen, so hat die Vernunft selbst auch wirklich diese Kraft oder Causalität, und ist mit der Vernunft oder ihren unmittelbaren Wirkungen selbst gegeben. Die sache hier weiter auszuführen, ist nicht der Ort, und ich musf mich deshalb auf das berufen, was so wohl in des *Critik der Reinen* als der *Practischen Vernunft*, ingleichen in der *Metaphysik der Sitten* an mehrern stellen gesagt worden ist.

(*) Ueber den Ausdruck der *practischen Vernunft* sind in der Schrift; *Zeno. Over Ongeloof en Zeden* S. ix. und an mehrern stellen einige zweifel vorgelegt. Damit selbige nicht etwa auch meine Beurthei-

wat de Vryheid betreft *Zedekunde*, en van dat wat de werkingen der Natuur betreft, *Natuurkunde* in de uitgebreidste betekenis genoemd wordt, zo volgt dat alle bewyzen voor het aanweezen der Godheid ten laast, of op de Natuurkunde of op de Zedekunde gegrond moeten weezen; want deeze weetenfchappen bevatten alle de *facta* welke immer tot onze kennis kunnen komen.

Het

elders, eenige bedenkingen voorgesteld. Ten einde deeze nu ook veelligt myne Beoordeelaars niet ophouden, zal ik eene kleine proeve neemen; om dezelve wechteruimen. Vooreerst vraagt de Schryver, wat men eigenlyk door de praëtische rede te verstaan hebbe, of enkel het redelyk verstand in 't gemeen, toegepast op voorwerpen van den wil, of het praëtisch vermoegen van het speculative geheel en al onderscheiden zy, en of wy enkel door een eigenfoortig en geheel byzonder gevoel, daarvan het denkbeeld verkrygen? Myn antwoord is, naardien wy alle krachten enkel en alleen volgens derzelve uitwerkingen

on-

Moral, dessen aber was Wirkung der Natur ist, Naturwissenschaft oder *Physik* im weitem Sinne heist, so werden alle Beweise für das Daseyn Gottes sich zuletzt entweder auf die Physik oder auf die Moral stützen müssen; denn diese Wissenschaften enthalten alle *Facta*, die je zu unserer Erkenntnis gelangen können. Der eine Beweis schliesst also auf das göttliche

che

theilers aufhalten, so will ich einen kurzen Versuch machen sie zu heben. Zuerst fragt der Verfasser; was man eigentlich unter der praëtischen Vernunft zu verstehen habe, ob bloß den gemeinen Verstand, angewandt auf die Vorwürfe des Willens, ob sie von der speculativen ganz verschieden sey, und ob der Begriff davon uns bloß durch ein; eigenthümliches und ganz besonderes Gefühl zugeführt

ver.

Het eene bewys besluit dienvolgens tot het bestaan van God, uit de denkbeelden van de natuur, het ander uit die van de zedekunde. Tusschen beide soorten van bewys is een zeer groot en wezenlyk onderscheid; Want het eerste moet de oogmerken van het theoretisch vermogen der rede voldoen, het laatste slechts de bedoelingen van het practisch. De bedoeling van het theoretisch ver-

onderscheiden, zonder verder te weten, waarin de eigenlyke natuur der dingen bestaat, in welke deeze krachten aanwezig hebben, zo moeten wy, natuurlyker wyze, ook die kracht welke practische rede genoemd wordt, wanneer aan dezelve zekere werkingen wordt toegekend, welke van de werkingen die men aan het redelyk verstand in 't gemeen, en de beschouwende rede toeschryft, onderscheiden zyn, — dezelve ook van laatstgenoemde krachten onderscheiden. Nu is inmiddels de practische rede de grond der mooglykheid van vrye bedryven, of de kracht welke vrye bedryven voortbrengt. De werkin-

che Daseyn aus dem Begriffe der Natur, der andere aus dem Begriffe der Moral, zwischen beiden Beweisarten findet ein sehr grosser und wesentlicher Unterschied statt. Denn die erstere soll die zwecke des theoretischen Vernunft vermögens befriedigen; die letztere aber nur die zwecke des praktischen. Der zweck des theoretischen Vernunft vermögens ist aber, zuer-

werde? Ich antworte; da wir alle Kräfte lediglich und allein nach ihren *wirkungen* unterscheiden, ohne weiter zu wissen, worinne die eigentliche Natur der Dinge bestehe, worinne diese Kräfte wirklich sind, so müssen wir natürlicher weise auch die Kraft, welche praktische Vernunft heist, wenn ihr gewisse wirkungen beigelegt werden, die von den wirkungen, die man gemeinen Verstande und der

vermogen der rede is *te verklaaren en te begrypen*, de bedoeling van het practisch *werkzaam te zyn*. Wanneer men het bestaan van God theoretisch bewyzen wil, zo wil men uit de erkentenis derzelve de natuur verklaaren, dat is, de wyze haarer mooglykheid uit het denkbeeld van God inzien. Maar wil men slechts practisch bewyzen, zo be-

kingen der beschouwende rede zo wel als van 't redelyk verstand in 't gemeen daarentegen bestaan enkel in beoordeelingen en erkentenisfen, geenzins echter in de vrye realisering dezer erkentenisfen. Bygevolg is de practische rede wel deelyk van genoemde krachten onderscheiden. — Of nu wyders een wezen enkel beschouwende rede zonder practische kan bezitten, betekënd hetzelve als of een wezen enkel krachten kan hebben om redelyk te kennen, zonder krachten om het redelyk gekende ook wezenlyk te doen zyn of redelyk te handelen. Dit nu kan men zich zonder tegenstrydigheid dusdanig vertegenwoordigen

klären und zu begreifen; der zweck des praktischen *zu handeln*. Wenn man das Daseyn Gottes theoretisch beweisen will, so will man aus der Erkenntnis desselben die Natur erklären, d. h. die Art ihrer Möglichkeit aus dem begriffe Gottes einsehen. Will man aber bloß praktisch beweisen, so verlangt man nur so viel von Gott zu wissen, als nöthig ist, um gewisse Hand-

spekulativen Vernunft zuschreibt ganz verschieden sind, von den letztern Kräften unterschieden. Nun ist aber die praktische Vernunft der grund der möglichkeit von *freien Handlungen*, oder der Kraft welche freie handlungen hervorbringt. Die wirkungen der spekulativen Vernunft so wohl als des gemeinen Verstandes bestehen in bloßen Urtheilen und Erkenntnisfen, nicht aber in der Freien realisierung dieser erkenntnisfen. Folglich ist sie allerdings von diesen Kräften ganz verschieden. Ob aber einem wesen bloß spekulative Vernunft ohne praktische zu kommen könne, heist eben so viel, als

Begeert men slechts zo veel van God te weten als vereifcht wordt, om zekere daaden

re-

woordigen, maar of zulks uitvoerlyk dat is, reëel mooglyk zy, kan een mensch even min weten, als hy kan weten of 'er tusfchen den mensch en den aap nog duizend foorten van dieren mooglyk zyn. Het denkbeeld van practifche rede bekomen wy even zo, gelyk het denkbeeld van elke andere kracht, naamlyk door derzelver werkingen, in dit geval, door het voorftel of gegeëvene der vrye bedryven.

De tweede vraag, welke in gemelde verhandeling pag. 10. wordt voorgesteld, raakt my eigenlyk niet. Ik zal intusfchen slechts aanmerken dat de toepassing der daar voorgedragene regel op enkele voorvallen zeer gemaklyk is, zo ras men derzelver bedoeling behoorlyk inziet. Dezelve leert naamlyk noch *bedoelingen*, noch *middelen*, maar beslist, wanneer men de bedoelingen en middelen, of de stof onzer bedryven kent, of bedoeling en middel zedelyk zyn. Dezelve zyn *dat*, wanneer bedoeling en middelen, algemeen, dat is, zonder dat eeni-

Handlungen vernünftiger Weise zu wollen, oder die spekulative Vernunft mit der praktifchen in Uebereinstim-

als ob ein wesen blos Kräfte vernünftig zu erkennen ohne kräfte das vernünftig erkannte auch wirklich zu machen oder vernünftig zu handeln haben könne. Dieses läßt sich nun zwar ohne allen widerspruch denken; ob es aber ausführbar, d. h. realiter möglich sey; kann ein mensch eben so wenig wissen, als ob noch zwischen dem menschen und affen tausenderlei Thierklassen möglich sind. Der Begriff von der praktifchen Vernunft wird uns aber so wieder Begriff einer jeden Kraft durch ihre wirkungen; d. h. durch die Aufgabe der freien Handlungen zugeführt.

Die zweite Frage, die dort aufgeworfen wird p. 10. geht mich eigentlich hier nichts an. Ich will indessen nur bemerken, das sie Anwendung der dort aufgestellten Formel auf einzelne Fälle sehr leicht wird, so bald man nur ihren zweck gehörig erwegt. Sie soll nemlich weder *zwecke* und *Mittel* lehren; sondern nur, nach dem man *zwecke* und *Mittel* oder die Materie unsrer Handlungen erkannt hat, entscheiden, ob zweck und mittel morallisch sind. Sie sind

redelyker wyze te willen, of de beschouwendemet de practifche rede in overeenstemming

eenige andere zedelyke bedoeling en middel iets ontnomen worde, verkozen en gebruikt kunnen worden.

Ik stel my by voorbeeld, eene bedoeling voor, Gelukzaligheid, en vraag of ik als een zedelyk wezen, my dezelve tot bedoeling kan maaken? myn hoofdregel antwoord: Ja, zekerlyk, maar slechts zodanige gelukzaligheid, door welke de gelukzaligheid van anderen door uwen wil, geen nadeel toegebracht worde. Hierdoor heb ik tevens een zekeren toetssteen voor de zedelykheid van alle middelen leidende tot deeze bedoeling.

Wat eindelyk *ten derden*, de bedenking betreft, of de practifche rede met de daad een *factum a priori*, dan of dezelve enkel eene verbeelding zy, dezelve vereischt een wydloopiger onderzoek dan het bestek dezer verhandeling toelaat. By aldien intusfchen getoond kan worden, gelyk KANT zich vleit, dat

stimmung zu bringen, so das die Einsicht der ersten mit den gefezen und Handlungen der letzteren nicht im widerspruche steht.

Der

aber alsdenn moralisch, wenn zwecke und mittel allgemein d. h. ohne das irgend einem andern moralische zwecke und mittel genommen werden, erwählt und gebraucht werden können. Ich erkenne Z. B. einen zweck — Glückseligkeit; ich frage ob ich mir diese als ein moralisches Wesen zum zwecke machen könne? meine Formel antwortet o! ja aber nur eine solche Glückseligkeit, wodurch die der Glückseligkeit anderer durch deinen willen keinen Abbruch thust. Hierdurch habe ich zugleich einen sichern Prüfstein für die Moralität alles mittel zu diesem zwecke.

Was endlich *drittens* die zweifel anbetrift, ob die practifche Vernunft wirklich ein *factum a priori*, oder ob selbige eine blossie Einbildung sey, so bedarf dieses einer weitläufigern Erörterung, als hier gegeben werden kann. Wenn indesfen gezeigt werden kann, wie Kant sich schmeichelt. das dieses wirklich in der critik der practifchen Vernunft geschehen sey, das jenes allgemeine ge-

ming te brengen, derwyze dat het uitsicht der eersten met de wetten en daaden der laatsten niet stryde.

Het denkbeeld der natuur nu, is of het denkbeeld van een' natuur in 't algemeen, of het onbepaalde denkbeeld van een' wereld, of het door onze waarneeming bepaalde denkbeeld van eene zinnelyke wereld, waaruit tot het aanweezen van God besloten wordt. De twee eerste denkbeelden

dat zulks in de *critik der praëtischen Vernunft* met de daad geschied zy, dat genoemde algemeene wet, werklyk uit het denkbeeld eener *werkende rede* analytisch voortvloeit, zo zouden alle in gemelde verhandeling voorgedragen bedenkingen, slechts daarop uitloopen, of men de wetten der neigingen, of die der rede meerder te volgen hebbe, of het beter zy zich aan de rede of aan de neiging te onderwerpen? Als wanneer naar myn inzien, de stryd gemaklyk te besliffen is.

Der Begriff der Natur ist nun entweder der Begriff einer Natur überhaupt; oder der unbestimmte Begriff einer Welt, oder der durch unsere Erfahrung bestimmte Begriffe einer Sinnewelt; aus welchen auf das Daseyn Gottes geschlossen wird. Die beiden ersten Begriffen sind metaphysisch, und sie gründen den metaphysisch ontologischen und metaphysisch kosmo-

sez wirklich aus dem Begriffe einer handelnden Vernunft analytisch fließt; so würden alle in jener Schrift aufgestellten Einwürfe nur darauf hinauslaufen, ob man den Gesetzen der Neigungen oder den Gesetzen der Vernunft mehr folgen müsse, ob es also besser sey sich der Vernunft oder der Neigung zu unterwerfen, so, wie mich dünkt der Streit leicht zu entscheiden ist.

den zyn metaphysik en de gronden van het metaphysik ontologische en van het metaphysisch kosmologische bewys. Dan dat beiden sofistich zyn is niet slechts in de *Critik* getoond, maar zulks is ook door het grootste gedeelte der Wysgeeren zodanig bevonden. Derzelve subtiliteit is ook zo groot, dat byaldien dezelve ook meerder vastheid hadden, dezelve des niettegenstaande buiten eenige schoolgeleerden, door niemand zouden bevat worden en dienvolgens voor menschen van enkel gezond verstand, geheel onbruikbaar zyn zouden.

Daarentegen is het denkbeeld van de natuur, voor zo ver hetzelfde door waarneeming wordt voortgebracht en bepaald, niet slechts op zichzelf veel vruchtbaarer, maar hetzelfde schynt ook veel meerder en veel be-

logischen beweis. Beide sind nicht nur in de *Critik* sondern auch sonst von dem grössten Theile der Philosophen als sophistisch befunden worden. Die subtilität der selben ist auch so groß, das wenn sie auch selbst mehr festigkeit hätten, sie den noch außer einigen schulgelehrten, niemanden bekannt werden könnten und also ohne alle Brauebarkeit für menschen von bloßen gefunden verstande seyn würden.

Dagegen ist des Begriff von der Natur, so weit derselbe durch Erfahrung erzeugt und bestimmt wird, nicht nur an sich weit fruchtbarer, sondern erscheint auch

bevatlyker predicaten ter bepaaling van het oorspronglyk weezen te bevatten. Nu ontdekken wy in de zinnelyke waereld of in de natuur tweeërleien zamenhang, volgens welke aaneenschakeling wy tot het denkbeeld van eene volstreckte oorzaak geraaken kunnen. Vooreerst; *de samenhang der werkende oorzaaken, (nexus effectivus)* volgens welchen elk ding in de waereld zyne oorzaak heeft, door welke het tot aanweezen gekomen is, waaromtrent het redelyk gebruik of de oogmerken deezer dingengeheel buiten opmerking blyven en enkel de mooglykheid van het aanweezen in overweeing komt. Omtrent deezen samenhang, welke enkel *mechanik* is, is de Natuurkunde eigenlyk alleen bezig. Physica, chymie, psychologie

auch weit mehr und weit verständlichere Prädikate zur Bestimmung des Urwesens zu enthalten. Wir treffen aber in der Sinnewelt oder in der Natur einen doppelten zusammenhang an, an dessen Kette wir zu dem Begriffe eines absoluten Grundes gelangen können. Einmal einen *zusammenhang der wirkenden ursachen* (nexus effectivus) nach welchen ein jedes ding in der Welt seine Ursache hat, durch die es zur Wirklichkeit gelangt ist, wobei gar nicht von dem vernünftigen Gebrauche oder von den zwecken dieser dinge die rede ist, sondern blos von der möglichkeit ihres Daseyns. Um diesen zusammenhang, der blos *mechanisch* ist, bekümmert sich die Naturwissenschaft eigentlich ganz allein. Naturlehre, Chemie, Psy-

gie hebben deezen samenhang geheel alleen ten voorwerpe: — De oorzaaken van het onweder, van warmte en koude, van aardbeeving, van de verwisfeling van luechtgesteldheid en winden, — van de vorming der metaalen en der verschillende koleuren, zuuren en zouten, zo ook de leevendigheid of duidelykheid der voorstellingen, de hevigheid der hartstochten en aandoeningen, enz. worden onderzocht, met ganschelyke ter zydestelling van de bedoelingen deezer uitwerksels. Deeze samenhang der werkende oorzaaken kan ons, wel is waar, tot het denkbeeld van eene opperste en onvoorwaardelyk of onveroorzaakt werkende oorzaak leiden, en de wezenlykheid aan zodanig eene werktuiglyke (*mechanike*) oorzaak in 't gemeen met recht doen vaststellen, maar

phologie haben ganz allein diesen zusammenhang zu ihrem vorwurfe — die Ursachen des Donners — der Wärme und Kälte, der Erdbeben, der Abwechfelung der Witterung und Winde, die Ursachen des Messings und der verschiedene Farben, Sauren und Salze ingleichen der Lebhaftigkeit oder klarheit der Vorstellungen, der Heftigkeit der Leidenschaften und Gefühle u. s. w. werden untersucht ohne alle Einmischung von zwecken, welche dabei könnten statt gefunden haben. Dieser zusammenhang der wirkenden Ursachen kann zwar auf die jdee einer obersten und unbedingt wirkenden Ursachen führen, und mit Recht die Realitaet einer solchen mechanischen Ursache überhaupt

maar men is niet in staat om door dezelve, deeze onvoorwaardelyke oorzaak, volgens derzelve verdere hoedanigheid te bepaalen, haar zelfs verstand, zedelykheid of eenige andere seigenschap toeteschryven, welke overeenstemt met ons denkbeeld van de Godheid. De *Nexus effectivus*, wylt altyd van het een verschynfel tot het ander, welker hoedanigheid telkens weder door nieuwe waarneeming moet bepaald en gekend worden. De laatste oorzaak van alle verschynfels intusfchen, is geen verschynfel, en van daar dat gemelde samenhang ons tot geene kennis van dezelve kan geleiden, naardien de genoemde samenhang ons niet meer leert, dan dat de grond van alle mechanike kracht of van den geheelen samenhang der oorzaaken, in die eerste oorzaak voorhanden

haupt beweiffen; aber man ist vermilttest deszelben nicht im stande, diese unbedingte Ursache ihrer weiter Qualität nach zu bestimmen und ihr gar Verstand, Moralität oder sonst eine Eigenschaft beizulegen, die zu unserm Begriffe von der Gottheit passt. Der *Nexus effectivus* weiffet immer von einer Erscheinung auf die andere, deren Qualität jedesmal durch eine neue Erfahrung bestimmt und erkannt wird. Das letzte Princip aller Erscheinungen ist aber selbst nicht mehr Erscheinung, und daher kann uns jener zusammenhang nicht zu einer Erkenntnis desselben verhelfen, indem es uns nicht weiter lehrt, als das der Grund aller mechanischen kraft oder der ganzen zu-

den moet weezen. Dat mechanike kracht en derzelver wetten slechts van een redelyk wezen kunnen oorspronglyk zyn, zulks kan door waarneeming nimmer getoond worden. Het is dienvolgens geheel onmooglyk, om langs den leiddraad van het werktuiglyk verband der dingen in de waereld, tot de kennis der bepaalingen van dat onderwerp te geraaken, 't welk als de eerste grondslag van dat verband moet worden aangemerkt. Want 1.) verlaat ons hier de waarneeming geheel en al, en 2.) is er ook geen besluit volgens analogie mooglyk, naardien deeze eerste oorspronglyke oorzaak als Ding, (*Ens*) op zichzelf beschouwd, juist van alle oorzaaken, welken wy hebben leeren kennen, zo wel ten op-

zammenhanges nach ursachen in ihm enthalten seyn mussen. Das aber mechanische Kräfte und deren Geseze nur durch ein vernünftiges Wesen möglich seyn, kann Erfahrung nimmermehr lehren. Es ist daher völlig unmöglich an dem Faden der mechanischen Verknüpfung der Dinge in der Welt zur Erkenntnis der Bestimmungen desjenigen Subjekts zu gelangen, welches als der letzte Grund dieser Verknüpfung gedaecht werden muss. Denn 1.) verlässt uns hier die Erfahrung gänzlich, und 2.) ist auch kein schluss nach der Analogie möglich, weil sich diese letzte ursprüngliche Ursache als Ding an sich betrachtet, eben von allen Ursachen, die wir haben kennen lernen, so wohl ihrer Quantität als Qualität nach unterscheiden muss.

opzichte van hoegrootheid als hoedanigheid moet onderscheiden wezen. Van hier dat allen welken langs den weg der mechanische samenhang en aaneenschakeling de bepalingen van het oorspronklyk wezen hebben willen zoeken, tot de redenlooste verstandsgeestdryvery, (*Vernunft-Swärmerey*) — *Pantheismus en Spinozismus* — vervallen zyn.

De Beschouwing der waereld wordt vollediger, wanneer men tevens eenen *samenhang van eind-oogmerken*, (*nexus finales*) in dezelve opmerkt en kan onderstellen. Een blind Mechanismus als de laatste en volstrekte grond van alle werkingen te erkennen, wil niet gelukken, zynde dit iets geheel onverstaanbaars, waarby de reden zich

musf. Daher verfallen alle die auf dem Wege der mechanische verknüpfung die Bestimmung des Urgrundes haben finden wollen, in die unverständlichste Vernunft schwärmerei — *Pantheismus und Spinozismus*.

Die Betrachtung der Welt wird weit vollständiger, wenn man zu gleicher zeit einen *zusammenhang von zwecken* (*nexus finalis*) in ihr wahrnimmt und voraussetzen kann. Einen blinden Mechanismus als den letzten und absoluten Grund aller Wirkungen anzunehmen, will gar nicht angehen, und ist etwas ganz unverständliches, wobei sich die Vernunft hinter

zich achter ydele en geheel niets betekenen-
de woorden verschansen moet, schoon het
tevens goed en redelyk is het mechanismus
als *werktuig* en als de naaste oorzaak van el-
ke enkele door ons ontdekte werking te
beschouwen. De reden begeert echter ook
nog te weten, waarom dit Mechanismus juist
zo en niet anders ingericht is: Byaldien nu
de laatste grond in het Mechanismus zelfs
vervat ware, zo moest volgen, dat ook dit
voorstel, uit het Mechanismus kon beant-
woord worden, 't welk te doen echter ge-
heel en al onmooglyk is. Nu ontdekt het
verstand door waarneeming, onloochen-
baar eene groote menigte van oogmerken,
welke men geheel niet voor enkel toevallige
gevolgen van een bloot Mechanismus kan
verklaaren, maar welke op de blykbaar-
ste

leere und nichts bedeutende Worte verstecken mus, ob
es gleich gut und vernünftig ist den Mechanismus
als *Werkzeug* und als nächste Ursache einer jeden ein-
zelnen von uns entdeckten Wirkung anzusehen. Die
Vernunft verlangt aber noch zu wissen, warum dieser
Mechanismus gerade so und nicht anders eingerichtet
ist. Wen nun der letzte Grund in dem Mechanismus
selbst enthalten wäre, so müsste sich auch diese Fra-
ge aus ihm beantworten lassen, welches aber ganz
unmöglich ist. Nun entdeckt der Verstand in der Er-
fahrung ganz unleugbar eine große Menge von zwec-
ken, die als zufällige Folgen des bloßen Mechanismus
schlechter dings nicht erklärbar sind, sondern welche

ste en nadruklykste wyze de erkentenis van nog eenen anderen grond begeeren, aan welke het Mechanismus zelfs als enkel werktuig ondergeschikt is. De reden is alzo door de blykbaare oogmerken, welke zich in de bewerktuigde en bezielde Natuur van alle zyden voordoen, en welke uit het Mechanismus der natuur in't geheel niet te verklaren zyn, gedrongen nog eene andere oorzaaklykheid aantemen, aan welke gemelde mechanismus der natuur geheel of ten deele ondergeschikt is, en welke deszelfs wetten en wyze van werking bepaald. Naardien wy nu eene oorzaak, welke volgens oogmerken, het mechanismus regelt, gewoon zyn eene *verstandige* oorzaak te noemen, zo moet de laatste en volstreckte oorzaak niet slechts den grond van het mechanismus-

auf die dringendste Weise noch einen Grund fodern, unter welchen der Mechanismus selbst nur als Werkzeug steht. Die Vernunft sieht sich also durch die deutlichen zwecke, welche sich ihr in der organischen und lebendigen Natur von allen seiten anbieten, und welcher aus dem Natur Mechanismus gar nicht begreiflich sind, genöthiget noch eine andere causalityt anzunehmen, unter welcher der Natur - Mechanismus ganz oder zum theil steht, und welche seine Geseze und Wirkungsart bestimmt. Da wir nun eine Ursache welche nach zwecken den Mechanismus ordnet, eine *verständige* Ursache nennen, so wird der letzten und absoluten Ursache nicht nur der Grund der mecha-

nis-

nismus, maar ook verstand toegeschreeven worden, en wel zodanig dat de eerste aan het laatste ondergeschikt en tot verstandige oogmerken ingericht is. Wy kunnen dienvolgens zo veel met zekerheid besluiten, dat de verhouding van eenig verstand tot deszelfs werkingen en de verhouding van de eerste oorzaak tot de bepaaling van de bewerktuigde krachten met elkanderen moet overeenkomen. En aan de gelykheid deezer verhoudingen is ons eigenlyk slechts gelegen. Want of twee geheel verschillende dingen hier niet enkel gelykvormige uitwerkzels hebben, en of alzo ons verstand van dat van het oorsprongelyke wezen geheel en al onderscheiden zy, komt hier niet in aanmerking. Want ook de inwen-

di-

nismus fordern auch Verstand beigelegt werden müssen, und zwar so, das der erstere von dem letztern abhängig, zu verständigen zweken eingerichtet ist. Wir werden also wenigstens zoviel mit Gewisheit schliessen können, das das verhältnis eines Verstandes zu seinen Wirkungen, und das Verhältnis der letzten Ursache zu der Bestimmung der organische Kräfte gleich sein müsse. Und um die Gleichheit dieses Verhältnisses ist es uns eigentlich nur zu thun. Denn ob nicht etwa zwei an sich ganz verschiedene Dinge hier bloß ähnliche Wirkungen haben, und ob also nicht unser Verstand von dem Verstande des letzten Urwesens ganz verschieden sey, darauf kommt es gar nicht an. Denn wir kennen auch unsern ver-

stand

dige natuur van ons verstand kennen wy niet, noemende slechts de oorzaak van aan ons welbekende werkingen zodanig. Naardien nu eene aan bedoelingen beäntwoordende inrichting van het Mechanismus der waereld, blykbaar is en zodanig eene aan bedoelingen beäntwoordende inrichting uit het enkel Mechanismus niet verklaard kan worden, zo moet ontwyfelbaar nog eene van het Mechanismus onderscheidene oorzaak erkend worden, welke uit hoofde van de gelykvormigheid haarer werkingen verstand genaamd wordt, omdat dit de algemeene naam, van eene volgens oogmerken werkende oorzaak, is. Hier by nu kan het geheel en al onbelist blyven, of dit wezen de bedoelingen zo denkt als wy, of hoedanig in 't gemeen, gemelde wyze van werken volgens oogmerken in hetzelve bepaald

stand seiner inneren Natur nach nicht, sondern bezeichnen bloß die Ursache uns wohl bekannter Wirkungen damit. Da nun eine zweckmäßige Einrichtung des Mechanismus in der Welt offenbar ist, und eine solche zweckmäßigkeit aus dem bloßen Mechanismus nicht erklärt werden kann; so muß schlechterdings noch eine von dem Mechanismus verschiedene Versuche zugelassen werden, die um der ähnllichkeit ihrer Wirkungen willen Verstandt heist, weil dieses der allgemeine Name für eine nach zwecken wirkende Ursache ist. Hierbei kann es völlig unausgemacht bleiben, ob dieses Wesen die zwecke so denke als wir

paald zij. 't Voldoet dat men weet, dat elk verftandig wezen de werkingen derzelven volgens bedoelingen moet erkennen en de oogmerken in dezelve moet trachten te ontdekken.

Uit dit alles nu volgt zo veel, dat een groot verftand, de mechanikewetten, overeenkomstig met de oogmerken der natuur, zo veel de ftof gehengt, verordend heeft. Maar dat alle oogmerken en alle middelen van dit verftandig wezen afhangen en dat de gansche ftoflykheid, wat derzelver zelfftandigheid betreft, door hetzelve zy voortgebracht, kan hieruit niet afgeleid worden. Want de waarneeming leert ons nimmer, dat eenige ftof derzelver zelfftandigheid aangaande, door een verftandig wezen wordt

voort-

wir, oder wie überhaupt jene abfichtliche Wirkungsart in ihm beftimmt fey. Es ist genug das man weif, das jedes vernunftige Wefen die Wirkungen deselben nach Abfichten erkennen und in demfelben nach zwecken forfchen mufte.

Aus allen diesen würde nun fo viel folgen, das ein groffer Verftand die Mechanische Gefeze den Naturzwecken gemäs, fo weit es die materie zuläfst, geordnet habe. Das aber alle zwecke und alle mittel von diesen verftändigen Wefen abhängen und die ganze Materie dem Stoffe nach, ebenfals von ihm hervor gebracht worden fey, kann doch hierdurch nichts aus-

gebracht, weshalven a priori zou moeten be-
toogd worden dat de stof zich door geen ver-
standig wezen laat bewerken, byaldien de-
zelve niet tevens, wat derzelve zelfstandig-
heid betreft, door dat wezen zy voortge-
bragt. Zodanig een bewys te voldingen nu
overschrydt al ons denkvermogen. De verde-
re bezwaarlykheid en onvolledigheid om op
deze wys gevolgen te trekken, zyn in de
critik breder ontvouwt. 't Voldoet thans
aantemerken, dat het denkbeeld der Na-
tuur alleen, het zy nu dat men het onto-
logisch, of kosmologisch of physich of wel
empirik (door waarneeming) neeme, ons
niet in staat stelt te besluiten, tot het aan-
weezen van een God, welke almagtig, al-
wys, algoed, enz. is; maar dat het laatst-
genoemde empirike denkbeeld van de Na-
tuur

gemacht werden. Den die Erfahrung lehrt uns nir-
gends, dasf eine Materie felbs, ihren Stoffe nach,
von einen vernünftigen Wesen hervorgebracht werde;
und es mäste daher a priori bewiefen werden, das ei-
ne Materie sich gar nicht von einen vernünftigen We-
sen bearbeiten lieffe, wenn sie nicht zu gleich ihrem
Stoffe nach von ihm hervorgebracht ist. Einen fol-
chen Beweisf zu führen übersteigt aber alle unsere
Einsicht. Die weitem zwierigkeiten und unvollstän-
digkeiten dieser Art zu schliessen sind in der *Critik*
weiter ausgeführt. Hier ist es nur hinreichend zu
bemerken, dasf uns der Begriff der Natur allein, es
mag nun derselbe ontologisch oder kosmologisch oder
py-

tuur ons slechts zo ver brengt, dat de op-
 perste oorzaak van de inrichting der waer-
 reld, eene zeer groote magt en een zeer
 groot verstand toebehoore, overeenkomstig
 met de verordering van de mechanique wet-
 ten der zeer gepaste inrichting der waereld
 welke zich allenthalven in dezelve open-
 baaren. Dan waartoe de waereld zelve be-
 nevens haare geheele inrichting moet die-
 nen, wordt door de physike waereld be-
 schouwing alleen nog niet aangewezen. Ja
 laatstgemelde laat het zelfs nog in 't onzeke-
 re of 'er niet veelligt nog een dwaaling in
 ons denken plaats heeft en of de oogmerken
 der Natuur niet van een beginsel herkomstig
 zyn kunnen, 't welk zo wel met het ver-
 stand als met het Mechanismus ongelyk-
 flach-

physisch oder ganz empirisch feyn, nicht zu dem
 schlusse berechtigen kann, das ein Gott existiren
 müsse, der allmächtig, allweise, allgütig, u. f. w. ist;
 sondern das der letztere empirische Natur- Begriff uns
 bloß so weit führe, das der Obersten Ursache der
 Welteinrichtung eine sehr große macht und ein sehr
 großer Verstand zukommen müsse, welcher der An-
 ordnung der sich in der Welt offenbarenden mechani-
 schen Gesetze von der zweckmäßigen Welteinrichtung
 entspricht. Wozu aber die Welt selbst und ihre gan-
 ze Einrichtung dienen solle, lehrt die physische Welt-
 betrachtung allein noch nicht. Ja die letztere läßt es
 so gar noch ungewis, ob nicht vielleicht doch noch
 ein Irrthum in unsern Denken vorgehen, und die Na-
 tur-

flchtig (*heterogeen*) is. Dan 'er is nog een factum voorhanden, naamlyk *Vryheid* of zedelyke rede, welks denkbeeld van dat der natuur geheel onderscheiden is, en 't welk eene geheel andere waereldbeschouwing te wege brengt, 't zy men met het denkbeeld van *Vryheid* begint of daarmede besluit. Naamlyk, byaldien men eene volgenss bedoelingen, geschikte inrichting der waereld eens vooral vaststelt, en naardien de beschouwing der waereld zelve ons van alle zyden tot het besluit brengt, dat het mechanismus nog aan het hooger beginsel der bedoelingen ondergeschikt is, zo wordt men eigenaartig geleid om alweder naar eene orde of samenhang der bedoelingen te vraagen; de rede zal onderde oogmerken zelve eene Systematisehe aaneenschakeling zoeken. Alle
be-

turzweke von einem Principio herrühren können, das so wohl mit dem Verstande als dem Mechanismus heterogen ist. Aber es ist noch eine Thatfache, nemlich Freiheit oder moralische Vernunft übrig, deren Begriff von dem Naturbegriffe ganz verschieden ist, und welcher eine ganz andere Weltbetrachtung einführt; man mag nun bei der Idee der Freiheit anfangen oder bei ihr beschliesen. Wenn man nemlich einmal eine zwekmässige Anordnung in der Welt einräumen muss, und wenn die Weltbetrachtung selbst an allen Seiten auf das Resultat stösst, dass der Mechanismus noch unter einen höhern Principio der zweke stehe; so wird auch selbst wieder

bedoelingen moeten tot eene eenige hoogste bedoeling samenstemmen en daaraan als enkele middelen ondergeschikt weezen. Nu kan echter geen onder alle de bedoelingen der natuur welke zich voordoen, als een laatst, volstrekt oogmerk, 't welk alle overigen onder zich bevat, aangemerkt worden, en by elke bedoeling in de Natuur kan telkens op nieuw *waarom* gevraagd worden? In de doode Natuur kunnen, wel is waar, veele oogmerken bereikt worden: Halmen, Bloemen, Aardklooten en Waerlden kunnen zich bewerktuigen en beweegen. Maar deeze doode Natuur, welke slechts voor een blind mechanismus geschikt is, kan immers zelve de laatste of eindelyke bedoeling niet uitmaaken, dezelve moet om een ander oogmerk aanweezen hebben. Dit nu kunnen

der nach einer Ordnung unter den Zwecken gefragt werden müssen, die Vernunft wird unter den zwecken selbst eine Systematische Verbindung suchen — Alle zwecke müssen zu einem einzigen Obersten zwecke zusammen stimmen, und diesem blos als Mittel untergeordnet seyn. Nun kann aber keiner unter den sich offenbarenden Naturzwecken als ein letzter absoluter, alle übrige unter sich begreifender, zweck angesehen werden; bei jedem zwecke in der Natur lässt sich immer noch ein *warum?* aufwerfen. In einer todten Natur können zwar viele zwecke erreicht werden; Halme, Blumen, Erden, und Welten können sich organisiren und bewegen. Aber diese todte Natur, welche nur eines blinden mechanismus fähig

nen de leevende wezens niet zyn. Want 'er doet zich onmiddelyk op nieuw de vraage op, waarom deeze wezens bestaan en om welke reden zoo veele schikkingen hunderthalven gemaakt zyn. Wilde men nu derzelve welzyn of gelukzaligheid als deeze laatste bedoeling doenaanmerken, zo zou, (met ter zyde stelling der gewigtige bedenking dat dit oogmerk zo zeldzaam bereikt wordt) de reede van nieuws aan de zelfde vraag *waarom?* herhaalen. Want men begeert nog een reden te weetē, waarom eene zekere classe van wezens in de natuur daartoe uitverkoren zy, om gelukkig te wezen, en wat hen eigenlyk deezen bevoorrechten toestandē zulke voortreflyke gaaven waardig maake? Dit waarom nu vindt de reden in

niets

hig ist, kann doch nicht selbst letzter zwek seyn; sie musſt noch um eines andern zweks willen da seyn. Auch lebendige Geschöpfe können diesen Entzwek noch nicht ausmachen. Denn es entsteht so gleich wieder die neue Frage warum denn diese wesen leben, und weshalb so viele Anstalten ihretwegen getroffen sind. Wolte man ihr wohlbefinden oder ihre Glückseligkeit für diesen letzten zwek ausgeben, so würde der grosſen schwierigkeit, dasſ dieser so gar selten erreicht werde, nicht einmal zugedenken, die Vernunft abermals von neuen ein *warum?* aufwerfen. Denn man verlangt noch einen Grund zu wissen, weshalb denn eine gewisse Klasse von wesen in der Natur dazu ausgezeichuet sey, glücklich

Q 2

niets anders, dan in de *zedelykheid der wezens*; byaldien de reden eene uitdeeling der middelen om gelukkig te zyn, doen wilde, zou zy volgens geen anderen regel kunnen handelen, als naar de evenredigheid van zedelykheid welke zy in elk enkel mensch zou aantreffen. Dit is ook het eenpaarig oordeel van alle verstandigen. Elk tracht zo veel hem doenlyk is, deeze proportie te berekenen. Maar wanneer nu een wezen zedelyk is of zedelykheid heeft, kan men niet verder vraagen, *waarom* zulks zo zy, naardien de zedelykheid iets onvoorwaardelyks en volstrechts is, 't welk niet is om iets anders, maar altoos als bedoeling op zichzelfe, als laatste eindelyke volstreckte bedoeling moet beschouwd worden, waartoe wel

an-

lich zu seyn, und was sie eigentlich eines so vorzüglichen zustandes und so vorzüglicher gabenwürdig mache? Diesen Grund findet aber die Vernunft nirgends als in der *Moralität der Wesen*; wenn die Vernunft eine Austheilung der Mittel glücklich zu seyn vornehmen sollte, so würde sie nach keiner andern Regel verfahren können, als nach der Proportion der Moralität, die sie in einem jeden Menschen anträte. Dieses ist auch das einstimmige Urtheil aller Vernunftigen. Jeder sucht, so viel ihm möglich, diese Proportion herauszubringen. Wenn aber ein Wesen moralisch ist, so kann man nicht weiter fragen, warum es denn *moralisch* sey? denn die Moralität ist etwas Unbedingtes und Absolutes, das

andere dingen als middelen kunnen samenstemmen, maar 't welk zelfs aan niets als middel ondergeschikt is. Hiermede nu stemt niet alleen het gewoon menschen verstand overeen, 't welk alle perfoonlyke waarde in de *deugd* des Menschen stelt, maar ook de reden billykt dit oordeel ten vollen. Want zelfs alles, wat een ding in de zinnelyke waereld of in de waarneming is, is voorwaardelyk: de zedelykheid daarentegen is in haaren aart en wezen van de wetten der waarneeming afgezonderd, en haare oorzaaklykheid, de Vryheid naamlyk, of de practische reden behoort in 't geheel niet tot de zinnelyke waereld, maar is eene oorzaaklykheid van geheel heterogene soort met alles, wat zich in de zinnelyke waereld voordoet. Van daar dat de zedelykheid eene
vol-

um keiner andern sache willen ist, sondern jederzeit als zwek an sich als letzter absoluter zwek angesehen wird, wozu wohl andere dinge als Mittel zusammen stimmen können, das aber selbst keinem als Mittel dient. Hiermit stimmt nicht nur der gemeine Menschenverstand, der allen persönlichen Werth in die *Tugend* des Menschen setzt, überein, sondern die Vernunft rechtfertiget auch deselben Urtheil vollkommen. Denn nur alles, was ein Ding in der Sinnenwelt oder Erscheinung ist, ist bedingt; die Moralität aber weicht ihrer Natur und Wesen nach von den Gesetzen der Erfahrung ab, und ihre causalität, die Freiheit oder die praktische Vernunft, gehört gar nicht zur Sinnenwelt,

volstreckte en onvoorwaardelyke waarde heeft, omtrent welke men niet op nieuw kan vraagen, waartoe dezelve nur of goed is, maar die zeer wel tot een *Eind oogmerk* strekt. Dit zelfde blykt ook uit het denkbeeld der reden zelve, wanneer men dit beoorlyk ontleedt. Want daardie grond, door welken oogmerken mooglyk worden, rede genaamd wordt, zo moeten ook alle oogmerken door dezelve bepaald worden, zelve echter kan zy niet weder door eene nog hoogere bedoeling, als middel tot dezelve bepaald zyn. Want anderszins zou het denkbeeld der reden niet eens op haar kunnen toegepast worden, of de grondslag van alle bedoelingen moest iets anders zyn, als de reden, 't welk eene tegenstrydigheid insluit, naar

naar

-107-

welt, sondern ist eine Causalität von ganz heterogener Art mit allen was sich in der Sinnenwelt findet. Daher hat die Moralität einen absoluten unbedingten Werth, wobei man nicht wiederum fragen kann, wozu sie nutzt oder gut ist, die aber sehr wohl zu einem *Endzwecke* taugt. Es erhellet eben daselbige auch aus dem Begriffe der Vernunft selbst, wenn man ihr nur gehörig zergliedert. Denn, da derjenige Grund, wodurch zwecke möglich werden, Vernunft heist, so müssen alle zwecke durch dieselbe bestimmt seyn, sie selbst aber kann nicht wiederum durch einen noch höhern zweck als mittel zu ihm bestimmt seyn. Denn sonst würde nicht einmal der Begriff der Vernunft auf sie passen, oder der Grund aller zwecke müsste ein an-

de

naardemaal de grond of het onderwerp der bedoelingen en rede eenzelvig of identisch zyn. De reden vindt derhalven het oogmerk van het aanweezen der waereld, in de redelyke wezens, voor zo ver dezelve zedelyk zyn. Volgens haar is dienvolgens het mechanismus aan het Technicismus of de kunstige inrichting der waereld ondergeschikt, dan beiden zyn betreklyk tot levendige en ten laaften tot zedelyke wezens. Het algemeen gevoelen, volgens welk men den mensch als het eind-oogmerk der zinnelyke waereld gewoon is te beschouwen, is dienvolgens niet enkel aan trotschheid toetschryven, maar ontstaat uit een juist zelfgevoel, door de reden zeer wel te billyken, wanneer men slechts niet enkel den mensch by uitsluiting, maar elk ander wezen, met

re-

derer seyn als Vernunft, welches sich selbst widerspricht, weil grund oder subjekt der zwecke und vernunft identich sind. Die Vernunft findet also den Endzweck des Daseyns der Welt in den vernünftigen Wesen, so fern sie moralisch sind. Nach ihr ist also der Mechanismus dem Technicismus oder der künstlichen Welteinrichtung untergeordnet; beide aber beziehen sich auf lebendige und zuletzt auf moralische Wesen. Es rührt also die allgemeine Stimme, nach der man den Menschen als den letzten zweck der Sinnenwelt anzusehen pflegt, doch nicht blos aus Stoltz sondern aus einem richtigen durch Vernunft sehr wohl zu rechtfertigenden Selbstgeföhle her, wenn man nur den

redelykheid begaafd, daar onder bevat. Dat nu het gemeen verstand 'er deeze bepaaling niet altyd byvoegde is zeer verschoonelyk, naardien hetzelve zich nimmer op subtile tegenwerpingen gevat maakt, en van daar meermaalen 't gewoonlykst denkbeeld gebruikt, 't welk de waarneeming aan de hand geeft, byaldien daarin slechts het hoofdkenmerk vervat is. De beschouwelyke reden ontdekt dienvolgens in zich zelve gronden voor de beweering van 't gewoon menschen verstand. Want deeze stelt van natuur, alle voortreflyke, van den mensch geheel onafhanglyke inrichtingen in de waereld, met den mensch of het redelyk wezen in betrekking, en vooronderstelt, dat alles daartoe aanwezig zy om door hem volgens verstandige regels, tot zyne oogmerken als mid-

menschen nicht ausschlieslich sondern jedes Wesen, das Vernunft hat, darunter versteht. Das aber der gemeine Verstand diese Bestimmung nicht immer hinzufügte, war ihm wohl zu verzeihen, da er sich nie auf subtile Einwürfe gefasst macht, und daher oft den gewönlichsten Begriff gebraucht, den ihm Erfahrung darbietet, wenn nur das Hauptmerkmal darinn enthalten ist. Die spekulative Vernunft entdekt also wirklich in sich selbst Gründe für die Behauptung der gemeinsten Menschenvernunft. Denn diese bezieht von Natur alle vortreffliche von den Menschen ganz unabhängige Einrichtungen in der Welt auf den Menschen oder auf vernünftige Wesen und setzt voraus das

delen gebruikt te worden. Slechts de redelyke wezens zelve worden door hetzelfde van dit gebruik uitgeslooten. Men zou de geheele waereld als een onnut ding moeten beschouwen, byaldien 'er geen redelyk zedelyke wezens voorhanden waren, tot welken alles betreklyk is. Want niet de mensch als mensch is het, welken men waardig acht het eindoogmerk der schepping te wezen, men stelt zulks slechts zo ver als hy zedelyk is. Gaaven, bekwaamheden, uitgestrekte invloed op de maatschappy, kunnen den mensch, wel is waar, nuttig of schadelyk maaken en hem eene betreklyke waardy byzetten; maar wanneer hy tevens geen goeden wil en zedelyke geëartheid heeft, zal men hem toch niet als achtingswaardig beschou-

alles dazu da sey um von ihm nach vernünftigen Regeln zu seinen zweken als Mittel gebraucht zu werden. Nur die vernünftigen wesen selbst schliesst sie von diesem Gebrauche aus. Man würde die ganze Welt für ein unnützes Ding halten müssen, wenn nicht vernünftige moralische wesen da wären, auf welche sich alles beziehen könnte. Denn nicht der mensch als mensch ist es, den man werth hält ein Endzweck der schöpfung zu seyn, sondern nur insofern er moralisch ist. Talent, Geschiklichkeit, ausgebreiteter Einfluss auf den Staat können einen Menschen zwar nützlich oder schädlich machen, und ihm einen relativen Werth geben. Wenn er aber dabei keinen guten willen und keinen moralische Gesinnung hat, so wird

schouwen, nogte hem eene uitneemende volstrekte persoonlyke waardy toekennen.

Wil men zich dienvolgens eene volledige aaneenschakeling der bedoelingen in de waereld voorstellen, zoo moet men een eind oogmerk van het aanweezen der waereld vaststellen, welk juist daarom in de zinnelyke waereld niet is aantetreffen, — een eind oogmerk waartoe alle dingen samenstemmen en waaraan alles ondergeschikt is. Hiertoe doet zich nu slechts een eenige bedoeling op, welke tot een eind oogmerk kan strekken, naamlyk de zedelyke reden, of de wezens waarin deeze gevonden wordt. De waereld moet men zich gevolglyk als onder zedelyke wetten voorstellen, dat is, al-

man ihm doch nicht achtungswürdig finden, ihn keinen vorzüglichen absoluten, persönlichen Werth beilegen.

Will man also eine vollständige Verbindung der zwecke in der Welt denken, so muß ein Endzweck des Dafeyns der Welt gedacht werden, der eben um des willen in der Sinnenwelt selbst nicht anzutreffen ist; zudem alle Dinge zusammen stimmen und unter dem alle stehen. Hierzu kennen wir aber nur einen einzigen zweck, der zu einem Endzweck tauglich ist, und diefer ist die moralische Vernunft oder die Wesen in welchen sie angetroffen wird. Die Welt muß also *unter* moralischen Gesetzen gedacht werden, d. h. es muß

alles moet tot bedoeling der zedelyke wezens ingericht zyn. En de oorzaak der waereld moet zodanig eene zyn, welke alles overeenkomstig de zedelyke bedoeling heeft ingericht, dienvolgens ook, heeft kunnen inrichten. Dezelve kon echter onmooglyk alles tot het zedelyk eind oogmerk inrichten, by aldien niet al wat aanzyn heeft, de stof zo wel als de inrichting derzelve, van Haar geheel afhanglyk is, want anderzins zou het een of ander ligtelyk met deeze bedoeling kunnen stryden. Dienvolgens moet men zich de oorzaak der zedelyke waereld niet slechts als oorzaak van het mechanismus, en technicismus, maar ook als den grond van het aanweezen der stoffe, dat is, als waereldveroorzaaker, vertegenwoordigen, ten einde

het

200b

musf alles zum zweke der moralischen Wesen eingerichtet seyn. Und eine Weltursache musf eine solche seyn, welche alles dem moralischen zweke gemäs eingerichtet hat, folglich auch einrichten könnte. Sie kann aber unmöglich alles zu dem moralischen Endzweck einrichten, wenn nicht alles was da ist, stoff, so wohl als Ordnung, von ihr abhängt; denn sonst könnte das eine oder das andere diesem zweke wiederstreiten. Folglich musf die Ursache einer moralischen Welt nicht nur als Ursache des Mechanismus und Technicismus sondern auch als Grund der wirklichkeit der Materie d. h. als Welturheber gedacht werden, damit sie dieselbe ihrer Absicht ganz gemäs schaffen konnte. Sie musf also die Materie dem Mechanismus, die-

fen

het beweezene vaststaa, dat dezelve, de waereld overeenkomstighaare bedoeling kon scheppen en vormen. Dezelve moet gevolgelyk de stoffe aan het mechanismus, dit aan het technicismus, dit veelligt weder aan verscheide andere oogmerken, allen te samen echter, aan het zedelyk wezen ondergeschikt hebben; (*) met andere woorden, de

(*) Ik merk hier in 't voorbygaan, als een voordeel van deeze gedachte aan, 't welke tevens eenen zeer behaaglyken grond voor haare aanneemlykheid in zich bevat, dat daardoor noch het onderzoek van het Mechanismus der natuur, noch de naspooring omtrent de oogmerken geweld wordt aangedaan of eene verkeerde richting wordt gegeven; maar dat elk van deeze naspooringen haare onbeperkte Vryheid blyft behouden. *Vooreerst* kan en moet de mechanike Verklaringswyze zo verre voortgezet worden, als slechts eenigzins mooglyk is. Dezelve is en blyft voor ons, zelfs de eenige Verklaringswyze, zonder dat wy ons deswegen behoeven te verbeelden dat wy door

fen aber dem Technicismus, diesen vielleicht vielen andern zweken; alle zusammen aber dem moralischen wesen unterordnen; (*) oder die moralischen wesen enthalten den letzten Grund, weshalb die Welt so und nicht anders eingerichtet ist. Da wir nun ein Wesen,

(*) Ich bemerke hier nur als einen Vortheil dieser gedanken, der einen sehr plausibeln Grund für ihre Annehmlichkeit enthält, das dadurch weder der Untersuchung des Mechanismus der Natur noch der Nachforschung nach zweken gewalt angethan oder eine falsche Richtung gegeben wird, sondern das jede dieser Nachforschungen ihre unbeschränkte Freiheit behält. *Erslich* kann und mus die mechanische Erklärungsart so weit getrieben werden, als es nur immer möglich ist. Ja sie ist und bleibt für uns sogar die einzige Erklärungsart, ohne das wir uns deshalb einbilden, vermittelst derselben bis auf die allerersten Gründe dringen zu wollen. Die allerkünftsten Hy-

de zedelyke wezens bevatten den laatsten grond waarom de waereld zo en niet anders ingericht is. Naardien wy nu een wezen, 't welk naar een stelsel van bedoelingen werkt, een verstandig wezen en wanneer alle deszelfs daaden aan het zedelyk einddoogmerk ondergeschikt zyn, een zedelyk redelyk wezen noemen, zo moet de zedelyke waereld oorzaak niet slechts als een almachtige en wyze, maar ook als de zuiverst hoogst

ze-

door dezelve tot op de eerste beginsels kunnen doordringen. De allerstoutste Hypothesen kunnen ons van daar wel als ongegrond, maar nimmer als Kettersch voorkomen. Want by aldien men ook de veroorzaaking van den mensch uit slyk, (schlamm) de ontwikkeling van de stof waaruit Waerelden bestaan uit een stoffdeeltje, en derzelve samenvoeging, scheiding en beweging uit één eenige wet verklaren konde, zo zou noch de teleologie, noch het einddoogmerk van derzelve aanwezen daardoor iets verliezen; integendeel de Schépper van alles zou daardoor

zo

fen, das nach einem Systeme der zwecke wirkt ein *vernünftiges* wesen, und wenn alle seine Handlungen dem moralischen zwecke untergeordnet sind, ein moralisches vernünftiges Wesen nennen; so musf eine moralische Welturfache nicht nur als eine allmächtige und weise, son-

Hypothesen werden uns daher wohl ungegründet, aber doch nie kezerisch vorkommen können. Denn wenn man auch die Entstehung der Menschen aus schlamm, die Entwicklung der Materie der Welten aus einem Stäubchen, und ihre zusammenfügung, trennung und bewegung aus einem einzigen gesetze erklären könnte; so würde doch dabei weder der Teleologie noch dem Endzwecke ihres Daseyns etwas vergeben; sondern ihr Schöpfer würde nur um so erhabener vorgestellt, der aus so einfachen Dingen so gewaltige Dinge zu seinem

zedelyke, dat is, als een *heilig werkend verstand*, met één woord, als *God* erkend worden.

Deeze reeks van gedachten nu is, wel is waar, volkomen juist, zo dra men de zaak enkel volgens de reden beoordeelt. Maar dat zodanig een stelsel van oogmerken met de daad bestaa, schynt toch daaruit alleen, dat zulks met onze reden zo wel strookt, niet

zo veel verhevener voorkomen, als welke uit zulke eenvoudige beginsels, zulke vreeslyke en groote gewrochten naar zyne bedoelingen weet voorttebrengen. Waar zich nu nevens dit mechanismus oogmerken voordoen, zal niets ons verhinderen, dezelve als bedoelingen eens wyzen Scheppers aantemerken, schoon het ons aan genoegzaam doorzicht ontbreeke, om dezelve als gronden ter verklaring te gebruiken. En eindelyk zal de proeve, om alles wat wy van de waereld waargenomen hebben, met gemelde groote zedelyke bedoeling te vergelyken,

fondern auch als die allermoralischste d. i. *heilige Intelligenz* d. h. als Gott gedacht werden.

Diese Folge der Gedanken ist nun zwar ganz richtig, so bald man die sache blos nach der Vernunft beurtheilt. Aber dasf ein solches system der zweke auch wirklich sey, scheins doch daraus allein, dasf es

nem zweke hervorzubringen wusfte. Wo sich nun neben diesem Mechanismus zweke offenbaren, da wird uns nichts hindern sie als Absichten eines weisen Schöpfers zu bemerken, ob wir gleich nicht hinlängliche Einsicht haben, sie als Erklärungsgründe zu brauchen. Und endlich wird ein Versuch, alles, was wir von der Welt erfahren haben, zu jenem grosfen moralischen zwek zusammen zu halten, un-

niet te volgen. Van hier de vraag: uit welke gronden acht de rede zich bevoegd, om zodanig verband van alle dingen, waarin alles middel tot de zedelyke bedoeling is, voor *wegenlyk* en *raeël* te houden? De ondervinding leert, wel is waar, de fysieke oogmerken met veel en ontwyselbaare zekerheid. Maar dat alle deeze kunstige schik-

altoos een der edelste onderneemingen van onzen geest uitmaaken, byaldien wy ook niet hoopen kunnen om tot volledige bevatting van de overeenstemming aller wetten en bedoelingen tot het groote en verhevene eind-oogmerk der schepping te zullen geraaken.

Es unfrer Vernunft so angemessen ist, nicht zu folgen. Es entsteht daher die Frage: aus welchem Grunde hält sich die Vernunft für berechtigt eine solche Verknüpfung aller Dinge, in der alles mittel zum moralischen zweke ist, für *wirklich* und *real* zu halten? Die Erfahrung lehrt zwar die physischen zweke mit vieler und unbezweifelten Gewisheit. Aber das alle diese künstlichen Anstalten in der Natur um der moralischen wesen willen daseyen, kann die Erfahrung gewisf nicht lehren. Und dessen ungeachtet ist es wahr, dasf die Ueberzeugung des letztern Satzes wo nicht fester doch gewisf weit allgemeiner ist, als die Ueberzeugung von physischen zweken. Denn der aller-

mer eine der edelsten unternehmungen unfres Geistes bleiben, wenn wir gleich nicht hoffen können zur vollständigen Einsicht der Ueber-einstimmung aller Gesetze und aller zweke zu dem grofsen erhabenen Endwek der Schöpfung zu gelangen.

schikkingen in de natuur om de zedelyke wezens plaats hebben, kan de ondervinding ons voorzeker niet leeren. En desniettenstaande is het toch waar, dat de overtuiging van laatstgenoemde stelling, byaldien niet meer gegrond, toch gewislyk veel algemeener is, als de overtuiging van de fysieke oogmerken. Want de geringste, minstgeëffende en ruuwste Mensch, welke over de oogmerken in de natuur in 't geheel niet gedacht heeft, houdt het toch daarvoor dat alles om den mensch bestaan hebbe. De grondslag deezer overtuiging kan alzo onmoglyk in de waarneeming gelegen wezen, 'er moet iets in het onderwerp zelve plaats hebben, 't welk deeze algemeene overtuiging

lergemeinste und roheste Mensch, der über Naturzwecke gar nicht nachgedacht hat, hält doch dafür, das alles um der Menschen willen da sey. Der Grund dieser Ueberzeugung kann also unmöglich in der Erfahrung, sondern es muß irgend etwas im Subjekte liegen, was eine so allgemeine Ueberzeugung hervorbringt. Dieses findet sich bei genauerer Untersuchung auch wirklich, und zwar ist es kein *zufälliger* Grund der bloß hier und da statt findet, sondern er beruhet auf einer allgemeinen *wesentlichen* Eigenschaft unsrer Natur. Es ist nemlich die Vernunft selbst, welche schon a priori fodert, das alles auf sie, besonders aber auf ihren moralischen Theil Beziehung habe, und welche gleichsam instinkt-mässig dieses ihrer Natur nach voraus sieht. Es ist demnach kein wunder, das

sich

ging te wege brengt. Dit vindt men by een naauwkeuriger onderzoek ook zodanig, en het is geen *toevallige* grond, welke slechts hier of daar aangetroffen wordt, maar dezelve berust op eene algemeene *wezenlyke* eigenschap van onze natuur. 't Is naamlyk de rede zelve, welke reeds van voren vordert dat alles tot haar, byzonderlyk echter tot haar zedelyk deel, betreklyk zy en welke dit als 't ware volgens instinkt, naar aanleiding haarer natuur, voor uit ziet. 't Is derhalven niet te verwonderen dat de menschen zich alles in de waereld tot hun gebruik aanmaatigen, naardien zy eene zo krachtige spoor in hunne reden hebben om al wat zy aantreffen voor zich te gebruiken, en al wat zy doen en voortbrengen naar hunne bedoeelingen interichten.

Hier door nu, ware, wel is waar, het
al

sich die Menschen alles in der Welt zu ihrem gebrauch anmassen, da sie einen so mächtigen Sporn in ihrer Vernunft dazu finden, alles was sie antreffen für sich zu gebrauchen und alles, was sie thun und hervorbringen, nach ihren zwecken einzurichten.

Hieraus wäre nun zwar der allgemeine Glaube an eine solche allgemeine moralische Ordnung in der Welt erklärt, aber ob dieser glaube auch die strengste Prüfung aushalte, d. h. ob er auch bei der genauesten Untersuchung für einen solchen gelten müsse, der mit

R

Recht

algemeen geloofaan zodanig eene algemeen zedelyke orde in de waereld verklaard; maar of dit geloof de strengste proeve uithoude, dat is, of hetzelve ook by het naauwkeurigst onderzoek voor zodanig een geloof gelden moete, 't welk met recht voorwerpelyke overtuiging in het onderwerp kan te wege brengen, blyft daarby nog steeds onbeslist. En dit stuk moeten wy nu nog met eenige woorden verhandelen.

Zo veel mogen wy ten minsten al toegeftaan vaststellen, dat de zedelyke wetten een gedrag voorschryven, welke slechts dan van de rede geheel goedgekeurd en van elk gevolgd moet worden, wanneer alles in de waereld zodanig ingericht is, als of deze inrichting van een allerhoogst zedelyk wesen herkomstig ware. Byaldien wy nu gron-

Recht objektive Ueberzeugung in dem subjekte bewirken kann, bleibt dabei doch noch unausgemacht. Und diesen Punkt müssen wir noch mit einigen Worten erörtern.

Es muß wenigstens so viel eingeräumt werden, daß die moralischen Gesetze eine Handlungsweise vorschreiben, die nur alsdann von der Vernunft ganz gebilliget, und von jedermann befolgt werden müste, wen alles in der Welt so eingerichtet wäre, als ob es von einem allerhöchsten moralischen Wesen angeordnet wäre. Wen wir nun Gründe genug haben, die uns

gronden genoeg hebben, welke ons volkomen van de verplichting overtuigen om de zedelyke wetten optevolgen, en ons slechts de voorwerplyke erkentenis der wezenlykheid van zodanig eene verordening nog ontbreekt, zonder dat er met dat al een reden voor het tegendeel deezer verordning voorhanden is, zo is het voor de reden zeer gevoeglyk, de wezenlykheid van den nog ontbrekkenden grond aanteneemen en *te gelooven*. Zodanig is nu juist het geval voorhanden. Want ik erken my zelve noodzaaklyk verplicht overeenkomstig met de zedelyke wetten te handelen, naardien myne geheele persoonlyke waarde en innerlyke waardigheid daarvan alleen afhangt. Deeze waarde echter zou eene ydele verbeelding en hersfenschim zyn, byaldien

uns vollkommen von der Verbindlichkeit überzeugen, den moralischen Gefäßen folge zu leisten, und uns bloß die objektive Erkenntnis der Realität einer solchen Ordnung noch fehlt, ohne das jedoch ein Grund für das Gegentheil dieser Ordnung da ist; so ist es der Vernunft sehr gemäß die Realität des noch fehlenden Grundes anzunehmen und *zu glauben*. Nun ist hier gerade ein solcher Fall: Denn ich erkenne mich nothwendig für verpflichtet den Moralgesetzen gemäß zu handeln, weil mein ganzer persönlicher Werth und meine innere Würde allein davon abhängt. Dieser werth würde aber eine leere Einbildung seyn, wenn mein moralisches Wesen nicht auch wirklich dieser

myn zedelyk wezen niet ook met dedaad, deeze waarde bevat en al het overige tot het zedelyke betreklyk, dat is, aan dezelve ondergeschikt ware. Nu echter houde ik myne zedelyke redengeenzins voor een hersenschim en geloof dienvolgens ook eene algemeene zedelyke orde. Eene algemeene zedelyke orde nu, is noch uit het mechanismus noch uit de kunstogmerken in de bewerktuigde natuur te verklaaren, naardien de zedelyke wetten en de zedelyke orde van geheel onderscheiden aart zyn, dan de physifche. Maar een aanmagt bepaald, fchoon voor 't overige aan doorzicht, wysheid en wil volmaakt wezen, kan zodanig eene zedelyke orde niet mooglyk maaken. Dezelve is alleen door een beginfel mooglyk, welk alles wat beftaat

Werth hätte und sich alles ubrige auf das Moralifche bezäge d. h. ihm untergeordnet wäre. Nun halte ich aber meine moralifche Vernunft nicht für eine leere Einbildung; also glaube ich auch eine algemeine moralifche Ordnung. Eine algemeine moralifche Ordnung ift aber weder aus dem Mechanismus noch aus den Kunstzweken in der organifchen Natur erklärbar, weil die moralifchen Gefeze und die moralifche Ordnung von ganz verfchiedener Natur find, als die physifche. Aber auch ein an macht eingefchränktes, obgleich übrigens an Einficht, Weisheit und Willen vollkommenes Wefen kann eine folche moralifche Ordnung nicht möglich machen. Sie ift al-

staat in zyne magt heeft, en oorspronglyk zo wel de stof en haare wetten, als ook de kunstige oogmerken tot het zedelyk eind-oogmerk samengevoegd heeft. Zodanig beginsel nu is niets anders dan een allerhoogst-zedelyk werkend verstand of God, welks aanwezen dienvolgens met elke zedelyke reden a priori in verband staat.

Wy moeten derhalven, als zedelyke wezens die aaneenschakeling van zedelyke oogmerken trachten tot wezenlykheid te brengen; (te reäliseeren) want door zodanig eene handelwyze alleen betoont zich onze goede wil en de wezenlyke waardigheid onzer natuur. Wy hebben wel is waar, niets in onze magt dan de opvolging der

allein durch ein Princip möglich das alles was da ist in seiner Gewalt hat und ursprünglich sowohl die Materie als ihre Gesetze als auch die Kunstlichen Zwecke zu dem moralischen zwecke verknüpft. Ein solches Princip ist nichts anders als eine allerhöchste moralische Intelligenz oder ein Gott, dessen Daseyn also mit jeder moralischen Vernunft a priori verknüpft ist.

Wir müssen daher als moralische Wesen jene moralische Zweckverknüpfung zu realisiren suchen. Denn durch solche Handlungsart beweiset sich allein unser guter Wille und die wahre Würde unserer Natur. Zwar steht nichts in unserer Gewalt, als die Befolgung der

der zedelyke Wetten zelfs. Hoe de gevolgen daarvan met de verordening der zedelyke wezens samenloop, kunnen wy dikwyls niet inzien, want deezen worden door de natuur bewerkt en zyn meestendeels niet in onze magt. Wy kunnen alzo deeze orde niet zelfs voortbrengen. Evenwel echter moeten wy steeds daartoe werken, ook byaldien wy geen gevolg of uitwerksel van onze poogingen ontdekken. Maar in de vooronderstelling van Gods aanwezen, kan de reden evenwel zodanig eene zedelyke aaneenschakeling der dingen verwachten.

Zodanig eene aaneenschakeling van zedelyke bedoelingen, wordt b. v. in alle de Theoriën van Zedenleeren, zo wel ouden als

Moralgefeze selbst. Wie die Folgen daraus mit der Bestimmung der moralischen Wesen zusammentreffen, können wir oft nicht einsehen. Denn diese werden durch die Natur bewirkt und sind grösstentheils gar nicht in unsrer Gewalt. Wir können also selbst diese Ordnung nicht hervorbringen. Dennoch aber müssen wir immer dahin arbeiten, wenn wir auch gar keinen Erfolg Unsrer Bemühung wahrnehmen. Aber unter der Voraussetzung eines Gottes kann die Vernunft dennoch eine solche moralische Verknüpfung der dingen erwarten.

Eine solche moralische zweckverbindung wird z. c. in

als nieuwen vooronderfteld, want alle ftellen vast, dat er ter verwerving van waare en duurzaame Gelukzaligheid, geen ander middel voorhandenis, als deugd of de onbeaalde opvolging der zedelyke wetten. De zelve vooronderftellen dienvolgens, dat de waarneeming der wetten van deugd, zodanige omftandigheden moet veroorzaken, welke den toefland van Gelukzaligheid in ons voortbrengen. Deeze omftandigheden echter zyn blykbaar niet aan onze magt onderworpen, nogte zyn met de beoefening der deugd Phyfik verknogt, maar hangen in de natuur geheel en al van mechanike inrichtingen af. Zoude nu deze mechanike inrichting der waereld, aan eene zo ongelykflachtige kracht als onze redenden

in allen Theorien der Sittenlehre, fowohl von den Altern als Neuern voraus gefetzt. Den alle meinen, es fe kein anderes Mittel fich eine dauerhafte und wahre Glückseligkeit zu erwerben als Tugend, oder die unbedingte Befolgung der moralifchen Gefetze. Sie fezen also zum voraus, das die Beobachtung der Tugendgefetze die jenigen Umftände herbeiführen müffe, die den zuftand der Glückseligkeit in uns bewirken. Nun find aber jene Umftände offenbar nicht in unfreer Gewalt, ftehen auch nicht mit der Tugend in einer phyfifchen Verknüpfung, fondern hängen in der Natur ganz von mechanifchen Einrichtungen ab. Solte also diese mechanifche Welteinrichtung einen fo heterogenen Kraft als unfre Vernunft

den is ondergeschikt zyn, zo moest dezelve zelfs volgens zedelyke beginselen hoewel op eene voor ons geheel onzichtbaare wyze ontworpen weezen. Waarneeming nu konde zedenleeraaren zodanig verband niet leeren. Wantter Gelukzaligheid behoort blykbaar meerder, als dat verheven zelfsgemoel, 't welk met de deugd verbonden is, en zelfs dit is al weder aan fysike voorwaarden onderworpen, welke de deugd niet alleen niet voortbrengt, maar somtyds zelfs vernietigt (*). De natuur van hunne reden drong hen

(*) By voorbeeld als eene deugdzaame daad den dood onmiddelyk ten gevolge heeft. Hier moest volgens de Theorie de grootste gelukzaligheid volgen en juist volgt de berooving derzelve.

nunft ist, unterworfen seyn, so must sie selbst nach moralischen Principien, obgleich auf eine uns ganz unsichtbare Art entworfen seyn. Die Erfahrung konnte si nicht eine solche Verknüpfung lehren. Denn zur Glückseligkeit gehört offenbar mehr, als jenes erhabene selbstgefühl, welches mit der Tugend verknüpft ist, und selbst dieses hängt wiederum von physike Bedingungen ab, welche die Tugend nicht nur nicht hervorbringt, sondern wohl gar zerstört (*). Die

(*) Wie, wenn unmittelbar eine Tugendhafte Handlung den Tod nach sich zieht. Hier sollte nach der Theorie die grösste Glückseligkeit folgen, und es erfolgt gerade die Beraubung derselben.

hen in 't verborgen en ongemerkt, zodanig een verband a priori aanteneemen, en door eene zeer natuurlyke ongemerkte in de plaatsstelling, (*illusie*) hielden zy de waarneeming voor de bron der kennis van deeze waarheid. Zo gaat het veelyds. De zedenleeraars zyn dikwils van eene zaak vastelyk overtuigd, zonder de gronden deezer overtuiging te kennen. Beginnen zy dezelve optespooren, zo neemen zy doorgaans geheel verkeerde aan, welke door de bespiegelingen van anderen verworpen worden, 't welk den schyn veroorzaakt, als of de geheele zaak twyfelachtig ware. Maar deeze handhaafd zich door haare onbekende, maar onwrikbaare grondslagen, in het menschlyk gemoed; terwyl de speculative tegenwerpingen slechts strekken om den
geest

Die Natur ihrer Vernunft drang sie insgeheim eine solche Verknüpfung a priori anzunehmen, und die Erfahrung hielten sie durch eine natürliche Illusion für den Erkenntnisgrund dieser Wahrheit. So geht es den Menschen oft. Sie sind oft fest von einer Sache überzeugt ohne die Gründe dieser Ueberzeugung zu kennen. Fangen sie an dieselben zu suchen, so fallen sie gewöhnlich auf falsche, welche die Spekulation anderer verwirft, und den Schein hervorbringt, als ob die Sache selbst zweifelhaft wäre. Aber diese erhält sich durch ihre unbekanntten aber unerschütterliche Stützen in dem menschlichen Gemüthe und die spekulativen Einwürfe dienen nur den untersuchungs-

geest van onderzoek levend te houden, tot het der reden eindelyk na veele vergeeffche beproevingen gelukt, haare speculatiën met deeze blinde werkingen, in harmonie te brengen.

Men vergunne my nog eene aanmerking. Ik beweer, dat byaldien eene stelling door het gemeen verstand tegen de bespiegeling beweerd wordt, eerstgenoemde doorgaans gelyk heeft en de bespiegeling zich alleen heeft bezig te houden om de gronden daarvan te ontdekken en byaldien de stelling van zoodanigen aart is, dat de algemeene grond daarvan in het onderwerp gelegen is, zo heeft de rede altoos recht en de bespiegeling behoeft niet anders te doen als de stelling

geistrege zu erhalten, bis es der Vernunft endlich nach vielen vergeblichen Versuchen gelingt, ihre speculationen mit diesen blinden wirkungen in Harmonie zu bringen.

Man erlaube mir hier noch eine Bemerkung. Ich behaupte, wenn ein satz vom gemeinen Verstande gegen die speculation behauptet wird, so hat ersterer gemeiniglich recht und die spekulation musz sich nur bemühen die Gründe davon aufzufinden; und wenn der satz von einer solchen Beschaffenheit ist, dasz der allgemeine Grund davon in dem subjekte liegt: so hat er allemal Recht, und die speculation kann nichts

ling juist voortstellen en de waare gronden van de valschen aftezonderen.

Dan het zy hiermede zo als 't wil. Men stelle dat de waarneeming leert, dat de gelukzaligheid door de deugd bepaald worde, zoo zou ook objektive volgen dat eene aan-eenschakeling van zedelyke oogmerken in de waereld, by gevolg ook derzelve oorzaak met de daad voorhandenzy. En naardien deeze oorzaak niet het mechanismus, ook geen enkel verstand zyn kan, maar zodanig beginsel moet weezen, 't welk alles tot zedelyke oogmerken verbinden kan en wil, zodanig wezen nu, God genaamd wordt, zoo is er een God, zo zeker wezenlyk aanwezig, als deeze zedelyke orde daadlyk plaats heeft. —

Het

nichts thun als ihn berichtigen und die wahren Grunde von den falschen absondern.

Es sey hier die sache, wie sie wolle. Gesezt Erfahrung lehre, dasf sich die Glückseligkeit durch die Tugend bestimmen lasse, so würde so gar auch objektive Folgen, dasf eine moralische Zweckverknüpfung in der Welt folglich auch ihre Ursachen wirklich sey. Und da diese Ursache nicht der mechanismus, auch kein blosser Verstand seyn kann, sondern ein solches Princip; das alles zu moralischen Zwecken verknüpfen kann und will, ein solches Wesen aber Gott heisst, so ist ein Gott so gewisf wirklich, als diese moralische Ordnung wirklich ist. Das

Het uitneemende van het *Bewys van KANT* uit de practifche rede, nu is daarin gelegen, dat volgens hetzelfde de rede van vooren uit het zedelyk deel haarer natuur zodanig eene zedelyke verordening eischt, en uit dien hoofde dezelve als wezenlyk voorhanden vooronderftelt, omdat haar zonder dezelve haare Zedelykheid als een ongerymd ding zou moeten voorkomen, 't welk zy onmooglyk kan onderftellen, naardien haar gansche perfoonlyke of eigene waarde daar op berust. Uit deeze verordening nu befluit de rede tot het aanzyn van eene oorzaak, waardoor deeze verordening mooglyk is; dat is, tot het bestaan van God. Dit wezen nu wordt door de reden slechts in betrekking tot zodanig eene werking gedacht, naamlyk ter bepaaling van een doorgaande zedelyke orde

Das auszeichnende des Kantifchen Beweifes aus der praktifchen Vernunft, beftcht nun daarinne, das nach ihm die Vernunft a priori aus dem moralifchen Theile ihrer Natur eine folche moralifche Ordnung *postulirt*; und aus dem Grunde sie als wirklich voraussetzt, weil ihr ohne dieselbe ihre moralität als ein ungerimtes ding vorkommen müßte, welches sie aber unmöglich zugeben kann, da ihr ganzer persönlicher Werth darauf beruht. Aus dieser Ordnung aber schließt die Vernunft auf das Dafeyn einer Ursache durch welche diese Ordnung möglich ist d. i. auf einen Gott, Diesen Gott braucht er nun blos beziehungsweise auf eine folche Wirkung nemlich eine durchgängige morali-

de in de waereld, — Zonder te bepaalen, welke hoedanigheden dit wezen wyders opzichzelve beschouwd moeten worden toegeschreeven.

Eene bredere ontvouwing van het *bewys van KANT* is onnodig, vermits de hoogloflike Maatschappy hetzelve als bekend vooronderstelt. Het verhandelde hadt slechts ten oogmerke, de gronden van dit bewys nevens die der overige ter beschouwing voorstellen. Intusschen had ik voor deeze ontwikkeling nog eene reden, welke ik niet verbergen wil. Men heeft naamlyk by de beoordeeling van het zedelyk bewys, zo als hetzelve in de plaatsen door de Maatschappy aangewezen, wordt voorgesteld, — zeer dikwyls het gevoelen te kennen gegeven, als

lische Ordnung in der Welt zu bestimmen, ohne anzugeben, was ihm sonst noch an sich für Eigenschaften zukommen.

Eine weitere Darstellung des *Kantischen Beweises* ist nicht nöthig, da die Hochpreifliche Akademie derselben schon als bekannt voraus setzt. Das bisher gesagte war bloß erforderlich, um dessen Gründen neben die Gründe der übrigen zu stellen. Indessen habe ich by dieser Entwicklung noch einen Grund gehabt, den ich hier nicht verzweigen darf. Man hat nemlich bei Beurtheilung des moralischen beweises, sowie er in den von der Akademie angegebenen stellen dar-

als of KANT daardoor een beweegreden tot deugd aan de hand wilde geeven, door gelukzaligheid, der deugd als belooning te verzekeren. Dan zulks kan 's Mans oogmerk in 't geheel niet weezen. De zedelykheid bestaat geheel op haar zelve. Naderhand echter, als de rede zo veele andere dingen ontbreekt, welke met den mensch in verband staan, kan zy niet anders dan de dingen naar derzelve waarde rangschikken. Bijaldien nu de rede het geringste, of aan de overige oogmerken in de Natuur ondergeschikt ware, zo kon dezelve onmooglyk het eindoogmerk weezen. Zodra derhalven de rede de overige dingen met zichzelve en hare zedelyke natuur in verband stelt, kan zy zich dezelve niet anders voorstellen, dan als ondergeschikt aan zedelyke wetten, ook in geval

zy

dargestellt ist, sehr oft den Gedanken Geäusfert, als wolle *Kant* einen Bewegungsgrund zur Tugend geben, indem er der Tugend dadurch Glückseligkeit als Belohnung zusichern wolle. Allein dieses kann die Ablicht des Mannes gar nicht seyn. Die Moral besteht ganz für sich. Hitherher aber, wenn die Vernunft so viele andere Dinge entdeckt, die mit dem menschen in Verknüpfung stehen, so kan sie nicht anders als die Dinge nach Ihrem Werthe subordiniren. Wenn nun die Vernunft das Niedrigste, oder den übrigen zwecken in der Natur untergeordnet wäre, so könnte sie unmöglich letzter zwek seyn. So bald also die Vernunft die ubrigen Dinge mit sich und ihrer moralischen

Na-

zy deeze orde niet kan gewaar worden, noch door waarneeming kan leeren kennen. De beschouwing is dus indedaad Theoretisch, hoewel de bedoeling Practikaal is. Byaldien ergends iets, dusdaanig besluit de rede a priori, met het zedelyk wezen in verband staat, zo moet zulks aan het zedelyk wezen ondergeschikt zyn, of de zedelyke wezens moeten de reden in zich vervatten, waarom dat wat met dezelve in verband staat, zo en niet anders ingericht is. — Nu staat de physique orde der natuur met de daad met zedelyke wezens in verband, dienvolgens moet deeze, aan eerstgemelde zedelyke orde geëvenredigd wezen. Zodanig verband nu is zonder het aanzyn van God niet mogelijk. By gevolg is er een God. Dan men moet in aanmerking neemen dat deeze enkel theo-

Natur in Verknüpfung setzt, so kann sie solche nicht anders als unter moralischen Gesetzen denken, wenn sie auch gleich diese Ordnung nicht anschauen oder durch Erfahrung lernen kann. Die Betrachtung ist also wirklich theoretisch, obgleich der Zweck praktisch ist. Wenn irgend etwas, so schliesst die Vernunft a priori, mit dem moralischen Wesen in Verknüpfung steht, so muss dieses den moralischen Wesen untergeordnet seyn, oder die moralischen Wesen müssen den Grund enthalten, warum das was mit ihnen Verknüpft ist, so und nicht anders geordnet ist. Nun steht die physische Ordnung der Natur wirklich mit moralischen Wesen in Verknüpfung; folglich muss diese

theoretische voorstelling der redenen, geen overtuiging kan voortbrengen; de zedelyke gemoedsgesteldheid moet in het onderwerp daadlyk plaats hebben en het geloove reeds hebben voortgebragt. De voorstelling der reden dient slechts tot deszelfs rechtvaardiging.

Thans ga ik over tot het tweede deel myner verhandeling, welke het opgegeeven voorstel onmiddelyk betreffen en beantwoorden zal.

T W E E.

se der erstern proportionirt seyn. Nun ist aber eine solche Verknüpfung ohne einen Gott nicht möglich. Folglich ist ein Gott. Jedoch ist zu merken, daß diese bloße theoretische Darstellung der Gründe keine Ueberzeugung hervorbringen kann, sondern die moralische Gemüths beschaffenheit muß im subjekte daseyn und den Glauben schon gewirkt haben. Die Darstellung seiner Gründe dient nur zu seiner Rechtfertigung.

Jetzt schreite ich zu dem Zweiten Theile meiner Abhandlung; welcher die vorgelegte Frage unmittelbar beantworten soll.

T W E D E D E E L.

Of het zedelyk begrip van KANT voor het bestaan van God, het EENIGE is?

E E R S T E A F D E E L I N G.

Algemeene redenen om deze vraag toestemmend, te beantwoorden.

Een Bewysreden is de éénige, by aldien alle overige redenen haare overtuigende kracht van dezelve ontleenen, of veeleer by aldien de overigen in 't geheel géene overtuigende kracht zouden hebben, in

Z W E I T E R T H E I L.

Ob der Kantische moralische Beweis für das Daseyn Gottes der einzige sey?

E R S T E R A B S C H N I T T.

Allgemeine Gründe diese Frage zu bejahen.

Ein Beweisgrund ist der einzige, wenn alle übrigen Gründe ihre überzeugende Kraft davon hernehmen oder vielmehr, wenn die ubrigen gar keine überzeugende Kraft hätten, wenn dieser nicht schon zum voraus die Ueberzeugung gewirkt hätte. Nun

indien deeze niet reeds alvorens overtuiging te wege gebragt hadt. — Nu beweer ik dat de overtuiging van het aanwezen van een hoogst-zedelyk-werkend verstand, geheel alleen door de zedelyke rede wordt voortgebragt, hoewel men de daarin vervatte redenen zich niet afzonderlyk voorstelt, en dat derhalven alle kracht van overtuiging, enkel door ongemerkte verwiseling (*illusie*) aan andere speculative theoretische bewyzen wordt toegeschreeven. Want het gebeurt immers dikwyls, dat men eene werking van een verkeerde oorzaak afleidt, naardemaal het verstand zeer geneigd is, dingen, welke te saamen zyn of werken, met elkanderen te verwiselen. Dienvolgens zyn de redenen, welke van de zedelyke rede ontleend worden,

de

behauptete ich aber, dafs die Ueberzeugung von dem Daseyn einer höchsten moralischen Intelligenz ganz allein durch die moralische Vernunft gewirkt werde, ob man gleich die darian liegenden Gründe nicht abgefondert sich vorstellt, und dafs daher alle Kraft der Ueberzeugung blos aus einer Illusion andern spekulativen, theoretischen Beweisen beigelegt werde. Denn es pflegt ja oft zu geschehen, dafs man eine Wirkung aus einer falschen Ursache ableitet, weil der Verstand sehr geneigt ist, Dinge zu verwechseln, die beisammen sind und zusammen wirken. Folglich sind die Gründe, welche aus der moralischen Vernunft genommen werden, die einzigen wahr-

wah-

de eenige Waare redelyke bewyzen voor het aanzyn van God, terwyl de overigen al hun kracht, hoewel geheel ongemerkt, voor de werkingen der zedelyke reden ontvangen, en het zou geheel verkeerd zyn te meenen, dat dezelve haare kracht behouden zouden, in geval hen de nadruk welken zy van de zedelyke reden ontvangen, benomen wierde. Van daar dat ik het voorstel liever dusdanig ingericht wenschte te zien: *of de zedelykheid van het onderwerp de eenige bron van een zeker en duurzaam geloof aan God als een hoogst ZEDELYK wezen zy, — dan of nog andere oorzaaken, by voorbeeld theoretische bewyzen enz., zonder gemelde zedelykheid van het onderwerp, eene zoo gegronde overtuiging kunnen te weeg brengen?* — Hier omtrent nu

ge

wahren Vernunftgründe für das Daseyn Gottes; die übrigen aber erhalten ihre Kraft, wie wohl ganz unvermerkt von den wirkungen der moralischen Vernunft; und man hält falschlich davor, das sie solche behalten würden, wenn ihnen der Beitrag, den die moralische Vernunft thut, genommen würde. Ich würde daher die Frage lieber so ausgedrückt sehen: *Ob die Moralität des Subjekts die einzige quelle eines sichern und dauerhaften Glaubens an Gott als ein höchstes MORALISCHES Wesen wäre; oder ob auch noch andere Ursachen Z. E. theoretische beweise u. s. w. ohne jene subjektive Moralität eine so feste Ueberzeugung hervorbringen können?* Hier glaube ich aber behaupten

geloof ik te kunnen beweeran dat alle overtuiging van God, door de onderwerpelyke zedelyke reden wordt voortgebragt, hoewel zulks door eene ongemerkte in de plaats stelling (*illusie*) dikwyls aan de theoretische bewyzen wordt toegeschreeven.

Hieromtrent nu zyn volgende zaaken in aanmerking te neemen. Vooreerst moet getoond worden, dat volgens de uitspraaken der speculative reden en volgens eene logisch juiste beproeving, in alle de theoretische bewyzen, met de daad, geene wezenlyke overtuigende kracht kan ontdekt worden, en dat de zedelyke bewysredenen allezins zodanige kracht hebben. Ten tweeden moet onderzocht worden, van waar de schyn ontsta, als of de theoretische bewyzen

sen zu können, dafs alle Ueberzeugung von Gött von der subjektiven moralischen Vernunft gewirkt werde, obgleich diese Wirkung oft aus Illusion den theoretischen Beweisen beigelegt wird.

Ich finde hierbei folgende stücke zuerörtern *Erstlich* muß gezeigt werden, dafs nach den Ausprüchen der spekultativen vernunft, und nach einer logisch richtigten Prüfung aller theoretischen Beweise, wirklich keine überzeugende Kraft an ihnen entdekt werden könne, und dafs den moralischen Beweisgründen alledings eine solche beiwohne. *Zweitens*, wie der scheyn entstehe, als ob die theoretischen Beweise wirk-

zen waarlyk zodanige overtuigende kracht bezaten? En ten derden: hoedanig de zedelyke reden het geloof aan Gods bestaan voortbrengt, of daartoe eene afgetrokkene voorstelling der gronden zelven noodig zy, en of deeze in 't gemeen iets ter overtuiging medewerken?

I. Buiten het zedelyk bewys, zyn 'er slechts drie wyzen mooglyk om tot het bestaan van God te besluiten. 1. Uit het enkel metaphysisch denkbeeld van een allervolmaaktst Wezen, 't welk reeds voorlang door de meeste wysgeeren als onvoldoende verworpen is, en 't welk men van ouds af niet veel geächt heeft. 2. Uit het wezenlyk denkbeeld van iets, (van een' waereld in 't gemeen,) 't welk toevallig is, tot het volstrekt

wirklich eine objektive überzeugende Kraft bei sich führten? und *Drittens*, wie die moralische Vernunft eigentlich den Glauben an Gottes Daseyn hervorbringe, ob dazu eine abstrakte Vorstellung der Gründe selbst nöthig sey, und ob diese ueberhaupt zur Ueberzeugung etwas beitrage?

I. Es giebt ausser dem moralischen nur drei mögliche Wege auf das Daseyn Gottes zuschliessen: 1. aus dem bloßen metaphysischen Begriffe eines allervollkommensten Wesens, der schon längst von den meisten Philosophen als nichtig verworfen ist, und auf dem man von jeher nicht sehr geachtet. 2. aus dem

strekt noodzaaklyk Weezen. Dan, in dit geval wordt het volstrekt noodzaaklyke eveneens enkel door louter ontologifche denkbeelden bepaald. Dat echter het volstrekt noodzaaklyk weezen, een hoogst-zedelyk werkend verftand of God zy, kan op deeze wyze nimmermeer beweezen worden. 3.) Uit de phyfifche Telologie, zo als dezelve door waarneeming gekend wordt, tot eene oorzaak door welke de bereiking deezer oogmerken mooglyk is. Deeze laafte manier van befluiten, maakt het wel is waar hoogst waarfchynlyk, dat eene verftandige oorzaak het mechanismus der waereld ingericht of althans tot zyne oogmerken gebruikt hebbe. Maar dat deeze oorzaak een *almagtig, alwys, algoed en hoogst zedelyk* wezen, d. i. God zy, volgt hier uit in geen

realen Begriff eines Etwas (einer Welt überhaupt) das zufällig ist, auf das Abfolutnothwendige. Hier wird aber das Abfolutnothwendige ebenfals durch bloffe ontologifche Begriffe beftimmt. Dafs aber das abfolutnothwendige Ding eine höchfte *moralifche Intelligenz* oder ein Gott fein müffe, läst fich nimmermehr auf diefe Art beweifen. 3.) Aus der *phyfifchen* Teleologie, fo wie folche die Erfahrung lehrt auf eine Urfache durch welche die Erreichung diefer Zweke möglich ist. Diefe letztere fchlusart macht zwar höchst wahrfeheinlich, dafs eine verftändige Urfache denn Mechanismus der Welt eingerichtet oder ihn wenigstens zu feinen Zweken benutz ha-

nen deele, gelyk zulks in de *Critik der reinen Vernunft* uitvoerig getoond is. Dienvolgens blyft er geene andere weg overig, dan om uit ene *zedelyke* teleologie tot het aanweezen van God te besluiten. Want zonder Gods aanzyn kan men zich geen doorgaande aaneenschakeling van zedelyke oogmerken voorstellen. De wezenlykheid van dit verband van oogmerken kan de enge kring onzer waarneemingen ons, wel is waar, niet leeren, naardien daartoe een overzicht van het geheel, dat is, alweetendheid vereischt wordt, maar even daarom kan door waarneeming nimmer het tegendeel getoond worden. Dan daarvoor hebben wy eenen grond in ons, om *a priori* tot de wezenlykheid van zodanig verband van oog-

be. Dasf aber diese Ursache ein *allmächtiges, allweises, allgütiges* und *höchstes moralisches* Wesen d. h. ein Gott seyn müsse, folgt hieraus nicht ein mindesten, wie in *der Kritik der reinen Vernunft* ausführlich ist gezeigt worden. Es bleibt also 4) kein Weg übrig als aus einer *moralischen* Teleologie auf das Daseyn Gottes zu schliesen. Denn eine durchgangige moralische Zweckverbindung kann ohne Gott nicht gedacht werden. Die Realität dieser Zweckverbindung kann uns zwar der enge Kreis unfrer Erfahrung nicht lehren, weil dazu eine Einsicht des Ganzen d. h. eine Allwissenheit erfordert würde; aber eben deswegen kann auch aus der Erfahrung nie das Gegentheil dargethan werden.

oogmerken te besluiten, en zulks als met de daad voorhanden te vooronderstellen. Deze grond in ons is onze eigene zedelyke rede, welke men zich noodwendig als het laatste onderwerp der oogmerken moet voorstellen, en welke derhalven alle overige bedoelingen, met welken zy in verband gebragt wordt, slechts naar haare wetten beoordeelt en doet dienen en met allen zo handelt als of zulks aan zedelyke wetten onderworpen was. De reden vooronderstelt derhalven, zulk eene aaneenschakeling van zedelyke oogmerken, om haar zedelyke natuur van voren *a priori*, en beschouwt dezelve als met de daad voorhanden, omdat zy zichzelf en de zedelyke wezens, als het laatste en volstrektste aanmerkt, aan 't welk al het

Dafür aber haben wir einen Grund in uns, *a priori* auf die Realität einer solchen Zweckverbindung zu schliessen, und sie als wirklich vorauszusetzen. Dieser Grund in uns ist unsre eigene moralische Vernunft, die, als das letzte subjekt der zwecke gedacht werden mus, und daher alle übrigen zwecken mit denen sie in Verbindung gebracht wird, nur nach ihren Gesetzen beurtheilt und gebraucht, und mit allen so verfährt als ob es unter moralischen Gesetzen stünde. Die Vernunft setzt also eine solche moralische Zweckverbindung um ihrer moralischen Natur willen *a priori* zum voraus, und halt sie für wirklich, weil sie sich selbst oder die moralischen Wesen, als das letzte und absolute ansieht, unter denen alles übr-

het overige ondergeschikt is. En byaldien dit niet zodanig ware, zou zy haare eigene rede zelve voor een hersenschim moeten houden; 't welk te doen haar onmooglyk is. Uit de zedelyke orde echter besluit eene rede of verstand met recht tot het bestaan van God. De voorwaarden onder welke wy de werkzaamheid der zedelyke rede met onze beschouwelyke rede kunnen goedkeuren, is eene doorgaande zedelyke orde. De voorwaarde van eene aaneenschakeling van zedelyke oogmerken nu, is God. Zo zeker derhalven als onze rede zedelyk werkzaam moet weezen, zo groot is ook onze zekerheid van het bestaan van God. —

Gesteld, dat ons in't geheel gééne zedelyke wetten en geen zedelyke rede bekend wa-

übrige steht. Und wenn dieses nicht wäre müste sie ihre Vernunft selbst für eine Chimäre halten, welches sie nie thun kann. Aus der moralischen Ordnung aber schliesst eine Vernunft mit Recht auf einen Gott. Die Bedingung unter der wir die Wirkfamkeit der moralischen Vernunft mit unsrer spekulativen Vernunft billigen können ist eine durchgängige moralische Ordnung. Die Bedingung einer moralische Zweckverbindung ist aber Gott. So gewis also wie unsre Vernunft moralisch wirksam seyn musz, so gross ist auch unsre Gewisheit von dem Daseyn eines Gottes

Gesetztes wären uns gar keine moralische geseze und

waren, dat onze rede enkel speculatief en slechts in staat was het stelsel der waereld te *beschouwen*; — als dan kon 'er uit de Physike oogmerken, welken zich voordoen, onmogelyk tot het aanzyn van God, als den *hoogst-zedelyken*, veroorzaaker der waereld, besloten worden. In den Godsdienst echter is ons aan Gods zedelyke eigenschappen alles gelegen. Men zoude in 't gesteld geval in 't geheel geen bewys hebben. Dan gesteld, dat wy geene Physique Teleologie duidelyk ontdekken konden, (een geval 't welk men zich by de voorstelling van eene onbewerkte Natuur zeer wel kan verbeelden) maar dat onze rede haare zedelyke natuur slechts behield, dan zou onze rede ons toch altyd noopen om eene zedelyke Teleologie te voor-

keine moralische Vernunft bekannt; unsere Vernunft wäre bloß spekulativ, könnte nur das Weltgebäude *betrachten*; so könnte nimmermehr aus dem sich offenbarenden physischen Zwecken auf Gott als eine allerhöchsten moralischen Welturheber geschlossen werden. An den moralischen Eigenschaften Gottes ist uns aber doch in der Religion alles gelegen. Man würde also in dem gesetzten Falle gar keinen Beweis haben. Gesezt aber, es wäre für uns keine physische Teleologie deutlich zu entdecken (ein Fall der in der Vorstellung, einer unorganischen Natur wohl denkbar ist) unsere Vernunft behielt aber nur ihre moralische Natur; so würde uns unsere Vernunft doch noch immer antreiben eine moralische Teleologie vorauszusetzen, und aus derselben auf

vooronderstellen, en van dezelve tot Gods bestaan te besluiten. De zedelyke bewysgrond is dienvolgens geheel onafhankelijk van alle overigen, en dienvolgens *éénig*: hoewel dezelve eigenlyk geen betoog genoemd kan worden. Want een betoog overtuigt niet eerder, wanneer het ingezien of in 't afgetrokkene beschouwd word. De zedelykheid echter veroorzaakt het gelove aan God reeds vooraf, voor dat men zich de manier en wyze voorstelt, hoe dat hetzelfde wordt voortgebracht. De voorstelling van de manier en wyze van de voortbrenging van dit geloof, strekt slechts den Geleerden tot rechtvaardiging, byaldien de overtuiging te eeniger tyd aangetast mogt worden.

Gelyk echter onze Voorstellingen a priori

auf Gott zuschliesen. Der moralische Beweisgrund ist also ganz unabhängig von allen übrigen und folglich *einzig*: wie wohl er eigentlich kein Beweis zu nennen. Denn ein Beweis überzeugt nicht eher, als bis er eingesehen, oder er Abstrakto gedacht wird. Die Moralität aber bringt den Glauben an Gott schon vorher hervor ehe man die Art und Weise denkt, wene sie hervorgebracht wird. Die Vorstellung der Art und Weise der Erzeugung dieses Glaubens dient blos den Gelehrten zur Rechtfertigung, wenn die Ueberzeugung etwa angetastet werden sollte.

So wie aber unfre Vorstellungen a priori am Stärke
und

ri aan sterkte en duidelykheid, en dienvolgens ook aan invloed op de kracht der overtuiging toeneemen, hoe meerder waarnemingen met onze inzichten à priori overeenstemmen, en dezelve schynen te bevestigen, — en gelyk alle algemeene stellingen a priori, byaldien dezelve niet op onmiddelyke zuivere aanschouwing, gelyk in de Mathesis, gegrond zyn, van Concreten voorbeelden kracht, ten minsten als blyken van derzelyer doenlykheid, begeeren, zo is het ook met het zedelyk bewys, als het zelve ontwikkeld en in 't afgetrokkene word voorgesteld, gelegen. De rede leidt, wel is waar, van de natuur eener systematieke aaneenschakeling van oogmerken altyd het denkbeeld af, van een hoogst zedelyk verstand, maar byaldien de waarneeming haar in het

ge

und Lebhaftigkeit, folglich auch am Einflus auf die Stärke der Ueberzeugung gewinnen, jemehr Erfahrungen mit unsern Einsichten a priori übereinstimmen, und dieselbige zubestätigen scheinen; und so wie alle allgemeine sätze a priori, wenn sie sich nicht auf unmittelbare reine Anschäuung wie in der Mathematik stützen, von konkreten Beispielen Kraft wenigstens als Beweise ihrer Thunlichkeit verlangen; so ist es auch mit dem moralischen Beweise, wenn er entwickelt und in seiner Absonderung vorgestellt wird. Die Vernunft postulirt zwar immer von der Natur eine Systematische Zweckverknüpfung nach der idee einer höchsten moralischen Vernunft; aber wenn ihr die

Er.

geheel geen voorbeelden ter bevestiging aanbod, dan zou haar beschouwlyk gedeelte des niettegenstaande, menigmaal aan 't wandlen geraaken, niet over het voorstel, of haare zedelyke natuur zodanig eene zedelyke aaneenschakeling van oogmerken eische, want daar van is en blyft zy zeker, maar het zou haar moeilyk vallen, het vertrouwen op zich zelven te behouden. zy zou, byaldien zy ons niet in eene ruimere maate ten deele gevallen ware als thans, dikwyls kleinmoedig worden, en aan haare geheele natuur en inwendige waarde wanhoopen. Byaldien de practische rede enkel instinktaartig, zonder alle overleg, noopte, zou de overtuiging zekerst bewaard blyven, naardemaal dezelve door geene beschou-

Erfahrung gar keine Beispiele zur Bestätigung darreichte, so würde der spekulative Theil derselben doch sehr oft wanken, nicht darüber, ob ihre moralische Natur eine solche zwekverbindung fodere; den davon ist und bleibt sie gewis; sondern sie würde nur Mühe haben, das zutrauen zu sich selbst zu erhalten; sie würde, wenn sie uns nicht etwa in starkern Maäße zu Theil geworden wäre, als jezt, oft kleinmüthig werden müssen und an ihrer ganzen Natur und ihrem Werthe verzweifeln. Wen ohne alle Ueberlegung die praktische Vernunft blos instinktmässig triebe, würde in diesem Falle seine Ueberzeugung am sichersten behalten, weil ihn eine spekulation gar nicht stören könnte. Nun aber kommt uns die physiche

wingen benadeeld of verzwakt zou kunnen worden. Thans echter is ons de Physiske Teleologie zeer treflyk ten dienste. Want deeze strekt om onze zedelyke overtuiging nog meer te verheffen en te versterken, en die gevallig opkomende speculative tegenwerpingen, welken trachten te bewyzen, dat 'er géene oogmerken met iets bedoeld worden, tegen te werken, hoewel dezelve niet vermogend is, op zich zelve alleen, zodanige overtuiging te vestigen. Zelfs de mechanike regelmatige samenhang, en de blykbaare inrichting derzelve tot Physiske oogmerken, bezielt en breid het denkbeeld van God uit, wanneer het zelve eens door zedelykheid vastgesteld is, of roept hetzelfde ook wel in de zedelyke rede op. Want de aanleidingen, waar door de rede tot de

VOOR-

sche Teleologie gar treflych zu statten. Denn diese dient aufs beste unsre moralische Ueberzeugung noch mehr zu erheben und zu stärken, und denn etwannigen spekulativen Einwürfen, welche einen Mangel aller zwekmässigkeit zu beweisen abzielen, entgegen zu arbeiten, wenn sie gleich nicht tauglich ist für sich allein eine solche Ueberzeugung zu begründen. — Selbst der mechanische gefezmässige Zusammenhang und die offenbare Einrichtung derzelve zu physischen Zweken erweitert und belebt den Gedanken an Gott, wenn er Einmal durch Moral gefasst ist, oder ruft ihn auch wohl in der Moralischen Vernunft hervor. Denn die Veranlassungen, wie die Vernunft zur Vor-

stel-

voorstelling van eene zedelyke orde in de waereld en derzelve voorwaarde geraakt, kunnen zeer verscheiden wezen. De denkbeelden van de Godlyke Magt en Wysheid worden door zodanige in 't oog loopende werkingen, hoewel zekerlyk slechts zeer onvolkomen, eenigermaate voltooid, en de afgetrokkene voorstelling verkrygt leven en verwekt aandoening. Van daar dat 'er niets beter tot bezieling der erkentenis van God kan aanbevolen worden, dan de studie der natuur. in de vooronderstelling van een doorgaande dadelyke orde, want het zal nimmer aan voorbeelden ontbreeken, welke met dit denkbeeld overeenstemmen, en hoewel dezelve, wel is waar, niet genoegzaam zyn, om zodaanig eene doorgaande een-

paa-

stellung einer moralischen Ordnung in der Welt und deren Bedingung kömmt, können sehr mannigfaltig seyn. Die Begriffe von der göttlichen macht und Weisheit werden obgleich freilich mehr sehr unvollkommen, durch dergleichen in die Anschauung fallende Wirkungen einigermassen erfüllt, und die abstrakte Vorstellung erhält Leben und wird rührend. Daher kann nichts besser zur Belebung der Erkenntnis Gottes empfohlen werden, als das Studium der Natur unter der Voraussetzung einer durchgängiger moralischen Ordnung, denn es wird nie an Beispielen fehlen, welche mit dieser Idee harmonieren; und ob dieselben gleich nicht hinreichend sind, eine solche durchgängige Ordnung zu beweisen, so dienen sie doch

paarige orde, te bewyzen, strekken dezelve egter om de voorstelling van het verband, reeds als waarlyk voorhanden beschouwd, te versterken en leven te doen verkrygen, en die waarneemingen, welke het tegengestelde schynen te bewyzen, in de bespiegeling van kracht te ontblooten.

II. Ik geloof dat men my gereedelyk zal toestaan, dat by alle menschen, welke van Gods aanweezen overtuigd zyn, die overtuiging eerder bestaan heeft, dan de kennis van eenig Theoretisch bewys.

Hier uit volgt, dat dit geloof door beginzelen moet zyn voortgebracht, welke van gemelde Theoretische bewyzen geheel en al

doch die Vorstellung der schon für wahrgehaltenen Verknüpfung zu stärken und zu beleben, und den Erfahrungen, welche das Gegentheil zu beweisen scheinen, in der Spekulation ihre Kraft zu benehmen.

II.) Ich glaube man wird mir leicht einräumen, dass bei alle menschen, die von einem Gott überzeugt sind, die Ueberzeugung von dessen Daseyn früher sey, als die Erkenntnis irgend eines theoretischen Beweises. Hieraus fließt, das dieser Glaube durch Principien bewirkt werden müsse, die von jenen theoretischen Beweisen ganz verschieden sind. Aeusere Ursachen, wie Erziehung, Unterricht, Ansehen u. s. w. sind aber keine hinreichende Ursachen, die-

al onderscheiden zyn. Uitwendige oorzaaken, gelyk opvoeding, onderwys, gezach, en dergelyken, zyn echter geenzins toereikende om van deeze overtuiging reden te geeven; want deeze zouden niets verrichten kunnen, bij aldien dezelve niet door een beginsel, 't welk of voorwerpelyk is of de menschelyke natuur wezenlyk toebehoort, wierden bygestaan, en 't welk vooraf te wege bragt dat gemelde uitwendige oorzaaken, zo bepaald zyn en zo werken kunnen. Dan gelyk getoond is, geen voorwerpelyk beginsel veroorzaakt het denkbeeld van Gods aanwezen, dien volgens moet zulks door een onderwerpelyk geschieden. Nu worden de menschen wel is waar, door veele onderwerpelyke oorzaaken tot het denkbeeld van bovenzinnelyke wezens gebragt;

diese Ueberzeugung zuerklären. Denn diese würden nichts ausrichten können, wenn ihnen nicht ein Princip, das entweder objektiv ist oder der menschlichen Natur wesentlich anhängt, beistünde, und erst verursachte, das jene äusere Ursachen so bestimmt sind, und so wirken können. Es bewirkt aber, wie gezeigt worden, kein objektives Princip den Begriff von der Wirklichkeit Gottes; also muß es ein subjektives seyn. Nun führen zwar viele subjektive Ursachen den menschen auf die Idee überfinnlicher Wesen, wie andersins gezeigt worden ist, aber auf die Idee eines höchsten moralischen Wesens kann nichts als die moralische Vernunft selbst führen. Daher wird

bragt, gelyk elders getoond is; maar tot het denkbeeld van een opperst zedelyk wesen kan niets als de zedelyke reden zelfs geleiden. Van daar dat men ook het zuiver denkbeeld van God, (als een zedelyk werkend verstand,) bij geen volk zal aantreffen, welks zedelyke rede niet genoegzaam geëffend is. De vrees kan het denkbeeld van Goden, maar slechts de rede kan, uit hoofde van haare zedelyke beginselen, het denkbeeld van God voortbrengen, ook by aldien dezelve ten aanzien der teleologie der natuur, gelyk doorgaands't geval is, nog zeer onkundig en in het onzekere is. Want haare eigene innerlyke zedelyke verordening, volgens welke zy zichzelve als het laatste en volstreckte aanmerkt, roept haar veel
lui-

man auch die reine Idee vom Gott (als moralischer Intelligenz) bei keinem Volke finden, dessen moralische Vernunft noch nicht gehörig Kultivirt ist. Die Furcht kann den Begriff von *Göttern*, aber nur die Vernunft kann vermöge ihrer moralischen Principien den Begriff von Gott hervorbringen, wenn sie auch gleich in Ansehung der Teleologie der Natur wie gewöhnlich nach sehr unweisend und zweifelhaft ist. Denn ihre eigene innere moralische Bestimmung, nach der sie sich selbst als das letzte und absolute ansieht, ruft ihr weit lauter als die sinnenwelt selbst zu, das alle Dinge nur um ihret willen daseyen, und das dieses nicht anders seyn könne, als das die oberste Ursache mit **Eigenschaften** ausgerüstet ist, wo durch sie
nicht

luiders als de zinnelyke waereld zelve toe, dat alle dingen slechts om haarentwille bestaan, en dat het niet anders zijn kan, als dat de opperste Oorzaak met eigenschappen toegerust is, waardoor dezelve niet slechts magtig, maar ook genegen is, de geheele natuur aan gemelde eenige bedoeling te onderwerpen. Eveneens wordt ook zonder dat de mensch van deezen loop kennis draagt, het geloof aan God gegrond. In 't vervolg, wanneer de beschouwelyke rede ontwaakt, tracht dezelve dit geloof door voorwerpelyke redenen te rechtvaardigen, en bezigt de boven bygebragte objective bewyzen, welke wel is waar alle misfen, maar aan welke toch, door veele onderwerpen, de kracht van overtuiging, uit hoofde van eene verwisfeling van de grondslagen derzel-

nicht nur *vermögend* sondern auch *willens* ist, die ganze Natur jener einzigen Absicht zu unterwerfen. So wird also auch ohne das sich der mensch dieses Ganges bewusst ist, der Glaube an Gott gegründet. In der Folge, wenn die spekulative Vernunft erwacht, sucht sie diesen Glauben durch objektive Gründe zu rechtfertigen, und fällt auf die oben erwähnten objektiven Beweise, die zwar alle fehl schlagen, aber denen doch viele Subjekte die Kraft der Ueberzeugung durch eine Verwechfelung der Gründe beilegen. Sie sind nemlich, durch innerliche Gründe oder durch die Wirkfamkeit ihrer moralischen Vernunft von Gott uberzeugt, aber sie legen diese Kraft fälschlich

zelve, wordt toegeschreeven. Zij zijn naamlyk, door innerlyke gronden of door de werkzaamheid van hunne zedelyke rede, van Gods aanwezen overtuigd, maar schrijven deeze kracht, volgens eene zeer bekende ongemerkte inde plaatsstelling (*illusie*) valschelyk aan de Theoretische bewyzen toe. En dit is de manier en wyze hoedanig alle Theoretische bewyzen van dit soort, voor enkele onderwerpen den schijn van objectif geldende bewyzen verkrygen. Dat zy echter deeze objectif overtuigende kracht niet hebben, blykt daar uit ten klaarsten, dat dezelve by elk een niet denzelfden invloed hebben. Want het eenig onbedrieglyk kenmerk van waare Theoretische bewyzen is, dat dezelve by een ieder die dezelve verstaat, onmiddelyk overtuiging te weeg brengen.

Van

nach einer sehr bekannten Illusion, den theoretischen Beweisen bei. Und dieses ist die Art und Weise, wie alle theoretische Beweise dieser Art für einzelne subjekte den schein objectiv gültiger Beweise erhalten. Das sie aber diese objektive überzeugende Kraft nicht haben erhellet daraus am deutlichsten, das sie nicht auf jedermann gleiche Wirkung thun. Denn das einzige untrügliche Merkmal wahrer theoretischer Beweise ist das sie bei jedermann der sie versteht unmittelbare Ueberzeugung hervorbringen.

Un-

Van allen moet de Phyfisch-Teleologische, den ſterkſten voorwerpelyken ſchyn verkrygen. Want deeze treft het allermeest het hart, verwekt aandoeningen en brengt de zedelyke gronden in beweging; naardien dezelve gemelde zedelyke gronden door voorbeelden, die met deeze overeenſtemmen, bevestiging verſchaft, en door dezelve eene gedeelte van gemelde zedelyke vooronderſtelling als door waarneming bevestigd te vertoonen, de van vooren opgevatte hoop, dat alles aan de zedelyke bedoeling onderworpen is, eene zeer groote ſterkte en zekerheid doet verkrygen. Eigenlyk derhalven is het ook de zedelyke rede welke het meest en best doet, by de teleologische beſchouwingen der Natuur. Laatſtgenoemde doen niets anders dan dat
zy

Unter allen muſſ der phyſika teleologiſche den ſtärkſten objektiven ſchein erhalten. Denn dieſer rührt das Herz am ſtärkſten, erregt Affekten, und bringt die moralifchen Gründe in Bewegung, indem er ihnen an Beiſpielen, die mit ihnen harmoniren Beſtätigung ertheilt, und dadurch daſſ er *einen Theil* jener moralifchen Vorausſetzung als in der Erfahrung ſchon erfüllt zeigt, und der a priori gefaſſten Hoffnung, daſſ alles dem moralifchen zwecke unterworfen ſeyn werde, eine groſſe Starke und Gewiſſheit ertheilt. Im Grunde alſo thut doch auch die moralifche Vernunft das Beſte bei den Teleologiſchen Betrachtungen in der Natur. Leztere thun nichts, als daſſ ſie

zy de rede stouter en meerder verzekerd, in derzelve vooronderstelling maakt, en de beschouwelyke rede de mooglykheid aantoot, om met de practische vooronderstellingen in harmonie te geraaken, weshalven dezelve ten sterksten zyn aantepryfen.

't Komt 'er ook in 't geheel niet op aan, of het gewoon verstand de gronden welken zyn hart treffen, met de bronnen uit welken zyne overtuiging eigenlyk ontstaat, verwisfele, dan niet. Want by een verschynfel waaraan veele verborgene oorzaken deel hebben, is dit zeer ligt mooglyk. Ook is zodanige onderscheiding, welke te bevatten voor 't meerendeel zeer veel fcherpzinnigheden afgetrokken denken vereischt, voor

die Vernunft dreufter und zuversichtlicher in ihren Voraussezungen machen, und der spekulativen Vernunft die Möglichkeit zeigen mit den praktischen Voraussezungen in Harmonie zu kommen, und sind um des willen allerding's gar sehr zu empfehlen.

Es kömmt auch gar nicht darauf an, ob der gemeine Verstand die Gründe welche sein Herz rühren mit den quellen aus welchen eigentlich seine Ueberzeugung entspringt, verwechsele oder nicht. Dann bei einer Erscheinung, wo viele versteckte Ursachen Theil haben, ist dieses gar leicht möglich. Auch ist dergleiche Unterscheidung, welche zufassen grosfentheils viel Scharffinn und abstraktes Denken erfordert

voor het gemeen verstand noch verstaanbaar, noch nuttig. Slechts de Wijsgeer moet aan elke oorzaak haar aandeel nauwkeurig bepaalen, *ten einde by de tegenwerpingen, welke tegen zyne vaststellingen ingebracht worden, regelmatig (methodisch) wederleggen kunne.* Dit is het éénig voordeel van zyn onderzoek. Want zyn geloof aan Gods bestaan, kan hy met alle zyne scherpzinnigheid niet sterker maaken als hetzelve by den geringsten zedelyken Landbouwer gevonden wordt. Zijne bedoeling is slechts zichzelf tegen speculative aanvallen in deeze sterkte te bewaaren.

III. Ik beweer dat de zedelyke rede, het geloof aan Gods bestaan juist zo voortbrengh,

dert wird, dem gemeinen Verstande weder verständlich noch nuzlich. Nur der Philosoph musf jeder Ursache ihnen Antheil genau bestimmen, *damit er die Angriffe, welche gegen seine Behauptungen geschehen, methodisch zurücktreiben konne.* Dieses ist der einzige Vortheil seiner Untersuchung. Denn seinen Glauben an Gott kann er mit allen seinem Scharffinne nicht stärker machen, als er bei dem gemeinsten moralischen Bauer anzutreffen ist. Seine Absicht ist nur ihm gegen spekulative Angriffe in dieser Stärke zuerhalten.

III. Ich behaupte, dasf die moralische Vernunft den Glauben an das Daseyn Gottes gerade so hervor-

brengt, als de beschouwelyke rede, het geloof aan het bestaan van uiterlyke zelfstandigheden, oorzaken, de ziel, en dergelyken te weege brengt. Het geloof omtrent het aanwezen van deeze dingen, hangt geheel niet van de afgetrokkene voorstelling der speculative gronden af: want byaldien deeze hetzelfde voortbrengen zouden, zo zou het zeer langen tyd, ten aanziene der overtuiging hiervan, zeer zonderling uitzien. Maar alles, zonder welk men zich zekere uitgemaakte facta in't geheel niet als mogelyk zou kunnen voorstellen, denkt de rede van zelve daarby en stelt zulks, als reëel voorhanden, vast, zo dra zy zich openbaart; zonder dit verband te analyzeeren, of zich het bewys van zodanig verband duidelyk bewust te weezen. Vandaar

is

bringe, wie die spekulative Vernunft den Glauben an das Dafeyn von ausseren Substanzen, Ursachen, der Seele u. s. w. hervorbringt. Der Glaube an diese Dinge hängt gar nicht von der abgefonderten Vorstellung der spekulativen Gründe ab, denn wenn diese ihn hervorbringen sollten, so möchte es lange zeit hindurch um die Ueberzeugung davon sehr mislich aussehen. Sondern alles, ohne welches gewisse ausgemachte Fakta gar nicht als möglich gedacht werden könnte, denkt die Vernunft von selbst hinzu und nimt es als real an, so bald sie sich äussert, ohne diese Verknüpfung zu analysiren, oder sich des Beweises einer solchen Verbindung deutlich bewusst zu seyn. Daher ist der

Glau-

is het geloof, aangaande het bestaan van uiterlyke zelfftandigheeden, aangaande de wezenlykheid der oorzaaken, zo lang aanwezig als de rede werkzaam is, maar men zoekt nog steeds bondige bewyzen voor deeze dingen. De voorwerpelyke realiteit deezer denkbeelden, is met de rede wezenlyk verknocht, en van daar neemt zy dezelve voor waarheid aan, hoewel men echter dikwyls valschlyk waant, de voorwerpelyke wezenlykheid derzelven door opmerking geleerd te hebben. Deeze valsche voordragt der denkbeelden intusfchen, ontneemt derzelve waarheid niets, welke niettegenstaande allen ftryd over derzelve oorsprong, geduuriglyk in gebruik blyven.

Eveneens nu is het bestaan van God met de

Glaube an äusere Substanzen an die Wirklichkeit der Ursachen, so lange dar als die Vernunft wirksam ist, aber man sucht noch immer bundige Beweise dafür. Die objektive Realität dieser Begriffe ist mit der Vernunft wesentlich verknüpft, und deswegen nimmt sie solche für wahr an; ob man gleich öfters sich fälschlich einbildet die objektive Realität derselben durch Erfahrung erlernt zu haben. Diese falsche Deduktion der Begriffe benimmt indessen der Wahrheit der Begriffe nichts, welche alles streitens über ihren Ursprung ungeachtet, immer fort im Gebrauche bleiben.

Eben so ist nun das Daseyn Gottes mit der Morali-

de zedelykheid der menschen, als met een voorval, in het onderwerp noodzaaklyk, verknocht, naardien naamlyk, de menschelyke zedelykheid een onding zou zijn, bij aldien ook niet met de daad alles wat met den mensch verknocht is, aan zedelyke wetten onderworpen ware. Zodanige voorwaarden echter komen tot de menschelyke bewustheid, zonder alle geleerde ontwikkeling of zonder voorstelling van de manier en wyze der aaneenschakeling zelve. Zy vertoonen zich aan de rede by eenige ontwikkeling, evengelyk het voorval zelve; zo dra een mensch veranderingen aan boomen, planten en andere bewerktuigde of onbewerktuigde lichaamen ontdekt, zo vooronderstelt hy, dat iets besta, 't welk

blyft

tät des menschen als einem Fakto nothwendig im Subjekte verknüpft, weil nemlich die menschliche moralität ein Unding wäre, wenn nicht auch wirklich alles, was mit dem menschen verknüpft ist, unter moralischen Gesetzen stünde. Dergleichen Bedingungen aber gelangen zu dem menschlichen Bewusst seyn, ohne alle gelehrte Entwicklung oder ohne Vorstellung der Art und Weise der Verknüpfung selbst. Sie dringen sich der Vernunft bei einige Entwicklung derselben auf, wie die Thatfache selbst. So bald ein mensch veränderungen an Bäumen, Pflanzen, und andern organische oder unorganischen Körpern wahrnimt, so setzt er auch voraus, dasf etwas dasey, welches beharre und verändert werde, und drückt in

al-

blyft en verandert , en drukt in alle zyne uitdrukkingen , het denkbeeld zelfftandigheid uit , even als of hetzelve een denkbeeld ware , welks voorwerp zelve hy onmiddelyk gewaar wierdt , hoewel hetzelve toch flechts met gewaarwordingen zelve als voorwaarde der mooglyke waarneeming verknocht is. Zo dra het zedelyk gevoel in den mensch ontwaakt , wordt hy ook by duizend aanleidingen , waarby hetzelve recht levendig is , tot God gedreeven , en leert het noodzaaklyk verband van zulk een wesen met zyne geheele natuur , en voornaamlyk met zyne zedelyke rede , fleeds meer en meer gevoelen. Wanneer een mensch vol van zedelyke aandoening , rondom zich ziet en oplet , hoe alles tot hem betreklyk en voor zyne behoeften ingericht is , wanneer

allen feinen Ausdrücken den Begriff Substanz aus , gleichsam als ob er selbst ein Begriff wäre , dessen objekt er unmittelbar anschauete , da er doch nur mit Anschauungen selbst , als Bedingung der möglichen Erfahrung verknüpft ist. So bald das moralische Gefähe in dem Menschen erwacht , so wird er auch bei tausend Veranlassungen , wo daselbe recht lebhaft is , zu Gott hin getrieben , und lernt die nothwendige Verknüpfung eines solchen Wesens mit seiner ganzen Natur , und vorzüglich mit seiner moralischen Vernunft immer mehr und mehr empfinden. Wenn ein mensch voll von moralischer Empfindung um sich herschauet , und bemerkt , wie sich alles auf ihm be-
ziet ,

neer de hem omringende schoone natuur op hem werkt en hem met genoegenvult, wanneer eene balzemachtige lucht zyn gezond lichaam omgeeft, en zyne ziel met helderheid doorstroomt, wanneer hy ziet hoe alle krachten der natuur zich vereenigen, om hem voedsel voorttebrengen en vischen, vogelen en kudden ten zynen dienste zich aanbieden, wanneer hy zich dusdanig van het genot zyns gerusten en genoeglyken aanwezigens bewust is: dan wordt hy met het denkbeeld van de Godheid doordrongen, en tevens met het gevoel der dankbaarheid jegens dat Wezen, 't welk zo veele schikkingen voor hem gemaakt heeft, en dit gevoel van dankbaarheid versterkt zyn voorneemen, om zynen pligt

ziet, und zu seinen Bedürfnissen eingerichtet ist; wenn die ihn umgebende schöne Natur auf ihn wirkt und ihn mit Lust erfüllt, wenn eine balsamische Luft seinen gesunden Körper anhaucht und seine Seele mit Heiterkeit überströmt, wenn er sieht wie alle Kräfte der Natur sich vereinigen für ihn Nahrung hervorzutreiben, und Fische, Vögel und Heerden zu seinen Dienst sich darbieten; wenn er sich so des Genusses seines ruhigen und heitern Daseyns bewusst ist; dann drängt sich in ihm die Idee der Gottheit und zu gleich ein Gefühl der Dankbarkeit gegen das Wesen, das so viel Anstalten für ihn getroffen hat hervor, und dieses Gefühl der Dankbarkeit verstärkt seinen Vorsatz seine Pflicht zu erfüllen, weil

plicht te volbrengen, naardien hy gelooft dat slechts daarom om dat hy goed is en zynen plicht doet, zo veele schikkingen zynenthalve kunnen gemaakt weezen. — Of men stelle, dat hy door eene hartstocht bestreden worde, tot welker voldoening slechts wanzedelyke middelen, bedrog en schelmery dienen kunnen, het gevoel van plicht strydt met de tegengestelde driften, en de zedelyke rede wordt met een heirleger van drogredenen aangevallen. Men tracht zich diets te maaken dat het zedelyk gevoel een ydele door gewoonte en opvoeding zo diepingedrukte hersenschim is, dat de behoefte der hartstochten veel natuurlyker, het denkbeeld van menschelyke waarde een kunstig van staatkundigen uitgedagte en gevormde Idee is; men zoekt naar waarneemin-

weil er glaubt, dasf nur um des willen weil er gut ist und seine Pflicht thut, so viele Anstalten für ihn getroffen seyn können. Oder man seze, dasf ihn eine Leidenschaft bestürmt, zu deren Befriedigung ihm nur ein moralische Mittel, Betrug und Gleisnerei verhelfen können; das Gefühl der Pflicht kämpft mit den entgegenstehenden Trieben, und die moralische Vernunft wird mit einem Heere von Sophistereien bestürmt. Man sucht sich zu uberreden, dasf das moralische Gefühl eine leere, durch Gewohnheit und Erziehung so fest eingeprägte Grille ist, dasf das Bedürfnis der Leidenschaften weit natürlicher, die Idee von menschen würde ein erkünstelter und von den

mingen, waaraan het ook niet ontbreken zal, welke ten bewyze strekken zullen, dat de zedelyke maximen onuitvoerlyk zyn, en ons onheil berokkenen. Maar als dan dringt toch nog somtyds de bewustheid van onze waardigheid door, vernielt alle sofisteryen der hartstocht rondom zich, en de vaste overtuiging ontstaat, dat niettegenstaande de overredende schyn van 't tegengestelde, echter eene zedelyke orde in de waereld besta, en dat wy toch op geen andere wys eene duurzaame en waare gelukzaligheid deelachtig kunnen worden, dan wanneer wy ons onwankelbaar aan onzen plicht vasthouden. Door deeze bewustheid van onze zedelyke waardigheid, verkrygen wy een vast en zeker vertrouwen tot den ver-

den Politikern ausgeklügelter Begriff sey; man sieht sich nach Erfahrungen um, woran es auch nicht fehlen wird, welche beweisen sollen, das die moralische Handlungsart unthunlich sey und unser Unglück bereite. Aber dann dringt doch noch zuweilen das Bewusst seyn unsrer Würde hindurch, schlägt alle Sophistereien der Leidenschaft um sich herum nieder, und es tritt die feste Ueberzeugung hervor, das obnerachtet des uberredenden Scheins vom Gegentheile, doch eine moralische Ordnung in der Welt sey, und das wir doch nicht anders einer beständigen und wahren Glückseligkeit theilhaftig werden können, als wenn wir uns unverrückt an unsre Pflicht halten. Wir fassen durch dieses Bewusst seyn unsrer

veroorzaaker der waereld, en worden vastelyk overtuigd, dat Hy almachtig en goedgunstig, de waereld niet dan onder zedelyke wetten geschapen heeft. Ja wanneer wy tussehen plicht en hartstocht wankelen, dan doordringt ons dikwerf onwillekeurig het denkbeeld van een Opperheer, 't welk ons de wet van plicht luid toeroept; er ontstaat een soort van eerbied en ontzach, en wanneer wy dan onzen plicht gevolgd hebben, zo gevoelen wy eene zekere te vredenheid met ons zelve, en worden bezielt met bewustheid dat onze Opperheer met ons te vrede zyn en ons lot zo zal inrichten, als overeenkomstig is met onze zedelykheid. Of heeft een mensch, by welken het gevoel van plicht sterk werkt, tegen zyn plicht misdreeven, zonder dat hy behoeft te vreezen

moralischen Würde ein festes und sicheres Vertrauen zu dem Urheber der Welt, und werden fest überzeugt, das er allmächtig und gut, die Welt nur unter moralischen Gesetzen erschaffen habe. Ja wenn wir zwischen Pflicht und Leidenschaft wanken, dan drängt sich oft unwillkührlich der Begriff eines Oberherrn uns auf, der uns das Gesetz der Pflicht laut zuruft; es entsteht eine Art von Ehrfurcht und scheu; und wenn wir dann der Pflicht gefolgt sind, so tritt eine gewisse zufriedenheit mit uns selbst, und das Bewusst seyn ein, das unser Oberherr mit uns zu frieden seyn und unser Schickal so einrichten werde, wie es unsrer Moralität angemessen ist. Oder hat sich ein

zen om deswegen door menschen ter verantwoording geroepen te worden; zo ontstaan toch, ten minste in de kalme oogenblikken, wanneer de begeertens stil zyn, zelfverwytingen en beschuldigingen, als of hy voor eenen hoogeren, onzichtbaaren en alweetenden Rechter als schuldig verscheen, ja byaldien ons ook de fortuin by zodanig eene gemoeds gesteltenis nog zo gunstig is, en onze wanedelyke, mischien zelfs laaghartige daaden, nog zo gelukkig uitvallen, zo worden wy toch in 't verborgen door de gedachte gekwelt, dat wy ons voor zodanig geluk onwaardig gemaakt hebben, en dat ten laatsten alle deeze schijnbaar zo voordeelige omstandigheden, zodanig een keer zullen neemen en zodanig een gemoedsge-
steld.

ein Mensch, in dem das Gefühl der Pflichten stark ist, gegen seine Pflicht vergangen, ohne eben deshalb vor Menschen Verantwortung fürchten zu dürfen; so erfolgen doch wenigstens in ruhigen Augenblicken wo die Begierden stille sind, Vorwürfe und Selbstverweise, als ob er vor einem höhern unsichtbaren und allwissenden Richter als schuldig erschien; ja wenn uns auch die Glücksumstände bey einem solchen Gemüths zustande noch so günstig sind, und unsre unmoralischen vielleicht niedertrachtigen Handlungen noch so gut ausschlagen, so quält uns doch ins geheim der Gedanke, das wir uns eines solchen Glücks unwürdig gemacht haben, und das zuletzt alle die dem Anseheine nach vortheilhaften Umstände eine solche
Wen-

fteldheid voortbrengen zullen, als wy door ons gedrag verdiend hebben, welk denkbeeld eveneens met dat van eenen zedelyken Schepper en Beheerscher van alles onmiddelyk verknocht is.

Uit dit alles nu blykt zeer klaar, dat met het zedelyk gevoel de voorstelling van eene zedelyke orde en met deeze het denkbeeld van Gods Aanwezen op veelerhande wyze en aan verscheiden zyden verknocht is en dat men de zedelykheid in eenen mensch slechts te bevordere hebbe om hem tot het denkbeeld van een hoogstzedelyk werkend verstand, welke Schepper en Rechter der waereld is, te geleiden. Geen dwaaling is blykbaarer zodanig, als wanneer

Wendung nehmen und einen solchen Gemüthszustand bewirken werden, wie wir es durch unfre Aufführung verdient haben, welcher Gedanke ebenfals mit einem moralischen Weltfchöpfer unmittelbar Verknüpft ist.

Aus allen diesen erhellet nun ganz deutlich, dafs mit der moralischen Empfindung die Vorstellung einer moralischen Ordnung und mit dieser die Vorstellung eines Gottes an vielen Seiten zusammenhange, und dafs man nur einen menschen recht moralisch machen dürfe, um ihn auf dem Begriff einer höchsten moralischen Intelligenz, die Schöpfer und Richter der Welt ist, zuleiten. Kein Irrthum ist offenbarer, als wenn man glaubt die moralische Empfindung entstehe erst

V

durch

neer men zich verbeeld, dat het zedelyk gevoel eerst ontstaat door de voorstelling van God, want men zou zich immers God in 't geheel zonder zedelyke betrekking niet kunnen voorstellen, byaldien men dezelve niet alvorens uit zyne eigene natuur door onmiddelyke voorstelling kende. 't Is derhalven zeker onze zedelyke natuur eischt zulks, dat ook in de geheele overige natuur eene zedelyke orde heersche, en eene algemeene zedelyke orde, kan men zich zonder Gods aanweezen in 't geheel niet vertegenwoordigen. Derhalven zyn deeze drie voorstellen zeer naauw aan elkanderen verknocht, en zo dra als de eene zich voordoe, vertegenwoordigen zich ook de anderen en zo zeker als ons de eene toefchynt, zo zeker komen ons ook de anderen voor.

Wie

durch die Vorstellung Gottes, denn man könnte sich ja in Gott gar nicht das moralische Verhältniß denken, wenn man es nicht zuvor aus seiner eigenen Natur durch unmittelbare Vorstellung kennete. Es ist also gewifs, unsre moralische Natur erfadert, dafs auch in der ganzen ubrigen Natur eine moralische Ordnung herrsche, und eine allgemeine moralische Ordnung ist ohne einen Gott nicht denkbar. Daher sind diese drei Vorstellungen genau mit einander verknüpft, und so wie die eine erwacht, sind auch die andern da und, so gewifs uns die eine vorkommt, so gewifs kommen uns auch die andern vor. Wer daher gewifs ist, dafs er mora-

lisch

Wie derhalven zeker is dat hy zedelyk behoort te weezen, zal zich ten minsten verplicht gevoelen, om altyd zo te handelen als of God aanwezig ware, hy zal ook hebdenkbeeld van God in 't geheel niet vermijden kunnen, maar onophoudelyk tot Hem gedreeven worden, en zichzels als een eeuwig raadfel moeten voorkomen; byaldien hy niet geloof dat God met de daad bestaat:

Byaldien hy daaraan twyfelt, of zichzels door drogredenen van 't tegendeel meent overtuigd te hebben, zo ontstaat zulks alleen van daar, dat hy zich verbeeld dat zyn geloof noodzaaklyk door theoretische bewyzen en objective inzicht der reden moet gerechvaardigd worden.

Naar-

lich feyn müsse, der wird auch wenigstens immer sich so zuhandeln verbunden fühlen, als ob ein Gott wäre, er wird auch der Idee von Gott gar nicht ausweichen können, sondern unaufhörlich zu ihm getrieben werden, und sich selbst als ein ewiges Rätzel vorkommen müssen, wenn er nicht glaubt, dass ein Gott wirklich ist.

Wenn er daran Zweifel, oder sich gar durch Sophismen vom gegentheile überredet zu haben glaubt, so kommt dieses blos daher, weil er sich einbildet, sein Glaube müsse nothwendig durch theoretische Beweise und durch objective Vernunft einsicht ge-

Naardien nu alle theoretische bewyzen voor den rechterstoel der beschouwelyke reden als ongenoegzaam verschynten, zodra de kracht welke zy van het onderwerp zelfs ontleenen, van dezelveu gescheiden wordt, zo blykt hieruit, hoedanig zich de beschouwelyke reden overreden kunne dat in 't geheel geen redenen voor zodanig eene vaststelling voorhanden zyn. Dan deeze bespiegelingen betekenen niet veel. Dezelveu kunnen best met dezulken vergeleken worden, door welken het bestaan der uiterlyke zelfstandigheden aangevallen wordt. Men ontkent derzelveu aanweezen, omdat men geen theoretische bewyzen voor derzelveu bestaan in de enkele reden ontdekt; men ontkent het bestaan van God, omdat er geen voldoende theoretisch bewys voor hetzel-

rechtferdiget werden. Da nun alle theoretische Beweise vor dem Richterstuhle der spekulativen Vernunft als unzureichend erscheinen, sobald die kraft, welche ihnen das subjekt selbst ertheilt davon getrent wird; so erklärt sich hieraus, wie sich die speculative Vernunft überreden könne; das gar keine Gründe für eine solche Behauptung dasind. Es hat aber mit diesen spekulativen nicht viel zuzagen. Sie lassen sich am besten mit denen vergleichen, wodurch das Daseyn der äussern Substanzen angetastet wird. Man leugnet die äussern Substanzen, weil man keine theoretische Beweise für deren Daseyn in der blossen Vernunft findet; man leugnet das Daseyn Gottes, weil kein

zelve voorhanden is. Zodra men in 't eerste geval de waarneeming met de reden verbindt, en in het tweede 's menschen zedelyke natuur in aanmerking neemt, zo doen zich wel is waar verschillende, maar echter niet minder genoegzaame gronden op voor het wezenlyk aanzyn van beide voorwerpen. In geen geval echter benadeelen de bespiegelingen het practikaal gedrag. In 't gemeene leven werkt dat, wat onmiddelyk met het gevoel verknocht is, steeds voort, terwyl men in de bespiegeling, zo niet het aanweezen deezer voorstellingen, althans derzelve gegrondheid in twyfel trekt. Het zedelyk bewys, zo als het boven voorgedragen is, zal derhalven de beschouwelyke reden nooit voldoen, noch

kein befriedigender theoretischer Beweis für dasselbe da ist. Sobald man aber im erstern Falle die Erfahrung mit der Vernunft verbindet, und im zweiten die moralische Natur des Menschen erwägt, so ergeben sich zwar andere aber doch nicht minder zuverlässige Gründe für die Realität beider Gegenstände. In keinem Falle thun aber die Spekulationen dem praktischen Leben Eintrag. Im gemeinen Handeln wirkt das, was unmittelbar mit dem Gefühle verknüpft ist, immer fort, während das man in der Spekulation noch, wo nicht das Daseyn dieser Vorstellungen doch die Wahrheit derselven bezweifelt. Der moralische Beweis, so wie er oben aufgestellt ist, wird daher für die spekulative Vernunft nie befriedigend seyn,

noch voldoen kunnen ; want deeze zal steeds voortgaan om naar theoretisch objektive bewyzen te zoeken, byaldien zy ook reeds van de onmooglykheid overtuigd is immer dezelve te zullen ontdekken. Van daar is het door KANT zogenaamd *zedelyke bewys*, veeleer *eene verklaring van ons Geloof aan Gods bestaan*, dan een eigenlyk betoog, van welken titel KANT ook aan verscheiden plaatzen afstand doet, en derhalven voor hetzelfde, gemelde uitdrukking van *zedelyk*, of *onderwerplyk* bewys uitgedacht heeft, naardien toch in hetzelfde redelyke gronden voor ons geloof opgegeeven worden. Want een eigenlyk betoog onderstelt altyd eene inzicht in het voorwerp van hetzelfde, welke echter in 't geval voorhanden, geheel en al ontbreekt

noch seyn können ; denn diese wird immer fortfahren nach theoretisch objektiven Beweisen zu streben, wenn sie sich auch gleich schon von der Unmöglichkeit überzeugt hat, jezu denselben zu gelangen. Daher ist der von Kant so genannte moralische Beweis mehr *eine Erklärung unsres Glaubens an Gott*, als ein eigentlicher Beweis, auf welchen Titel auch Kant an mehreren Stellen Verzicht leistet, und daher den ausdruck *moralischen* oder *subjektiven* Beweis für ihn erfunden hat; weil doch in demselben vernunftige Gründe für unsrer Glauben aufgestellt werden. Denn ein eigentlicher Beweis setzt immer eine Einsicht in das Objekt dessen, was bewiesen wird voraus, die aber hier gänzlich fehlt. In dessen sieht man doch vermittelst

brèekt. Intusfchen bemerkt men echter door hetzelve, dat het geloof aan het bestaan van God op zeernatuurlyke en redelykegronden rust, dat hetzelve in 'smenschen natuur zelve gegrond en met zyne voortreflykste hoedanigheid onmiddelyk verknocht is, 't welk gewoonlyk een genoegzaame reden is om ook Gods aanzyn in de bespiegeling vaststellen, inzonderheid wanneer men zich door oordeelkunde overtuigd heeft, dat noch reden noch waarneeming tegen zodanig eene vooronderstelling iets dat van belang is, kunnen inbrengen en dat integendeel beide eene menigte aanleidingen verschaffen, om zulks te bevestigen.

Ut deeze bygebragte redenen nu, is ook

zelst desfelben ein, dafs dieser Glaube an Gott auf sehr naturlichen und vernünftige Gründen beruhet, dafs er in der Natur des Menschen selbst gegründet und unmittelbar mit seiner vortrefflichsten Eigenschaft verknüft ist, welches allerdings ein hinreichender Grund ist einen Gott auch in der spekulation anzunehmen, besonders wenn man sich durch Kritik überzeugt hat, dafs weder Vernunft noch Erfahrung gegen eine solche Voraussetzung etwas bedententes aufbringen, und dafs vielmehr beide eine grosse menge von Veranlassungen darbieten, sie zu bestärken.

Aus diesen Gründen ist es nun auch erklärbar, woher

ook te verklaaren van waar het komt, dat dit bewys, wanneer het in 't afgetrokkene wordt voorgesteld, zyne werking niet doet, zelfs by de zulken niet, welke Gods aanweezen vastelyk gelooven en by welken dit geloof ook niet anders dan door de bewustheid van eigene zedelykheid voortgebragt is. Het is en kan naamlyk, voor de beschouwelyke reden niet geheel en al voldoende weezen, naardien deeze altyd aanschouwing [of gewaarwording] voor haare denkbeelden vereischt, wanneer zy zich voldaan zal houden. Maar dit gebrek doet de zekerheid der overtuiging zelve, tot welke ons onze eigene natuur brengt, geen nadeel, maar spoort ons aan om ook door waarneeming geduurig meerder spooren van Gods aanweezen te ontdekken, welker aantal

es kömmt, dasf dieser Beweis; wenn er in Abstrakto dargestellt wird, seine Wirkung nicht thut, selbst bei denen nicht, die fest an Gott glauben, und in denen dieser Glaube auch nicht anders als durch das Bewust seyn ihrer Moralität erzeugt ist. Er ist und kann nemlich für die spekulativen Vernunft nicht ganz befriedigend seyn, weil diese allemal Anschauungen für ihre Begriffe verlangt, wenn sie befriediget werden soll. Aber dieser Mangel thut der gewisheit der Ueberzeugung selbst, wozu uns unsre eigene Natur treibt, keinen Abbruch, sondern treibt uns nur an auch in der Erfahrung immermehr objektive spuren seines Daseyns zu finden, deren zahl unendlich seyn muss. Die ueber-

tal oneindig moet weezen. De overtuiging of het geloove groeit aan met ons zedelyk gevoel, en verkrygt ten laafsten door de over en wederwerking der zedelykheid en der voorftelling van God, eenen graad van zekerheid, welke met de objective zekerheid volkomen evenaart en een vertrouwen inboezemt, 'twelk te verbyfteren alle kracht van befpiegeling veels te zwak is.

Het is derhalven geen bewys dat de zedelykheid het geloove niet voortbrengt, omdat de afgetrokkene voorftelling van deeze wyze van werking, het geloove niet veroorzaakt. Want niet het voorftel der zedelykheid, maar de zedelykheid zelve als hoedanigheid des gemoeds, veroorzaakt het ge-

berzeugung oder der Glaube wächft mit unfreer moralifchen Empfindung, und erhält zulezt durch Hin- und Herwirken der moralität und der Vorftellung von Gott einen Grad von gewifsheit, der der objektiven Gewifsheit vollkommen gleich ist, und eine Zuverficht einflößt, welche irre zumachen, alle macht der fpekulation viel zu fchwach ist.

Es ist daher kein Beweis, daß die der Moralität den Glauben nicht hervorbringe, weil die Abgefonderte Vorftellung diefer Wirkungsart nicht den Glauben bewirkt. Denn nicht die Vorftellung der Moralität, fondern die Moralität felbst als Eigenschaft des Gemüths bringt den Glauben an Gött herbor. Es

geloove aan het bestaan der Godheid. 't Is hier de plaats niet om alle de redenen te ontvouwen, welke veroorzaaken dat de menschen zo gereedelyk en zo gaarne de oorzaken hunner overtuiging verwisfelen, en zo zeer genegen zyn om hunne overtuiging van Gods bestaan, aan objective theoretische bewyzen toeteschryven. 't Voldoet hier ter plaatze aantemerkten, dat de gegrondheid van ons gevoelen zich daardoor genoegzaam voordoet, dat de gronden van welken wy deeze overtuiging afleiden, ten allen tyde in de menschelyke natuur gevonden worden, allerwegen waar dit geloof zich openbaart en werkzaam betoont; terwyl aan de andere zyde de speculative theoretische bewyzen eene inspanning van het denkvermogen vereifchen, waartoe de mees-

ist hier nicht der Ort alle die Ursachen aus ein ander zusehen, welche machen, das die Menschen so leicht und so gern die Ursachen ihrer Ueberzeugung verwechseln, und so sehr geneigt sind, ihre Ueberzeugung von Gott von objektiven theoretischen Beweisen abzuleiten. Es ist hier schon genug zu bemerken, das sich die Wahrheit unsrer Meinung dadurch hinlänglich verräth, das die Gründe von welchen wir diese Ueberzeugung ableiten, zu jeder zeit in der menschlichen Natur sind, wo dieser Glaube entsteht und sich thätig beweist; da hingegen die spekulativen theoretischen beweise eine Anstrengung des Verstandes erfordern, deren die mehresten menschen in ihren Leben gar nicht fä-

meeste menschen in hun geheel leven, in 't geheel niet in staat worden, en welken ook zy, die voor dezelve vatbaar zyn, ten tyde als zich het geloof aan God werkzaam zal betoonen, niet levend bewaaren kunnen. Byaldien nu het geloove aan Gods bestaan van gemelde speculative gronden afhankelijk ware, zou hetzelfde ook met dezelve moeten wechvallen. Want als de oorzaak ophoudt, houden de uitwerksels mede op. Hoe zeer zeldzaam echter ver- tegenwoordigen wy ons de speculative bewyzen in derzelve behoorlyke orde! En welke van dezelve zal men dit uitwerkfel toeschryven, daar de schranderste vernuf- ten het over dezelve zo zeer oneens zyn! De zedelykheid echter is eene bestendige oorzaak in de menschelyke natuur zelve ge-
le-

fähig werden, und die auch diejenigen welche ihrer fähig sind, zu der zeit, wo sich der Glaube von Gott am wirksamsten beweisen soll, nicht bei sich erhalten können. Wenn nun der Glaube an Gott von jenen spekulativen Gründen abhängen müßte, so wür- de er auch mit ihnen wegfallen müßte. Denn *ces- sante causa cessat effectus*. Wie sehr selten stellen wir uns aber die spekulativen Beweise in der geböri- gen Ordnung vor! und welchen unter ihnen soll man diese Wirkung zuschreiben, da die grössten Geister so uneinig über dieselben sind! Die Moralität aber ist eine statige Ursache in der menschlichen Natur, und wohnt dem gemeinen Hirten eben sowohl als dem Tief-
fin-

legen, welke by den gemeenen daglooner zo wel als by den schrandersten Wysgeer gevonden wordt. Hierom heeft het geloof aan Gods bestaan daarin dat, wat het behoeft, naamlyk eene voortduurende grondzuil, welke hetzelfde ook blindeling onderschraagt, zonder dat men zich de manier en wyze behoeft voortestellen hoedanig hetzelfde onderhouden en bezielt wordt. Dusdanig moest de natuur eene overtuiging voortbrengen, welke elk een hebben zou, en welke dienvolgens in 't geheel niet van 'smenschen bekwaamheden afhangen, of een eigendom van slechts enkele menschen zyn moest. Wat de natuur door haare eigene krachten voortbrengt, kan geen drogrede naar vernielen en geen ydel geklap uitrooijen.

TWEE.

sinnigsten Philosophen bei. Daher findet der Glaube am Gott in derselben das; was er bedarf nemlich eine kontinuierliche Stütze, die ihn auch blindlings hält, ohne das man sich die Art und Weise vorzustellen nöthig hat, wie er gehalten und belebt wird. So musse auch die Natur eine Ueberzeugung bewirken, die jedermann haben sollte, und die also schlechterdings nicht von den Talenten der Menschen abhängen; oder ein Eigenthum einer kleinen Klassen von Menschen seyn durfte. Was die Natur durch ihre eignen Kräfte bewirkt, kann kein Sophist zerstören, und kein Gelcwhaz ausrotten.

TWEEDE AFDEELING.

Nuttigheid en voortreflykheid van het zedelyk bewys.

Zal niet ondienstig weezen ten besluite, nog bepaaldelyk de nuttigheid en dienstigheid van het zedelyk bewys te overweegen.

Men ziet:

I. Dat het zedelyk argument, buitenge-
meen populair en gemaklyk te bevatten is.
By elk, ook het geringst mensch, ontstaat
het

ZWEITER ABSCHNITT.

Nutzen und Vorzug der Moralischen Grundes.

Es kann nicht unnüz feyn zulezt noch insbesonde-
re die Nuzlichkeit und Brauehbarkeit des mora-
lische Grundes in Erwägung zuziehen. Denn da
findet sich

I. Dafs das moralische Argument ausfer ordentlich
populär und gemein fasslich ist. Jedem, auch dem
gemeinsten Menschen bietet sich der Gedanke, dafs
al-

het denkbeeld dat alles om der zedelyke wezens wille, aanzyn heet, als van zelve, en hy vind hierin zo min aanstootelyks; dat hy zulks veeleer by alle zyne daaden onderstelt. Dat alzo ook een zedelyk wezen de orde der waereld ontworpen en overeenkomstig de zedelyke bedoeling ingericht hebbe, schynt hem zo natuurlyk en gemaklyk te begrypen, dat hy de bedenkingen welke daartegen ingebracht worden in 't geheel niet bemerkt en derzelve kracht in 't geheel niet gevoelt. Aan de andere zyde; behoort tot de bovennatuurkundige bewyzen, *voor eerst* een allerscherpzinnigst doorzicht, en er wordt veel vooringenomenheid voor de bovennatuurkunde vereischt, wanneer men overreed zal zyn dat zodanige subtile en wankelbaare besluiten (by welken, ook

voor

alles um der Moralischen Wesen willen dasey, gleichsam von selbst dar, und er findet hierinne so wenig Anstos, dafs er viel mehr dieses bei allen seinen Handlungen voraus sezt. Das also auch ein moralisches Wesen die Ordnung der Welt selbst entworfen und dem moralischen Zweck gemäfs eingerichtet habe, scheint ihm so natürlich und so begreiflich zu seyn, dafs er die zweifel, welche dagegen vorgebracht werden gar nicht einsicht und ihr Gewicht gar nicht fühlt. Anderer seitz gehört *erstlich* zu den metaphysischen Beweisen der allersubtilste Verstand, und es wird viel Vorliebe zur Metaphysik erfordert, wenn man sich überreden soll, dafs dergleichen subtile und wankende

de

voor den fcherpzinnigften denker, het voorwerp enkel als door eenen nevel fchynt door te fchemeren,) een zo vast geloove zouden voortbrengen. Deeze metaphyfifche befpiegelingen houden zich enkel met afgetrokke- ne en zelfs ydele denkbeelden bezig en laaten derhalven als er anders niets bykomt het hart gantsch koud, zynde veels te onmagtig als dat zy een verwarmend gevoel zouden te wegebrengen. *Ten tweeden*, wordt ook zelfs tot bevatting van de phyfifche teleologie en het mechanismus der natuur een zo geleerd verftand vereifcht, als slechts weinig menfchen bezitten. Aftronomie, Phyfica en Pfychologie zyn zeer uitgebreide en zeer zwaare Weetenfchappen. Hoe zouden de meeste menfchen van Gods aanweezen over-

de Schlüffe bey denen auch dem fcharffichtigften Denker das objekt nur wie durch einen Nebel durchzuzitern fcheint einen fo feften Glauben bewirken follten. Jene metaphyfifchen fpékulationen haben es blos mit abfttrakten und fogar leeren Begriffen zuthun, und laffen daher, wenn fonft nichts hinzukömmt, dar Herz ganz kalt, und find viel zu ohnmächtig, als dafs fie ein warmes Gefühl erzeugen könnten. *Zweitens* gehört auch felbft zur Einficht der Phyfifchen Teleologie und des Natur-mechanismus ein fo gelehrter Verftand, der den wenigften Menfchen zu theil wird. Aftronomie, Phyfik, Menfchenkunde find fehr weitläufige und fehr fchwere ftudien. Wie follten die mehreften Menfchen von Gottes Dafeyn überzeugt werden

Overtuigd worden, byaldien zy slechts langs deezen langen weg tot deeze overtuiging geraaken konden? Daarentegen heeft elk mensch, zyne zedelyke natuur steeds by zich. Hy gevoelt derzelve waarde en is tevens van zyne zwakheid bewust, om deeze waarde te doengelden. Derhalven noopt de bewustheid zyner waardigheid hem onmiddelyk om de veroorzaaker der waereld als zodanig een wezen te beschouwen, 't welk de zedelyke oogmerken waardeert en de natuur zelve volgens deeze oogmerken heeft ingericht. Zo dra de menschen over recht en onrecht beginnen natedenken, zo besluiten zy altyd tevens dat het nimmer ten opzichte van zyn wedervaaren hetzelfde zyn kunne, of een mensch deugdzzaam dan wanzedelyk levee, byaldien ook hier en el-

den, wenn sie nur durch diese langen Wege zu dieser Ueberzeugung gelangen sollten! Dagegen hat jeder Mensch seine moralische Natur immer bei sich. Er fühlt ihren Werth und ist sich zugleich seiner Schwäche bewusst diesen Werth geltend zumachen. Daher treibt ihn das Bewusstseyn seiner Würde unmittelbar an, die Ursache der Welt als ein solches Wesen zu denken, das die moralischen Zwecke achtet und die Natur selbst diesen Zwecken angepasst hat. Sobald die Menschen über Recht und Unrecht zu denken anfangen, so stellt sich auch gleich das Urtheil bei ihnen ein, dass es nimmermehr in Ansehung seines Schicksals einerlei sein könne, ob der Mensch tugendhaft oder

las-

elders de ondervinding tegen dit gevoelen schynt aanteloopen. Zy worden geduuriglyk door de inwendige stem getroffen, dat het noodzaaklyk eenmaal anders zal worden, en eene met alle verordening der zedelyke wezens strydende orde is en blyft voor de reden steeds eene aanstootelyke wanorde, waarvan zy by aanhoudendheid eene betere oplossing wenscht en vooronderstelt. Men behoeft de gezangen en fabelen van alle zedelyke volken slechts naartezien, zo zal men de vooronderstelling eener zedelyke teleologie allerwegen ontmoeten.

II. Het zedelyk bewys heeft uit hoofde zyner uitwerking eene vastheid, welke van geen

lasterhaft lebe, wenn auch gleich hie und da in der Erfahrung alles gegen diese Meinung zu streiten scheint; Es dringt sich ihnen beständig der innere zuruf auf, es müsse nohtwendig einmal anders werden; und eine aller Bestimmung der moralischen Wesen wiederstreitende Ordnung ist und bleibt für die Vernunft immer eine empörende Unordnung, wovon sie Kontinuirlich eine besfere Auflöfung hof, und voraussetzt. Man darf auch nur die Lieder und Fabeln aller moralischen Völker nachsehen, so wird man die Voraussetzungen einer moralischen Teleologie allenthalben antreffen.

II. Er hat seiner Wirkung nach eine Festigkeit, welche von keinem Beweisgrunde irgend einer Art

geen bewys van eenigerhande andere foorten kan worden overtroffen. Want 't is in 't geheel niet noodig dat de afgetrokkene voorstelling van deezen grond voorga, maar zodra als de zedelyke reden zich begint werkzaam te toonen, zo ontstaat het geloof aan Gods bestaan, en dit neemt telkens toe te gelyk met den aangroei van de zedelyke rede zelve. Want hoe meerder waarde men in laatstgemelde stelt, en hoe meer men zyn geheel wezen en alle voortreflykheid daarin gelegen acht te zyn en dezelve voor de hoogste en eindelyke bedoeling houdt, met zoo veel te meer zekerheid vooronderstellen wy ook dat alles in de waereld tot het zedelyke betreklyk zy, dat dienvolgens ook het beginsel dezer inrichting zelve een zedelyk beginsel zy. Want onze zedelykheid bepaald

u

übertroffen werden kann. Denn es ist gar nicht nöthig, das die abstrakte Vorstellung dieses Grundes vorhergehe, sondern so wie sich die moralische Vernunft Wirksam zu beweisen anfängt, so findet sich auch der Glaube an Gott ein, und dieser wächst immer mit jeder zunahme der moralischen Vernunft selbst. Denn jemehr Werth man in leztere setzt, und jemehr man sein ganzes Wesen und seinen Vorzug hin einlegt und sie für das oberste und lezte ziel hält, mit deste grösferer Gewifskeit sezen wir auch voraus, dafs sich alles in der Welt auf das Moralische beziehe, dafs mithin auch das Princip dieser Einrichtung selbst ein moralisches Princip sey. Denn unfre Moralität bestimmt von in-

nen

uit het inwendige, het gezichtspunt uit welk wy alle dingen in de waereld beschouwen moeten, welker aanschouwing alleen ons nimmer, althans veel later, tot het denkbeeld gebragt zou hebben, dat alles tot ons betreklyk is; dit plaats hebbende is het zekerlyk zeer natuurlyk, dat elke beschouwing en waarneeming welke met gemelde vooronderstelling overeenstemt, het geloove aan Gods bestaan nog levendiger en meer werkzaam moet maaken. Daarentegen kan hetzelfde door geen waarneeming welke daartegen schynt te stryden, verzwakt of geheel vernietigd worden, naardien deszelfs voortbrengende oorzaak de zedelykheid naamlyk, van gemelde waarneemingen onafhanklyk is. Waarneemingen welke niet schynen te strooken met de vooronderstelling door de zedelyke reden veroorzaakt, kunnen wel

is

nen heraus den Gesichtspunkt, aus welchen wir alle Dinge in der Welt ansehen sollen, deren Anblick allein uns nimmermehr oder doch wenigstens viel später auf den Gedanken bringen würde, das alles auf uns bezogen sey. Alsdann ist es freilich natürlich das jede Beobachtung und Erfahrung welche mit jener Voraussetzung übereinstimmt den Glauben an Gott noch lebhafter und wirksamer machen muß. Dagegen kann ihn keine Erfahrung, die ihm zu widersprechen scheint schwächen oder gar vernichten; weil seine hervorbringende Ursache die Moralität von jenen Erfahrungen unabhängig ist. Erfahrungen die mit der von der moralischen Vernunft bewirketen Voraussetzung nicht zustimmen

is waar, van het gebrekkige van ons doorzigt in den zamenhang van 't geheel ten blyke dienen, nimmer echter bewyzen dat zodanig een zedelyke zamenhang zelve ontbreekt. Speculative tegenwerpingen kunnen in 't geheel niets tegen hetzelve uitrichten. Want vooreerst, zyn dezelve zeer zeldzaam en voor den gemeenen man in 't geheel niet verstaanbaar. Enduistere onzekere twyfelingen, kunnen tegen eene overtuiging die met een zo vast, sterk en edel gevoel samenhangt in 't geheel niets uitwerken; ten anderen zyn gemelde tegenwerpingen hoe duidelyk ook voorgedraagen, toch steeds enkel speculatif en slechts tegen speculative bewyzen gericht, weshalven zy de overtuiging welke op geheel andere gronden berust in 't geheel niet

raa-

scheinen, können zwar einen beweis von der Schwäche unsrer einsicht in den zusammenhang des Ganzen abgeben, niemals aber den Mangel eines solchen moralischen zusammenhanges selbst beweisen. Spekulative Einwürfe können vollends gar nichts gegen ihn ausrichten. Denn erslich sind sie sehr selten und dem gemeinen Manne gar nicht, verständlich. Und dunkle ungewisse Einwürfe wirken gegen eine Ueberzeugung die mit einem so festen starken und edlen gefühle zusammenhangt gar nichts, und zweitens sind die Einwürfe, wenn sie auch noch so deutlich vorgetragen werden, doch immer nur speculativ und selbst nur gegen spekulative Beweise gerichtet, und treffen daher die sau ganz andern Gründe beruhende

Ue-

raaken kunnen. En gesteld dat dezelve ook tegen dit practisch geloove zelve gericht waren, zouden zy toch veels te zwak weezen, om tegen een geloof te stryden, 't welk véél eerder bestaat en op 's menschen natuur zelve enkel gevoel van zyne eigene waardigheid bevestigd is. Alwaar nu zodanig eene onmiddelyke bewustheid plaats heeft, zyn de aanvallen van speculativetwifeling vruchteloos. De kunstmaatige taktik richt haare bekwaamheid te vergeefs tegen eene sterkte, door de natuur zelve in bescherming genomen. Het geloove omtrent Gods aanzyn is veels te gewigtig, dan dat hetzelve blootgesteld zyn zou voor de langzaame, losse, en aan zo veele dwaalingen onderworpen bespiegelingen van 't menschlyk vernuft.

III. Ein-

Ueberzeugung gar nicht. Und gesetzt sie wären auch gegen diesen praktischen Glauben selbst gerichtet, so sind sie doch viel zu schwach gegen einen Glauben zu kämpfen, der weit früher durch die Natur des Menschen selbst und durch das Gefühl unsrer eignen Würde befestiget ist. Wo aber ein so unmittelbares Bewusstsein herrscht, da versucht die spekulative Vernunft ihre Angriffe umsonst. Die Künstliche Faktik richtet ihre Geschiklichkeit umsonst gegen einen Ort, denn die Natur selbst in schuz genommen hat. Der Glaube an Gott ist viel zu wichtig als das er den langsamen schwankenden und so vielen Irrthümern unterworfenen spekulationen der Menschen ausgesetzt seyn sollte.

III. Eindelyk is de zedelyke bewysgrond ook zelfs voor de geleerde speculative reden van de grootste nuttigheid. Want erkent men dat geen theoretisch bewys voor Gods bestaan door de reden mooglyk is, en dat de Godheid ten aanziene van de Eigenschappen welke haar op zichzelve en in 't afgetrokke- ne beschouwd, toebehooren, niet bepaald kan worden, zo heeft men tevens eene zekere regel ter bepaaing voor de rede. Want deeze wordt daardoor voor altyd van de vermetelheid weerhouden om de grenzen der objective bepaalingen, van de zinnelyke wae- reld te overschryden; weshalven zy noch tot *theosophie* (rede-verwarrende derzelve- vermogens overschrydende begrippen,) zal willen opvliegen, noch gevaar loopt tot *demonologie* te daalen.

Daar-

III. Endlich aber ist der moralische Grund auch für die gelehrte spekulative Vernunft von dem grössten Nutzen. Denn hatt man einmal erkannt, dafs kein theoretischer Beweis für das Daseyn Gottes durch die Vernunft möglich ist, und dafs die Gottheit ihren Eigenschaften nach, die ihr an und für sich zukommen, gar nicht bestimmt werden könne; so hat man eine sichere Regel der Einschränkung für die Vernunft. Den diese wird dadurch von der Vermessenheit über die Sinnenwelt in ihren objektiven Bestimmungen hinauszuerschreiten, auf immer abgehalten, und kann sich daher weder in *Theosophie* (in Vernunftverwirrende, überschwengliche Begriffe) versteigen, noch zur *Dä- monologie* herabsinken.

Da-

Daarentegen echter vindt de reden toch genoeg gronden, om het zedelyk bewys goedtekeuren en de vooronderstelling, tot welker omhelzing, zy door 's menschen zedelyke verordening gedreeven wordt, te laaten gelden; hoewel zy tevens inziet, dat zy zelf tot deeze overtuiging objective niets meer kan toebrengen. Zy bevat volkomenlyk, dat geen bespiegelingen dit geloof kunnen aantasten, naardien deeze, zonder inzicht in de gesteldheid der voorwerpen niets betekenen; terwyl de overtuiging enkel dit tegen zich heeft, dat dezelve geen der redenen voldoende objectif bewys is, 't welk echter ook onmooglyk is en derhalven niet begeerd kan worden. Maar het gevoel van de eigene aangelegenheid van het onderwerp is hier veels te groot, dan dat een enkel gebaar

Dahin gegen findet doch die Vernunft Gründe genug den moralischen Gang zu billigen und die Verurtheilung zu welcher sie die moralische Bestimmung des menschen treibt, gelten zu lassen, ob sie gleich einsieht, das sie selbst nichts weiter zu dieser Ueberzeugung objektive beitragen könne. Sie sieht vollkommen ein, das diesen Glauben keine spekulation angreifen könne; weil diese ohne Einsicht in die Natur der objekte selbst nichts ausrichten kann; und die Ueberzeugung hat bloß das einzige gegen sich, das es doch kein objektive befriedigender Vernunft beweis ist; welches aber auch unmöglich ist, und daher gar nicht verlangt werden kann. Aber das Gefühl der

baar van onkunde, en meer kan de bedenking voorhanden, niet voortbrengen, iets daartegen zou kunnen uitrechten. Daarentegen nu wyst deeze zedelyke betrekking welke de reden tot het denkbeeld van God geleid, de voortreflykste wyze aan om de betrekking deezer oorzaak tot de waereld zelve te bepaalen, en maakt het denkbeeld van God recht geschikt tot het voortbrengen van Godsdienst, naardien wy door, hetzelfde geleid, ons Hem geheel en al als de opperste zedelyke wetgever, Schepper en Beheerscher van alles, vertegenwoordigen. Dan is het niet meer mooglyk dat de Godsdienst in den dweepachtigen waan ontaarte, om met bovenzinnelyke wezens door ontwaarwording onmiddelyk te verkeeren of dat

eigenen Wichtigkeit des Subjekts ist hier viel zu groß, als das ein blosses Achselzucken, denn mehr kann diese Bedenklichkeit nicht bewirken, etwas dagegen ausrichten sollte. Dafür aber giebt nun dieses moralische Verhältnis, welche die Vernunft auf die Idee von Gott führt die vortrefflichste Art an, das Verhältnis dieser Ursache zur Welt selbst zu bestimmen, und macht den Begriff von Gott zur Religion recht tauglich, indem wir ihn ganz und gar als den höchsten allgemeinen moralischen Gesetzgeber und Welt-schöpfer denken müssen. Da ist es denn nicht mehr möglich das Religion in den schwärmerischen Wahn ausarte, mit überfinlichen Wesen durch Empfindung im unmittelbaren umgange zustehen oder das
aber

dat het bygeloovig en hoogstschadelyk begrip ingang vinde, als of men zich den Allerhoogsten door andere middelen als door zedelyke neigingen welbehaaglyk zou kunnen maaken.

De bespiegeling kan derhalven weliswaar, ten voordeele van dit zedelyke argument niets anders doen, als slechts bewyzen, dat er geen grond voorhanden is, welke tegen de de vooronderstelling der practische rede aanloopt, en dat de rede allezins niet anders kan oordeelen, als dat de zedelyke wezens het laatste en volstrekte zyn, wat van ons gekend wordt, en dat derhalven volgens de rede al het overige op dezelve betrekking moet hebben, en dat zulk eene algemeene zedelyke orde eene oorzaak vereischt,

aberglaubische und höchstschädliche Meinung einreise, als könne man sich dem höchsten Wesen durch andre Mittel, als durch eine moralische Gesinnung wohl gefällig machen.

Die spekulation kann also zwar für dieses moralische Argument nichts weiter thun, als nur beweisen, dasf kein einziger Grund dasey, welches der Voraussetzung der praktischen Vernunft widerspreche, und dasf allerdings die Vernunft nicht anders urtheilen könne, als dasf die moralischen Wesen das letzte und Absolute sind, was von uns erkannt wird, und dasf daher nach der Vernunft alles Uebrige auf sie Bezie-

eischt, welker betrekking tot de waereld, niet anders dan door zedelyke eigenschappen kan worden uitgedrukt. Maar dat de zedelyke rede zelfs gewigtig genoeg is om zulk eene orde objective te begeeren en vast te gelooven, hier tegen zal de beschouwelyke rede wel is waar, altyd eenige twyfelingen inbrengen, welke echter in derzelve werking zo veel te zwakker worden, hoe meer de inwendige overtuiging van de waardigheid der zedelyke rede aansterkte toeneemt. Deeze nu neemt toe aan sterkte, naarmate dezelve zich in haare zuiverheid in de waereld meerder werkzaam be- toont, de beste raad derhalven welke men aan opvoeders kan geeven, is en blyft steeds deeze: Vormt de u vertrouwde jeugd tot zede-

hung haben müsse, und eine solche allgemeine moralische Ordnung eine Ursache erfodere, deren Verhältnis zur Welt nicht anders als durch moralische Eigenschaften ausgedruckt werden kann. Aber dafs die moralische Vernunft selbst wichtig genug sey, eine solche Ordnung objektive zuzodern, und sie festlich zuglauben, dagegen wird zwar die speculative Vernunft immer einige Zweifel erregen, die aber in ihre Wirkung um so schwächer werden je stärker die innere Ueberzeugung von der Würde der moralischen Vernunft wird. Diese wird aber um so stärker, je mehr sie selbst in ihrer Reinigkeit in der Welt sich wirksam beweist, der beste Rath also, den man Erziehern geben kann ist und bleibt immer der: Machet nur, dafs

eu:

delyk goede menschen en gy zult 'er ongetwyfelt God-vereerers van maaken! Want de zedelykheid alleen bevestigd een nuttig geloof aan God! (*)

Ten

(*) Ik moet hier nog eene aanmerking plaatsen, welke my uit hoofde van eenige tegenwerpingen noodzaaklyk schynt. — Men zegt naamlyk: Waartoe baat dan naar uw stelsel Godsdiens en geloof aan God, byaldien zulks door den invloed op de daaden, de zedelykheid benadeeld? Ware het dan niet beter, dat een mensch in 't geheel niet aan God geloofde endes niettegenstaande zedelyk handelde? Ik antwoord, dat zekerlyk Iegers zoo veel van daaden zedelyk is, als zedelyke rede aan dezelve aandeel heeft. Maar hierom is geen middel buitengeslooten 't welk de kracht der zedelykeren versterken kan, en hiertoe is het geloof aan God het kracht

eure Jugend moralisch werde; so werdet ihr sie auch gewifs zu Gottes verehrern bilden! den die Moralität befestiget allein einen nützlichen Glauben an Gott (*).

Zum

(*) Ich musf hier noch eine anmerkung machen, die mir einiger Einwürfe wegen nöthig zu seyn scheint. Man sagt nemlich: Wozu hilft denn nach euren system Religion und Glaube an Gott, wen sie bei ihrem Einflusse auf die Handlungen der Moralität abbruch thun? Wäre es also nichts besfer, wenn ein mensch gar keinen Gott glaubte und den noch moralisch handelte. Ich antworte hierauf, dasf allerdings nur so viel an den Handlungen moralisch sey, als die moralische Vernunft Antheit an den Handlungen hat. Aber da durch ist kein Mittel ausgeschlofen, welches die kraft der Moralische Vernunft verstärken kan, und hier zu ist der Glaube an Gott das

Ten besluite zal ik nu nog de werking trachten aantewyzen, welke de voorstelling vandewyze der veroorzaaking van onsgeloof aan

krachtdaadigst. Onze zedelyke rede geheel geïsoleerd, is nie-
vermogend de beproevingen der zinnelykheid te wederstaan. Zo dra zy echter van eene zedelyke orde kennis heeft, zo gevoelt zy zich in kracht en waardigheid versterkt en haare werkingen kunnen desuïettegenstaande zuiver blyven. Zy kan zonder uitzicht of belooning, ten minste zonder door de toezegging van belooning gedreeven te worden, enkel uit gehoorzaamheid aan de wet, plichtmatig handelen. Maar dat de wet geen herschenschim zy, hiervan ten minsten moet zy overtuigd weezen. En hiervan overtuigd haar niets sterker dan de terugwyzing op de voorstelling van God, welke zy eerst zelve voortgebracht, althans bepaald heeft. Hier toont zy zich dus in haare onafhanglykheid. Want zy bezorgd zich zelve de middelen waardoor zy versterkt kan en wil worden, byaldien zy wankelen mogt.

Zum schlusse will ich nur noch die Wirkung zu bestimmen suchen, welche die *Kantische* Darstellung der Ent-

allerkräftigste. Unfre morallische Vernunft ganz isolirt ist dann sich nich stark genug allen Versuchen der Sinnlichkeit zu widerstehen. So bald sie sich aber einer moralischen Ordnung bewusst ist, so fühlt sie sich in ihrer Kräfte und Würde weit stärker, und ihre Wirkungen können doch dabei rein bleiben. Sie kann ohne Aussicht und Belohnung oder wenigstens ohne sich durch die Belohnung bestimmen zu lassen, blos um das Gesezes willen handeln. Aber das ihr Gesez keine Chimäre sey, davon muß sie wenigstens überzeugt seyn. Und davon überzeugt sie nichts mehr als die Rückwirkung der Vorstellung von Gott, die sie erst selbst hervor gebracht oder doch bestimmt hat. Sie zeigt sich also gerade hier recht in ihrer Unabhängigkeit. Denn sie schafft sich sogar selbst die Mittel, wodurch sie sich stärken will, wenn sie wanken sollte.

aan God volgens KANT op de verschillende onderwerpen moet hebben.

I. Den gemeenen man zal dezelve weinig interesseeren. Want deeze is met zyn geloof aan God te vrede, zonder zich te bekommeren over de wyze hoedanig hetzelve ontstaan is. Hy vindt in elke zyner lotgevalen in elk voorval in de waereld een blyk, dat zyn geloof grond heeft, en naauwkeurig afstemmen hoeyeel elk ding afzonderlyk tot zyne overtuiging toebrengt, schynt hem eene nuttelooze schoolvosfery, welke hy geene opmerking waardig keurt, naardien hy te huis wat nuttigers te doen heeft.

II. Zodanigen wysgeeren, welke volgens hun-

Entsteeungsart des Glaubens an Gott auf die verschiedenen subjekte haben muss.

1. Dem gemeinen Man wird sie wenig interessiren. Denn dieser ist mit seinem Glauben an Gott zu frieden, ohne sich um die Art zu bekümmern wie er entstanden ist. Er findet in jedem seiner schikfale in jeder Weltbegebenheit einen Beweis, das seyn Glaube wahr sey; und es sorgfältig abzuzirkeln, wie viel ein jedes Ding zu seiner Ueberzeugung beitrage scheint ihm eine unnütze schulfüchferei zu sein; die er keiner aufmerksamkeit würdiget, weil er in seinem Hause etwas nuzlicheres zu thun hat.

2. Denen jenigen Philosophen, die ihre eigne Ueber-

hunne eigene overtuiging, objectieve theoretische bewyzen meene verschuldigd te zyn zal deeze uitlegging, als een bewys tegen die welke zy als waar en objectif beschouwen veels te zwak toefchynen. Natuurlyk! Want dezelve voldoet zekerlyk niet aan de eifchen van een theoretisch objectif bewys. Deeze zyn echter in den grond der zaake aan dezelfde beginselen hunne overtuiging verschuldigd. Maar door eene ongemerkte verwisseling (*illusie*) verachten zy de ware oorzaak en schryven door dwaaling de kracht der overtuiging aan hunne ingebeelde objectieve bewyzen toe; zo lang hunne trotschheid hen in den waan houdt, dat hun bewys met de daad eene volkomen theoretisch bewys is, en dat alle de geenen welke het daarvoor niet erkennen, dom, blind

berzeugung nach objektiven theoretischen Beweisen schuldig zu seyn Glauben, wird diese Erklärungsart als ein Beweis gegen den, welchen sie für wahr und objektiv halten, viel zu schwach zu sein scheinen. Natürlich! denn die Forderungen eines Theoretisch objektiven Beweises erfüllt er freilich nicht. Diese werden im Grunde demselbige Principien ihre Ueberzeugung zu verdanken haben. Aber durch eine Illusion verachten sie die wahre Ursache und legen die Kraft aus Irrthum ihren eingebildeten objektiven Beweisen bei; so lange ihr Stolz sie in der einbildung erhält, als ob ihr Beweis wirklich ein volkommener theoretischer Beweis sey, und als ob alle übrigen,

blind, onkundig of ondeugend zyn, — zo lang genieten zy het voorrecht dat hunne speculative reden hen in hunne overtuiging en waan rusten laat.

III. De zulken welke alle tot nog voorhanden theoretische bewyzen als ongenoegzaam verwerpen en Gods bestaan wel gelooven, maar het met zichzelve niet eens zyn, hoedanig zich van dit geloof rekenſchap te geeven: — deeze zullen in het voorſtel van KANT, ten minſten veele juſte menſchkundigen bedenkingen aantreffen, en dezelve als eenen grond der verklaring van het algemeen geloof aan God niet verwerpelyk vinden. Byaldien zy echter de uitgetrekteheid van de vermogens van het menſchlyk door-

gen, die ihn nicht dafür halten dumm, blind, einfältig oder böſhaft wären, genieſſen ſie den Vortheil daſs ſie ihre speculative Vernunft in ihrer Ueberzeugung und in ihrem Wahne ruhen läſt.

III. Die jenigen, welche alle bisherigen theoretischen Beweiſe als unzulänglich verwerfen, und zwar einen Gött glauben, aber noch nicht mit ſich einig ſind, wie ſie ſich Rechenſchaft davon geben ſollen. Werden in der Kantischen Vorſtellungsart wenigſtens viele richtige psychologiſche Bemerkungen antreffen, und ſie als einen Erklärungsgrund des allgemeinen Glaubens an Gott nicht verwerflich finden. Wenn ſie aber die Kräfte des menſchlichen Erkenntnis vermö-

doorzicht niet oordeelkundig naargespoord hebben, zullen zynog steeds voortgaan op zeker onbekend theoretisch bewys staat te maaken.

IV.) Wie meent overtuigd te zyn dat er geen bewys voor Gods aanzyn voorhanden is, zal by behoorlyk nadenken het voorstel van KANT als een der beste wyzen moeten beschouwen om van de algemeenheid van het geloof aan God reden te geeven. En byaldien hy zich overreed heeft dat 'er geen God bestaat, zal hy ten minsten begrypen, dat men zich hier van een bewysreden bediend heeft, welke niet getroffen wordt door alle die redenen welke hem de tot nog aangevoerde bewyzen deden verwerpen, en welke hy dienvolgens aan nieuw onderzoek moet

mögens nicht durch Kritik erforscht haben, so werden sie immer Fortfahren auf einen noch unbekanntem theoretischen Beweis Rechnung zu machen.

IV. Wer überzeugt zuseyn glaubt, das es keinen Beweis für das Daseyn Gottes gebe; der wird bei gehorigen nachdenken die Kantische Erklärungsart als einen der besten Gründe der so allgemeinen Erscheinung eines Glaubens an Gott finden müssen. Und wenn er sich überredet hat, das es keinen Gott gebe, so wird er wenigstens einsehen, das hier ein grund gebraucht ist, denn alle die Gründe nicht treffen durch die er die bisherigen Beweise verwarf, und den er ei-

moet onderwerpen. Hy zal ten minsten reden vinden om de aanduidfelen en de innerlykeftem, welke hy zoo menigmaal in zich ontdekte, en welke hy hierdoor eerst ten vollen leert verftaan, niet ononderzocht te verachten, naardien dezelve van een zoo wezenlyk deel van zyne natuur en niet, zoo als hy tot nog waande, enkel van vooroordeelen van opvoeding of andere toevallige aanleidingen, herkomstig is.

V. Wie den aart van 's menschen doorzicht volgensaanleiding der *Critik*, naauwkeurig onderzocht heeft, zal de wyze der verklaring van het phaenomen zelve zeer natuurlyk vinden. Maar dit inzien zal zyne eigene overtuiging niet versterken. Het speculative inzicht van de natuur van 's menschen

einer ganz neuen Prüfung unterworfen muss. Er wird wenigstens Ursache finden die Winke und den innern zuruf, welchen er auch oft in sich wahrnahm, und den er erst hierdurch ganz verstehen lernt, nicht gerade zu zuverachten, da er von einem so wesentlichen Theile seiner Natur und nicht, wie er bisher geglaubt hat, aus blossen Erziehungs vorurtheilen oder sonst zufälligen Umständen herruhret.

V. Wer die Natur der Erkenntnis vermögens nach Anleitung der *Critik* genau durchforscht hat, wird die Erklärungsart des Phänomens selbst sehr natürlich finden. Aber diese Einsicht wird doch seine eigene

fchen begrip, doet niets als dat zulks de speculative hindernissen van het geloof aan God uit den weg ruimt, maar het geloof zelve wordt daardoor slechts weinig versterkt. Van daar zal zulks ook by hen welke de krachten der reden volkomen kennen, in de afgetrokkene voorstelling slechts eenen zeer geringen invloed op de kracht van het geloof aan God hebben. Dit zal by hen evengelyk by elk ander mensch, van de voorstelling van eigene zedelyke waarde afhangen. Hoe grooter en zedelyker de mensch zich gevoelt, zoo veel te meer zal ook het geloof aan eene zedelyke orde en het vertrouwen op derzelve oorzaak toeneemen, en hoe veel te meerder de beschouwelyke rede haare krachten leert in-
zien

Ueberzeugung nicht vermehren. Die speculative Einsicht in die Natur des Erkenntnisvermögens thut nichts, als dafs sie die speculativen Hindernisse des Glaubens an Gott wegschaft, den Glauben selbst verstärkt sie nur wenig. Daher wird sie auch selbst bei denen, welche die Kräfte der Vernunft vollkommen kennen, in der abstrakten Vorstellung einen nur geringen Einfluß auf die Stärke des Glaubens an Gott haben. Diese wird in ihnen so wie bei jedem andern Menschen von der Vorstellung ihres moralischen Wehrts abhängen. Je grösser und je moralischer sich der mensch fühlt, destomehr wird auch der Glaube an eine moralische Ordnung und das Vertrauen auf ihren Urheber wachsen, und jemehr die spekulative Vernunft ihre Kräfte ein-

zien en afmeeten, zoo veel te gewilliger zal zy ook eene zoo voortreflyke inrichting plaats geeven, en het geloove daardoor bystaan dat zy het denkbeeld van dat werkend verstand van alle bygeloovige, mystieke en onverstaanbaare voorstellingen zuivert, en zich alleen bevljygt, om de schoone zedelyke betrekkingen waarin zy tot de waereld staat, te leeren opmerken en duidelyk bepaalen, ten einde de Godsdienst steeds verhevener en voor de waardigheid van zedelyke wezens meer gepast te doen zyn.

iensehen und messen lernt, desto williger wird sie auch einer so vortreflichen Einrichtung Platz machen und ihr dadurch beistehen, dafs sie den Begriff jener Intelligenz von allen abergläubischen, mistischen und unverständliche Vorstellungen reiniget, und sich es allein angelegen sein läst, alle die schönen moralischen Verhältnisse, in denen sie zu der Welt stehet, ausfindig zumachen und deutlich zubesimmen, um die Religion immer erhabener und der Würde moralischer Wesen angemessener zumachen.

en ook een zoo voortreffelijke plaats geven en het geloof daarvan deelen. Het is de bedoeling van de redactie van de Tijdschrift van de Nederlandsche Hervormde Kerk, om de kennis van de godsdienst en de christelijke wetenschappen te verspreiden en te verrijken. Het is de bedoeling van de redactie van de Tijdschrift van de Nederlandsche Hervormde Kerk, om de kennis van de godsdienst en de christelijke wetenschappen te verspreiden en te verrijken. Het is de bedoeling van de redactie van de Tijdschrift van de Nederlandsche Hervormde Kerk, om de kennis van de godsdienst en de christelijke wetenschappen te verspreiden en te verrijken.

Het is de bedoeling van de redactie van de Tijdschrift van de Nederlandsche Hervormde Kerk, om de kennis van de godsdienst en de christelijke wetenschappen te verspreiden en te verrijken. Het is de bedoeling van de redactie van de Tijdschrift van de Nederlandsche Hervormde Kerk, om de kennis van de godsdienst en de christelijke wetenschappen te verspreiden en te verrijken. Het is de bedoeling van de redactie van de Tijdschrift van de Nederlandsche Hervormde Kerk, om de kennis van de godsdienst en de christelijke wetenschappen te verspreiden en te verrijken.

